

Palócföld

IRODALMI, MŰVÉSZETI, KÖZÉLETI FOLYÓIRAT

LXIV. évfolyam 2018/2.

Interjú Jankovics Marcellel
Kaffka Margit korai írásairól
A Himnuszról

SZÉPIRODALOM
Abafáy-Deák Csillag, Kölös Lajos
Ádám Tamás, Hartay Csaba, Radnai István

KÉPZŐMŰVÉSZET
Botos Zoltán
Veres József ikonjai

A salgótarjáni Balassa Irodalmi Társaság története

TARTALOMJEGYZÉK

SZÉPIRODALOM

Brassó Anna: Formálódni – Méterek	3
Legendárium	4
Ádám Tamás: Érkezés	7
Fecskefészket ver – Utazás	8
Radnai István: A stációkon túl – Tetszhalottak ébredése	36
Hartay Csaba: Éjjel kirabolják a tél sírkamráit	63
Leoltott nappalok	64
„ez itt a nyár”	
Abafáy-Deák Csillag: Vízválasztó	5
Kölüs Lajos: Erdőzúgás	9
Járjanak-e a folyók?	10

„A GÉP FOROG”

Máté Zsuzsanna: Adaptáció, autonómítás és intermedialitás Jankovics Marcell <i>Az ember tragédiája</i> című animációs filmjében	13
Képiró Ágnes: Interjú Jankovics Marcell-lel	26

IRODALOMTÖRTÉNET

Bárdos József: Megjegyzések Kaffka Margit pályakezdéséről	37
Andor Csaba: A <i>Himnusz</i> ről (Egy könyv továbbgondolása)	48

KÉPZŐMŰVÉSZET

„Ne legyen gyűlölet!” – Beszélgetés Botos Zoltán festőművésszel	56
---	----

MÚLTUNK

Paróczai Csaba Gergely: Múzsa a fehér asztalnál – A Balassa Irodalmi Társaság története	65
Kováts István: „ <i>Caristia, Fames, Pestilentia, Mortalitas...</i> ” – Európa a „kis jégkorszak” idején (1. rész)	78

SZEMLE

Nagy László: A végakarát... és a világ eltört tengelye – Gy. Szabó András kisregényéről, novelláiról	91
Csongrády Béla: Tisztelgés az Igazgató előtt – <i>A Dornay Béla Múzeum</i> <i>XL. évkönyve</i>	95
Mándi Hajnalka: <i>Szirácsik Éva: Gazdálkodás a Kobáryak Nógrád vármegyei</i> <i>központú birtokain (1647–1731)</i>	99
Sulyok László: Ikon-imádságok, verssel és prózával – <i>Veres József: Színek</i> <i>ábrátaival</i>	104

Lapszámunk külső és belső borítóoldalain Botos Zoltán festményei láthatók.

A borító a *Szénaboglya* című képe felhasználásával készült.

A belső borítóoldalak közül az elsőn a *Granadai utcarészlet*,
a hátsó belső borítóoldalon a *Kukoricás* című festményét közöljük.

Főszerkesztő:

DR. GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ

Fenntartó:

Salgótarján Megyei Jogú Város
Önkormányzata

Főmunkatárs:

DR. CSONGRÁDY BÉLA

NAGY PÁL (Párizs)

Szerkesztő:

SZÁVAI ATTILA

Nemzeti Kulturális Alap

Képzőművészeti szakértő:

KELE SZABÓ ÁGNES

Médiapartnerünk:

NÓGRÁD MEGYEI HÍRLAP

Borítótervező:

RÁDULY CSABA

Tördelőszerkesztő:

HERNÁDINÉ BAKOS MARIANNA

Készült

a Polar Stúdióban (Salgótarján)

Kiadja: Balassi Bálint Megyei Könyvtár (3100 Salgótarján, Kassai sor 2.)

Felelős kiadó: MOLNÁR ÉVA igazgató

Alapító:

Nógrád Megyei Önkormányzat Közgyűlése

A lap díjai:

Nógrád Megye Madách-díja

Salgótarján Pro Urbe-díja

Levél cím: 3101 Salgótarján, Pf. 18. ♦ Telefon: 32/521-560 ♦ Fax: 32/521-555
Internet: www.palocfold.wordpress.com ♦ Elektronikus cím: palocfold@bbmk.hu

Terjeszti a Magyar Lapterjesztő Zrt. (LAPKER) ♦ Egy szám ára: 500,- Ft ♦

Előfizethető a Balassi Bálint Megyei Könyvtárban és az elérhetőségeinken.

A Palócföld Könyvek sorozatban megjelent könyvek ugyanitt megrendelhetők. ♦

Kéziratokat és rajzokat megőrizzük, de nem küldünk vissza.

ISSN 0555-8867 ♦ INDEX 25925

BRASSÓ ANNA

Formálódni

Az Ipoly mögötti utak a Tátrához vezetnek. Ott sziklaélek törik fel a horizontot, míg játékhegyeink itt fölös bukkanak az országúton. Egy határfolyót csak a gázlón keresztül lehet átszelni. Minden híd beszakadt, de a folyó érintése a bőrnek való. Az utazó maga is formálódik, akár a víz – ha átér az Ipolyon, megváltozik a neve. Ami itt még éger, odaát már jelša, vagy egyszerre mindkettő.

A hegyek felé tartó utazó térképe az ég, iránytűje a Tátra. A hegyek felé tartó utazót, ha elveszti egyensúlyát, megtartja jobbról Magyarország, balról Szlovákia teste.

Méterek

Az egykori híd csonkjai bújnak a bokrokban. Elszökik alóluk a víz. Két feketébe öltözött férfi tekintetében utazok a híd felé, mindkettő egy ország. Egymást nézik rajtam keresztül. A híd mögött több ezer köbmétert vágta ki a földből, teleöntötték a gödröt az ember alkotta, ötödik napszak fényével.

Két fekete tömb között ülök, és számolom, hány percbe telhetett átgyalogolni a hídon. Átgyalogolni oda, ahol a napszakok neve folyton felcserélődik.

BRASSÓ ANNA

Legendárium

*A madártojást törő dejtári gyerekek sorra
megvakultak. A macskát nyúzó ipolyszögiek
testében fekete madár vert fészket.*

Minden falu rémmeséi peregtek a száraz
babbal, apró fehér fogak, piros csíkos bogarak
szaporodtak a kosarakban, ahogy nőtt az este,
fejtettük, fejtettük az éjszakát. Akik meséltek,
hiányosnak hitték történeteik,
pedig ők maguk voltak hiányosak.

Minden falu rémmeséi álmaimban visszatérnek.
Miattuk nem merjük kivágni a veszélyesen dőlő,
öreg fenyőt, balkáni gerle költ ágai közt.
*Aki az állatot elűzi otthonából,
maga is üldözött lesz.*

Hiszen már üldözöttek vagyunk,
a véget nem érő tél elől menekülők,
az ország leghidegebb pontját,
az ország üres hűtőszekrényét
maguk mögött hagyók.

Emeletes házak tetején élünk, az égtől
csak egy vékony fal választ el minket.
Könnyen állhat rajtunk bosszút
újra és újra a természet.

ABAFÁY-DEÁK CSILLAG

Vízválasztó

Gyalog indultam az edzésre és közben lepergettem magamban tegnapi beszélgetésemet anyámmal. Keserűen kifakadt: nem telik nekünk igazi úszómedencére. Mondtam is apádnak, ezt a nejlon kacsauasztatót tüntesse el, tönkreteszi az udvart, egyébként is mindig elfolyik belőle a víz.

Jaj, vettem közbe, akkor engem nem találatok volna meg, meséld el, mama, még egyszer, hogy volt. Felsőhajtott anyám, már hallottad egy párszor, de elmondom. Egyik reggel kimentem a kertbe és a pancsolóban, mert így neveztem a műanyag medencét, egy rózsaszín fürdőkád, amilyenben a csecsemőket fürösztik, az úszott a vízen. Odarohantam. A kádban egy újszülött feküdt és sírt, azt hittem, álmodok. Nekünk se gyerekünk, se ilyen kádunk nem volt. Ruhástól másztam be a vízbe, ekkor felborult a kis kád, te kiestél. Mivel felkavartam a zavaros vizet, nem látalak és a sírásodat se hallottam. Félrenyomtam a kádat és megpillantottalak, ott pancsolnál a víz tetején, még mosolyogtál is. Gyorsan kiemeltelek, de te újból sírni kezdtél, és annyira ficánkoltál, hogy kicsúsztál a kezem közül, be a vízbe. Ott azonnal elhallgattál, nem kapálóztál, hanem úsztál, nyugodt mozdulatokkal. Mint egy sellő? Igen, mint egy igazi vízi tündér. Azóta is az vagy nekünk.

Felemeltem a kezem, nem látom, hogy uszonyaim lennének, szóltam. Anyám elmosolyodott, megfogta mindkét kezem: járj rendszeresen az edzésekre, ússz és... De én nem szeretem az uszodát, az egy cement akvárium. Anyám elengedte a kezem: az edződ szerint, ha nem különködsz, sokra viheted, bajnok lehetsz. Újból közbevágtam, nem kedvelnek a csapattársaim, szerintük nekem túl könnyen mennek a gyakorlatok, többet bírok a víz alatt lenni, mint ők, az orromra se teszem rá a csipeszt, nem hiszik el, hogy nem megy az orromba a víz, biztosan azt képzelem, a nélkül szebb vagyok. Ha valamelyik figurába, a szinkronba hiba csúszik, rám kenik. Tegnap hallottam az öltözőben, rólam beszéltek, nem látták, hogy beléptem, Évi, a csapattársam mondta, rövidesen lemegy a csillagom, mert hízni kezdtem, ő már látja, olyan leszek, mint egy bálna, az országos versenyt még megcsináljuk együtt, aztán nem leszek alkalmas a folytatásra, hiába becéz engem az edző sellőnek. Anyám megint megfogta a ke-

zem: ne törődj ezekkel, lányok között van irigység, rivalitás, méghogy bálna, és nevetni próbált.

Edzés után vizsgálgattam magam a tükörben, de semmi bálnásat nem észleltem magamon. Még vizes volt a testem a zuhanyozástól, és ahogy az ablakon át rám sütött a nap, úgy tűnt, mintha a bőrömön szivárványos pikkelyek csillognának. Hátrébb léptem, akkor ez már nem látszott. Sima a bőröm, mint a bálnáé, nevettem. Bejöttek a lányok, ők is nevettek, de amint megláttak, abba hagyták. Szó nélkül öltöztem fel. Távozáskor csak annyit mondtam, akkor a holnapi győzelemig. Éva utánam szólt, ne gondold, hogy rajtad múlik. Másik két csapattársam gúnyosan nevetett. Hiába léptem ki a levegőre, súlyosnak, szinte bálnának éreztem magam, aki csak csúszkál a szárazföldön.

A verseny előtt az edző emlékeztette csapatunkat, az utolsó próbán tökéletes volt a mozgások összhangja. Ezt kell megismételniünk és megvan a győzelem, a bajnokság. Már a bevonulásnál nehezen tartottam a ritmust, nem tudtam a zenére se koncentrálni, lépni. A koreográfia szerint harmadikként kellett volna beugranom a vízbe, de nem bírtam megállni a szárazföldön, mintha nem is a lábam vinne, máris a víz alatt voltam. Senki se ugrott be utánam, kiabálások foszlányát hallottam, a zene is elhallgatott. Nem kellett úsznom, sodort a víz, elengedtem magam, még hallottam az edző kiáltását, hova tűnt, hova tűnt, miért engedik le a vizet, de én akkor már messze jártam. Éreztem a sós víz illatát, a testem megkönnyebbült.

ÁDÁM TAMÁS

Érkezés

Tóparti csendéletet rajzol a nyár;
sárguló damilon szitakötők ülnek,
szöcske fulladozik gombostűből
készült horgon, selymesen suhan
egy mogyorófaág. Ki gondolta volna,
hogy túlélhető a gyerekkor.

Soha nem jutottam túl azon
a lüktetésen, páfrányok illatán.
Elhittem, hogy hajam soha nem
festi fehérre a tél, és csontjaimban
megmarad a mész, lábaimat nem
húzza ólom.

És itt vagyok már öregen, nem
érezkelem a köztes időt. A temető
felé ballagva elém áll egy katedrális,
háló leng hatszögű ablakán.

Csak oda ne térjek vissza, ahol
elpusztult minden, ahol iszap húz
a semmibe! Maradok hát a temetőnél,
andalogva, szelíden.

ÁDÁM TAMÁS

Fecskefészket ver

Gőzölög a vasaló, elfüstölsz néhány
sápadt téli délutánt. Hátad fázik,
átlátszó a lenge kardigán. Ennyire
meztelennek még sosem láttalak.

Legalább annyira tapintatosan
szólítalak, mint ahogyan te szólítod
a macskáidat. A szarkalábak
megszépülnek szemed körül.

Felszántott ágyunkon eredetinek
tűnik sóhajod. Már csupán a végső
mozdulat hiányzik: amikor
fecskefészket ver lábad.

Utazás

Arcomra színes csíkokat mar
a várakozás, sínre tapasztom
fülem. Zavarukban eloldalognak
a talpfákat tartó bazaltkövek,
ma sem veszek hozzád szóló
menetjegyet.

Mire megfejtem a gőzmozdony
füstjeleit, az esőben újra kinő
az elpusztult állomás, majd
rom lesz megint, széthordják
a számozott téglákat.

Az olajfoltos peron az egyetlen
biztos pont, ahol a sín kattogása
igazodik az elhasznált szívhez.
Így ér véget egy el sem
kezdődött utazás.

KÖLÜS LAJOS

Erdőzúgás

Tökéletes nő benyomását keltette, szilikon mellek nélkül is. A strandon tűnt fel, a forgatagban, az egyik halas stand előtt várakozott, szilvakék bikiniiben. Keszeg, ponty, naphal – vitték mintha ingyen adták volna. A szőke hajú lány, lehet, hogy asszony, kezében az apró pénztárcával, az előtte álló magas férfi hátát bámulta. A férfi talán kosaras, a lába vékony, de izmos, állapítottam meg. Mint egy szeizmográf, követtem a nő tekintetét. A pultos arcát pásztázta, árnyékban is izzadtságcseppek gyöngyözödtek a homlokán, kézfejen átlátszó gumikesztyű, mérte a halat, csomagolta, a pénzt másik társa kezelte. Higiénikus, suhant át a szőke hajú arcán egy félmosoly. Mosolynak láttam. Bal lábára támaszkodott, a jobbot kissé behajlította. Keskeny csípője formás, combja telt, és feszes, ahogy előrelépett, hibátlannak tűnt, narancsbőr sehol. Hívtak a többiek, men-nem kellett. Még visszánéztem, a szőke haját kerestem, de csak barnát, feketét és ritkuló ősz haját láttam.

Csapra vert söröshordó várt, szomjamat nem oltotta ugyan a hideg sör, de torkomat megbizsergette. A sátor alatt ültünk, járt a szél, délutánra vihart ígért a meteorológus. Hullámozott a víz, partnak vetődve is újabb hullámok jöttek. Tökéletes nő, járt az agyam. Szóltak hozzám, válaszként csak bólintottam. Nem szeretem a halat, sem a szálkását, sem a szálfka nélkülit. Apám gyakran magával vitt horgászni, szeretett villantózni. Körforogó és támolgó villantók dobósúlyát mutatta és magyarázta, miként kell a halat megakasztani és sportszerűen kifárasztani. Állt a hegyi patakban, térdig felgyűrve a nadrágját, és lendült a keze, a válla. Nem tudta abbahagyni. Áramlással szemben, felfelé dobta és dobta a horgot. Ültem a parton és néztem apám igyekezetét, kitarását, ügyesen elkerülte a víz fölé hajló fákat, bokrok ágait. Óriásit kiáltott, amikor horgára akadt egy pisztráng. Idővel kezembe nyomta Széchenyi Zsigmond könyvét, akinek kedvenc mondását apám is idézte: *A vadászat: vadlázás és erdőzúgás, de több erdőzúgás.*

A harmadik korsón voltam túl. Barna sör, inkább fekete. Tökéletes, és szőke hajú, és ismét rögzítettem a képet magamban. A szél erősödött, lebegtette a sátor vásznát. Az ég alja szürkére vált, szorult a nap, felhők vonultak, el-eltakarták. Mindenki mozgolódott, senki sem akarta megvárni

az esőt. Mi is elindultunk. A strand kijárata előtt ismét megláttam. Egy férfikéz ölelte át a nő vállát. Sodródtak a kijárat felé, ahogy mi is. Előresiettem, inkább tolakodtam, könyököket éreztem az oldalamban, lábamra léptek, lábakra léptem. Néhányan az anyámat emlegették. A nő mellett álltam. A jobbján. Szeme zöldesszürke, állapítottam meg, és gyorsan elkaptam a tekintetem. Mintha villantóztam volna. A Föld lakóinak kilencven százaléka barna szemű. Az én szemem is barna. A nő arca pókerarc volt, nem árult el semmit. Nem fél a vihartól, gondoltam. A férfi, aki korábban a nő vállán tartotta kezét, néhány lépésre lemaradt. Pocakos negyvenes, lassú lépésekkel araszolt előrébb. A nő megbotlott, elkaptam a könyökét, csak egy pillanatig értem a bőréhez, csontjához. Apám örömet éreztem a tömegben. A nő felém fordult, a fejem fölé nézett. Holnap is itt lesz, kérdeztem váratlanul. És zúgni kezdett a fejem.

Járjanak-e a folyók?

Alacsony a víz, mondta gumicsizmás apja, kezében horgász-szettet tartott. Sorra látni a homokpadokat, egyik-másik olyan nagy, hogy napoznak rajta. Idén is alacsony, tette még hozzá, majd a ház alagsorába indult. Benő a Póra gondolt, a deltájára, a víz nélküli meder holdbéli tájnak tűnt. Ilyenné válik a Duna is, tette fel magában a kérdést. A tornácon ült, sört ivott, időnként okostelefonjához kapott, ptyegett a készülék, valami jött, e-mail, facebookos üzenet. Képeket pásztázott, mint a villám, járt a két hüvelykujja. Holnap vesz egy ceruzát, és azzal nyomogatja a betűket, biztosabban találja el, mint az ujjával. Az időjárás piktogramját nyomta meg, megint nem esik. Eshetne már, néhány nap, és Medárd jön. Jönni jön, csak az eső nem. Este van, és süt a nap, messze ugyan villámokat vél látni, de lehet, hogy a szeme káprázik.

Alacsony a víz, tért vissza gondolatban apja szavaihoz. Alacsony. Télen is befagy, gyalog megy át a fagyott vízen, nem szakad be alatta a jég, vastagra hízik. Ha beszakadna, se esne kétségbe, térdig állna a homokos vízben. Fagyos vízben, és Benő megborzongott, a hőségben érezte a jéghideget a hátán, biztosan a légkondi miatt. Kiújul az asztmája, pedig az orvos megmondta, vigyázzon, nagyon vigyázzon. Éjjel nem tud aludni a hőségben, muszáj bekacsolni a légkondit. Egyedül alszik, Marietta nem bírja a hideg levegőt, a másik szobába költözött, még éjjel sem jön át hozzá, igaz, ő sem megy Mariettához. Együtt élnek, de nem házások, so-

ha sem lesznek azok, egyikük sem akarja, hogy azok legyenek. Tíz éve, hogy összetartoznak. Holnap lesz a fordulónap.

Alacsony a víz, nem ér semmit a motorcsónakja, felrakhatná az utánfutóra, de nem akar a Balatonra, az Adriára menni. A Dunát szereti, a folyó sodrását, lassú hömpölygését, áradáskor az uszadékokat, faágakat, fatörzseket. A zöldárt májusban. Az idén elmaradt a zöldár, ha volt is, nem volt árnak nevezhető, kicsit megemelkedett a vízszint, de csak az avatott szem vette észre az emelkedést. A Tisza sem különb, telefonálta meg a sógora, a Pék Laci, aki csakugyan pék, ha látogatóba jönnek, kenyeret hoznak, és cipót, a kedvencét. Beteg a sógora, a veséje, az egyik alig működik, operálni kell, de nem akar a kés alá feküdni. Most nem. Benő nővére gyereket vár, Pék Laci apa lesz, először, tíz éve várnak. Benő két gyereke Sopronban tanul, az erdőmérnökin. Mindkettő lány, és vadászni járnak. Csak nevetnek a nagypjukon, a horgászon, aki visszaengedi a kifogott példányt a folyóba. Most nincs mit visszaengedni, elúsztak a halak a folyó mélyebb szakaszához, az meg odaát van, a határon túl. Benő apja mégsem adja fel, naponta kimegy a folyópartra horgászni. Pihen, gondolja fia az apjáról. Sosem tudta, mit csinál az apja. Mindenhez értett, ilyen férfi kellene nekem, hallotta a szomszédasszonyt, aki öt éve megözvegyült, és senkire sem számíthatott, csak magára. Időnként az apjára. Aranykezű ember. Mások is ezt mondták. Benő másra is emlékszik. Az apai pofonokra, mert a gyerek kiskora óta visszaszájalt, dacból is, a kapott pofonok után is. Egyszer elszökött a háztól, hetekig nem adott életjelet magáról, egészen a határig jutott. Átmehetett volna, de visszafordult, az anyja sírását hallotta. Anyja korán meghalt, a fiú még ötéves sem volt. Biztosan nem az anyja sírását hallhatta a határon. Valaki másét. Apja sosem sírt, könnyet sem ejtett, amikor felesége meghalt. Száraz, égő szemekkel bámulta a földet, két keze tehetetlenül csüngött alá. Hetekig meg sem szólalt, csak ténfergett a ház körül, hol ide tett valamit, hol oda, aztán máshova. Forgott a saját tengelye körül. Néhány napra eltűnt, majd egy új asszonnal tért vissza. Ő lesz az új anyád, mutatta be fiának a középkorú nőt. Idősebbnek tűnt, mint korábbi felesége. A fiú játszott tovább, rá se nézett az asszonyra.

Harminchét fok lesz holnap, jelent meg apja ismét. A tornác lépcsőjére ült, egy üveg sörrel a kezében, költözzünk a hegyekbe, állt elő váratlanul javaslatával. Jövőre negyven fok is lesz. Az erdő is kiszárad, felelte a fia, kigyullad és leég. Ahogy Kaliforniában. Apja ingatta a fejét, nem tudni, hogy helyeslőleg vagy tagadóan. Amit egyszer kimondott, ahhoz tartotta

magát. Sokszor értelmetlenül. Nyakas és konok férfi hírében állt. Benő az apjára ütött.

Felmondtak, szúrte fogai közt a szót Benő. Összehívták az állományt, és mindenki füle hallatára olvasták fel azok nevét, akiknek felmondtak. Közöttük az én nevemet is. Holnap már be sem kell menni. Apja fia felé fordult, némán nézett a szemébe. Pár percig mindketten hallgattak. Apja törte meg a csendet. Akkor eggyel több indok, hogy a hegyekbe menjünk. Itt már nem lesz árvíz, de víz sem. Csak üres meder. Írni ott is tudsz. A Dunáról akár. Benő az okostelefonját forgatta. Nem kapcsolta ki.

*Botos Zoltán: A vén diófa
(Az eredeti színes olajkép)*

MÁTÉ ZSUZSANNA

Adaptáció, autonomitás és intermedialitás Jankovics Marcell *Az ember tragédiája* című animációs filmjében

Jankovics Marcell¹ *Az ember tragédiája* c. rajzfilmje Madách fő művének adaptációja; ugyanakkor az irodalmi szöveg továbbgondolásával és egy jelentéstelítő médiumköziségbe, intermedialitásba helyezett autonóm műalkotás. „Megérte!”² – mondta az animációs film második, szakmai bemutatóján a rendező, ahogy mondhatja minden néző, aki figyelmesen végignézi, sőt, akár többször is megtekinti e 155 perces rajzfilmet. A rendező már 1983-ban elkészítette a szöveggönyvet, a közel hatórányi (4141 soros) madáchi, drámai költemény szövegét 105 percnyi dialógussá rövidítette, inkább a párbeszédet emelve be a film szöveggönyvébe. A *Tragédia* szövegének értelemegésze nemcsak hogy nem sérült meg, hanem, ahogy az a film alkotójának szándékában állt, a film egy vizuális magyarázatot is adva segítette az irodalmi műalkotás teljes szövegének a megértését. E magyarázat a képek nyelvén egyrészt tömörítette mindazt, ami az irodalmi szöveg el nem hangzó részeit tartalmazta. Másrészt a transzformációk, a színszimbolika, a vizuális áthallások és a szimbólumok használatával túl is lépett a szövegen, továbbgondolta azt, néhol folytatta. Közel 23 évet vett igénybe az animációs rajzfilm elkészítése. Az alkotói folya-

¹ Jankovics Marcell (Kossuth-díjas grafikus, Balázs Béla-díjas rajzfilmrendező, forgatókönyvíró, kultúrtörténész, kultúrpolitikus). Rajzfilmjeiben feldolgozta a magyar mese- és mondavilág kincseit (*Ének a csodaszarvasról, Mondák a magyar történelemből, Febérlőfia, Magyar népmesék*), illetve olyan feledhetetlen rajzfilmek alkotója, mint a *János vitéz, a Kacor király, a Lúdas Matyi* vagy a Gusztáv-sorozat. *Sisyphus* című művét 1974-ben Oscar-díjra jelölték, a *Küzdők* című alkotásával 1977-ben elnyerte a cannes-i fesztivál legjobb rövidfilmnek járó Arany Palma-díját. Jelkép-kutatással és művészettörténettel is foglalkozik, több kötete jelent meg a témában, melyek a szimbólumok hátterével, történetével foglalkoznak (pl. *A Nap könyve, Jelkép-kalendárium*). Csanda Mária – Laik Eszter 2011. *Rajzfilmek, jelképek, kultúra egy életen át: Interjú Jankovics Marcellel*. In: Irodalmi Jelen, 2011. július 6.

² Gyenge Zsolt 2011. *Be van fejezve a nagy mű – Az ember tragédiája kritikája*. <http://www.origo.hu/filmklub/blog/kritika/20111129-az-ember-tragediája-kritika-jankovics-marcell-madach-imre-.html> (Letöltés: 2017. 11. 15.)

mat 1988-ban kezdődött, a számtalan pályázat lebonyolítása, az anyagi források megteremtése (összességében 750 millió forintos költségvetéssel), a filmkészítés ideje alatt végbement technológiai változások miatt is – miáltal e film magába rejti a magyar animációs filmkészítés történetét, a kézi fázisrajzoktól a számítógépes munkáig – a gyártási folyamat 2011-ig tartott. Szinetár Miklós lassan fél évszázada készült televíziós *Tragédia*-filmfeldolgozása³ után 2011. december 8-án került a mozikba *Az ember tragédiája* második filmváltozata, az animációs film műfajában, Jankovics Marcell életmű-összegző, lenyűgöző alkotásaként.

Madách Imre drámai költeménye többféle vonatkozásban is ideális irodalmi műalkotás a különböző médiumok jelrendszerére való átvivéshez. Ezt bizonyítja az elmúlt másfél évszázad kivételesen gazdag és változatos hatástörténete a különböző művészeti ágakban, a legkülönbözőbb illusztrációk, adaptációk, színpadra állítások, zenei feldolgozások, transzformációk formájában.⁴

E madáchi drámai költemény önmagán belüli mediális kevertsége az a belső sajátosság, mely igencsak kedveltté tette a különböző művészetekben való átformálásra. Ilyen immanens mediális sajátosság: a vizuális, auditív, kinezikai jelenségek leírása vagy a jelenlétüket jelző bevonása az irodalmi szövegbe, direkt formában a színek elején a szerzői utasításokban található, indirekten pedig az egyes dialógusok látásra, hallásra, érzékelésre felszólító, illetve utaló szövegrészeiben. A filmnyelvi átformálásra e mediális kevertségek különösen alkalmassá teszik Madách művét. Mivel a film lehetősége éppen az, hogy egyidejű érzéki hatások sokféleségével közvetít nagy hatású, komplex élményeket, érzelmeket és gondolatokat,⁵ így módon a képpel, a hanggal és a zenével, a gesztussal, a mozgással, a fényelosztással és a ritmussal (stb.) a különböző jelenségek olyan vonat-

³ 1969-ben készült el *Az ember tragédiája* tévéfilm-változata, az emlékezetes rendezés Szinetár Miklósé volt, Lucifert Mensáros László, Ádámot Huszti Péter, Évát pedig Mór Marianna játszotta. Szinetár tévéfilmjében a madáchi irodalmi szöveg volt az elsődleges, a színészi játék, a többi médium bevonása, a látványvilág, a zenei aláfestés ennek interpretációját szolgálta. E tévéfilm az irodalmi szöveggel analóg megoldásokra törekedett, adaptációjában kiemelte az irodalom és a film közti hasonlóságokat, a rendező szinte „lefordította” az irodalmi művet a (tévé)film nyelvére, jelentősen hozzájárulva a madáchi mű népszerűsítéséhez.

⁴ Máté Zsuzsanna 2013. *A bölcsélet átlényegülése esztétikumká – középpontban Madách Imre Az ember tragédiája című művével*. Madách Irodalmi Társaság, Szeged. 242–288.

⁵ Bíró Yvette 2001. *A betedük művészet*. Osiris Kiadó, Bp., 20.

kozásait, összetettségét hozza létre a befogadó élményvilágába, amelyre a nyelv, a verbális médium csak igen bonyolult és hosszadalmas körülírásokkal lenne képes. A film és a képzőművészet határán létrejött „hét és feledik” műfaj, az animációs film pedig egy többszörös médiumköztes-ségben van, azaz hatványozottan intermedialis műfaj. Az animációs rajzfilm olyan illúziót kelt a nézőben, mintha az egymástól kis mértékben eltérő rajzos képkockák sorozatából összeálló történésben a szereplők megelevenednének, lélekkel telítődnének. Mindezt a képzőművészeti statikus és térbeli elemek (vonal, mező, szín, tér), valamint a filmes, így a dinamikus és időbeli elemek (rendezés, forgatás, vágás, hangosítás, zenei aláfestés) vegyítésével éri el, mintha „valamiféle ősi mágia káprázatának lennének tanúi, ahol az is akármikor megmozdulhat, amiről szilárdan tudjuk, hogy mozdíthatatlan. Bármilyen megtörténhet, aminek hétköznapi világunkban határok szabnak keretet. Nem kétséges, hogy mindez csak a filmművészet »mesevilágában«, az animáció birodalmában lehetséges.”⁶

⁶ Margitházi Orsolya 2002. *A filmművészet „mesevilága”. Az animációs film története 4/1.* In: Filmtett, 2002. szeptember 15. (<http://www.filmtett.ro/cikk/1426/az-animacios-film-tortenete-4-1>)

Jankovics Marcell alkotásának nagyszerűsége abban rejlik, hogy az animációs rajzfilm-adaptáció valamennyi intermedialis jellemzőjét optimálisan tudja működtetni, mely éppúgy köszönhető az adaptált műnek, mint magának az adaptáló művésznak, aki ennek eredményeképpen egy szuverén műalkotást teremtett. Az animációs film nem csupán illusztrálja, kiválóan adaptálja és egyben koherensen értelmezi a *Tragédiát*, mint pretextust, hanem – az adott kornak megfelelő művészet- és művelődéstörténeti utalásokkal egyetemes szintre emeli, mégis, ahol lehet, aktualizáltan – újra is teremti: egy komplex, folytonos változásban lévő „közlésalakzatot” hozva létre a szó–kép–zene intermedialitásában, a közlési csatornák összeszövődése által: a nyelvi dialógus, a képiség és a zeneiség intermedialis összjátékát. E folyamat jelentéstellítődéssel jár együtt, melynek eredményeképpen például számtalan szimbólum, groteszk képi elem kerül a madáchi pretextus mellé, annak értelmezési lehetőségeit kitágítva, hermeneutikai feltölthetőségét gyarapítva. Az animációs film a *Tragedia* álomdinamikájának folyamatát és szerkezetét követve mintegy a működésüket is bemutatja, az álmokképek örökké mozgásban lévő vizuális formái, alakváltozásai révén, egy folytonossá tett transzformációba helyezve, mégis mindvégig megtartva a madáchi műhöz való kötöttségüket. A madáchi (rövidített) pretextus verbalitását olyan remek szinkronhangok szólaltatják meg, mint például Usztics Mátyás (Lucifert), Molnár Piroska (a Föld szellemét) vagy Szilágyi Tibor (az Urat). A vizuális-verbális együttlevőséghez társul a zene, mely a kép és szöveg együttes hatásának érzelmi tónusát fokozza és a jelenetek hangsúlyozását, kiemelését szolgálja, motivikusságában pedig strukturális összekötő elem. A zenei aláfestést Sáry László szerkesztette, miközben saját művei is helyet kaptak az afrikai és a görög népzene, valamint a klasszikus zene nagyjai, így például Bach, Berlioz, Debussy, Ravel, Liszt Ferenc, Wagner, Rimszkij-Korszakov, Muszorgszkij mellett. A műegészt átfogó, meghatározó zenei motívumként, funkcionalitásában a fájdalommal, valamint a halállal kapcsolatos jeleneteket Mozart *Rekviemjének* két tétele, a beletörődést is sugalló *Lacrimosa* és a dühöt is jelző *Dies irae* köti össze.⁷

A szó, a kép és a zene egymást sajátos módon egészíti ki, a néző számára komplex esztétikai élményt nyújtva, ugyanakkor nem lépve át a befogadhatóság határát. Kétségkívül nem könnyű mű Jankovics rajzfilmje,

⁷ Máté Zsuzsanna 2017. *Mozart, Madách, Jankovics*. In: *Zenei évfordulók. Tanulmánykötet*. Szerk: Dombi Józsefné–Asztalos Bence. SZTE JGYPK Művészeti Intézet, Szeged. 15–26.

így akár többszöri megnézést igényel. Főképp az animáció dinamikussága, gyors pergése miatt, hiszen a különböző médiumok impulzusainak feldolgozása igen összetett befogadói koncentrációt feltételez és egyben időigényes is, tudniillik a konkrét érzéki (vizuális és auditív) ingerek befogadása mellett a (madáchi) fogalmi beszédet is fel kell dolgozni. Ugyanakkor külön figyelmet igényel az, hogy a verbális szint miképpen kapcsolódik vagy éppen módosul az intermediális – a vizuális és a zenei – átvitelben. Egy különleges helyzetben, befogadói élményben is részesít mindemellett Jankovics rajzfilmje, hiszen azt is megtapasztalhatjuk, hogy milyen természetes módon közlekednek gondolataink a kép és a nyelv, a vizualitás és a verbalitás között; az értelem és a – zenei aláfestés révén felkeltett vagy megerősített – érzelem között. A különböző (verbális, vizuális és zenei) médiumok együttlevősége rendkívül feszült dinamikusságot és tömörséget kölcsönöz az animációs filmnek, mivel e médiumok nem csupán egymás mellett vannak, hanem éppannyira egymásra is hatnak, átfedve egymást. Az animációs film az életre keltést a mozgás illúziójának megteremtésével hozza létre, a mozgás és a mozdulatlanság, az életre keltés és az élettelenre tevés két pólusa között, a sík és a tér elemeit vegyítve a mozgás és a filmművészet elemeivel. Az adaptált irodalmi mű szövege (a madáchi pretextus megrövidített és hallott szövege); az animációs film mozgásillúziója, technikai megoldásai, képzőművészeti látványvilága (a fázisrajzok által például a freskók, a szobrok, a domborművek, a kódexminiatúrák, a rézkarc, képregény-stílus stb. megjelenítései), valamint a zene intermedialitásában, művészetköziségében egy teljes mértékben autonóm műalkotást hozott létre Jankovics Marcell.

A pretextustól leginkább eltérő ironikus képsor az, amikor az Úr szállóigévé vált utolsó mondatát halljuk. A rendező mintha olvasta volna Umberto Eco tanácsát: „Az elhasznált vagy elidegenedett közhely vagy úgy győzhető le, hogy szétszedjük a kommunikatív formát, amelyen alapul, vagy úgy, hogy ironikusan viszonyulunk hozzá és így szabadulunk meg tőle.”⁸ Am ha nem is olvasta az eco-i tanácsot, az iróniát eredményező szétszedést, mégis, a *Tragédia* szállóigévé és bizony elhasználttá vált utolsó mondata kapcsán a rendező éppen ezt alkalmazza. A „Mondottam, ember: küzdj és bízva bízzál!” elhangzásakor az Úr ikonikus alakja átvált a negatív értéket hordozó szereplőkre. Először a konstantinápolyi szin eretneküldöző pátriárkájává, majd a következő, egyre gúnyosabban hangzó „küzdj” szónál – a Keplert megalkuvásra kényszerítő – Rudolf csá-

⁸ Eco, Umberto 1998. *A nyitott mű*. Európa, Bp. 315.

szárt láthatjuk, aztán a még cinikusabban hangzó „bízva bízzál” szavaknál a Dantont lefejeztető Robespierre-t láthatjuk, s gyors egymásutánban az óriáskereket is beindító londoni mutatóványost és a falanszter öreg tudósát. Ekképpen az Úr utolsó mondata, a médiumköziség erőteljes elkülönböződésében és ezáltal egy éles feszültségben mutatkozik meg. Az utolsó mondat kimondása, az auditivitás szintjén a gúnyos, a cinikus és a lassú hanglejtés, párosítva a pergő látvánnyal, mégpedig Ádám csalódódásait (felf)okozó figurák portréival olyan ironikus minőséget hoz létre, mely határozottan megkérdőjelezi az utolsó mondat – írott formájú – jelentéstartalmát és a hagyományban rögzült pozitív ’küzdés-filozófiáját’,⁹ egyúttal élesen szembekerülve azzal. Az írás elkülönböződése a beszédtől a kimondás révén és a verbalitás–vizualitás köztességében megjelenő ironia a negatív katarzist erősíti fel a rajzfilm végén, így nem enged teret a ’minden rendben lesz’ érzés kialakulásának a befogadóban. A Madách jelené óta eltelt másfél évszázad történelmi rémtettei a rajzfilmalkotó számára nem adnak okot a „bízva-bízzál” transzcendentált közvetítésére.

Jankovics Marcell az egyes színeket gazdag szimbólumrendszerrel, valamint az adott kornak megfelelő művészet- és művelődéstörténeti utalásokkal, illetve arra valamilyen módon jellemző – a korszak ábrázolási konvencióiból vagy mediális technikáiból származtatott – stílusjegyekkel jelenítette meg, szinte enciklopédikus teljességgel. A rajzfilmrendező, a grafikus rendkívül széles művelődéstörténeti, szimbólumkutató, kultúrtörténeti, mitológiai ismeretanyagát szinte észrevétlenül beépítette alkotásaiba, ahogy a *Tragédiáról* készült animációs filmjébe is. Úgy véli, a művészetnek hasznosnak kell lenni, máskülönben nincs értelme: „Kezdetől fogva úgy gondoltam, hogy a művészet, mint olyan, hasznos. És hogyha nem hasznos, haszontalan.”¹⁰ Ezt a hasznosságot, a madáchi mű éltetése, népszerűsítése mellett, többek között annak három jelentés-horizontjának – egyetemes, történeti és aktualizált – megerősítésében és kitégítésében vélem felfedezni. Az irodalmi műalkotás filozofikus témája egy univerzalisztikus igényű világmagyarázat, értelemadás és értelemkeresés, lét- és önértelmezés. Anyaga: az egymást kritizáló, egymással szembeálló filozófiai eszmék és gondolatok történelmi dimenziókba helyezése. A madá-

⁹ Máté Zsuzsanna 2015. „...és bízva bízzál!”. In: *A bizalom. Lábjegyzetek Platónhoz (13)*. Szerk: Laczkó Sándor. Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány; Magyar Filozófiai Társaság; Státus Kiadó, Szeged. 70–79.

¹⁰ M. Tóth Éva–Kiss Melinda 2014. *Magyar alkotói Portrék II. Animációs mozgóképtörténet II*. Typotex Kiadó, Bp.

chi mű egyaránt szól a teremtésről, az emberről, a történelmi korokról; a különböző eszmerendszerek alakulástörténetéről, szembekerülve a megvalósulásukkal; valamint az emberi lét értelméről, miközben alapvető lét-filozófiai és erkölcsi, egyetemes és egyben aktualizálható kérdéseket tesz fel minden olvasójának.¹¹

Jankovics Marcell a szimbólumokkal az egyetemesség horizontját tágítja, a történelmi dimenziót pedig a művelődés- és művészettörténelmi utalásokkal teljesíti ki. A művészettörténet ismert narratívájából a művészetnek mint médiumnak a közvetítő (stílus- és hordozó-) közegeit helyezi funkcióba, néhány ikonikus alkotás mellett. Autonóm módon olyan filozofikus problémakört is érint a *Tragédia* szövegét továbbgondolva, konkrétan az élet és a művészet kapcsolatát, melynek során a műalkotás és az élet (mint a valóság) két tartományának elhatároltságát oldja fel: azaz az alkotások és az életesemények egymásra vetülnek, kölcsönösen egymásból formálódva és egymásba alakulva. Néhány példát kiemelve a sok közül: az egyiptomi piramisok csodálatos építményeit, egyes köveit a rabszolgák agyondolgoztatott, meggörbült és lassan kővé vált testéből for-

¹¹ Máté Zsuzsanna 2013. i. m. 90–113.

mázza. A görög színben ennek inverzét láthatjuk: a vázafestészet vörös és fekete alakjai életre kelnek, majd ki is törik e vázát, talán a görög kultúra hanyatlását jelezve; a római szarkofágok domborművein a római légiók masíroznak, ahogy a gladiátorok is harcra kelnek a mozaikpadlók statikusságát dinamikus mozgássá változtatva, majd abból háromdimenziós alakokként emelkednek ki. Vagy a Római Birodalom pusztulását oly módon érzékelteti a rendező, hogy a palota falain a vakolat folyamatosan repedezik, a freskó fájának virágairól hullanak a virágszirmok, a szoborszerű szereplők fokozatosan töredezettebbek lesznek. Valamennyiben a közvetítő médiumot (piramis köve, váza, szarkofág, mozaik, freskó, szobor) teszi meg a rendező a képsorozat narratív részévé. A másik különlegessége e kreatív megoldásoknak az, amikor az animációs film műfajára jellemző alaptulajdonságokkal játszik az alkotó, azzal, hogy miképpen válik az élettelen (freskó, szobor, mozaik) élővé, ugyanakkor más jelenetekben éppen fordítva történik, az élő lesz élettelenné, így például a piramis kövei (említett) esetében vagy a londoni jelenetben a mesterlegény szereleme bábbá alakul, vagy az űr színben Ádám megsemmisülését élettelen űrhajóvá alakulásaként szemlélhetjük. Visszatérve az egyes korokra jellemző mediális stílusokhoz: a konstantinápolyi szín arany háttere, színpadias beállításai a kódex-miniatúrákra emlékeztetnek; a prágai szín rézkarctechNIKájába ékelődnek a párizsi szín forrongó tömegjeleneteit kísérő kék-fehér-piros örvénylő tuszrajzai; a londoni szín színes, képregény-stílusú jelenetei néhol fekete-fehérbe váltanak. S egyben megindul egyfajta időutazás is, kilépve Madách jelenéből, egyre erőteljesebbé válik az egyetemeség és a történelmi horizont mellett az aktualizáltság horizontja, mely ugyan többször is visszatér a filmben, azonban inentől a lehangsúlyosabb. Egy óriáskereket választ a rendező egyfajta időgépként, átítelve a Madách jelene óta eltelt másfél évszázadot. A különböző történelmi traumák is megelevenednek, melyen – Jankovics Marcell kommentárjaiból idézve – „az ördög megmutatja legördögibb arcát”, Leninként, Hitlerként, Sztálinként stb. A pretextus haláltánc-jelenetének továbbgondolását, a 20. századot átfogó történelmi tablót, az óriáskeréken a semmibe forgó alakokat így kommentálja az alkotó: „Eddig Madách, inentől Jankovics! Ahogy én válogattam a szereplők között, akik itt sorba fognak jönni majd. (...) Vannak köztük nem létezők, filmekből előléptek és vannak köztük a művészetből, tudományból és vannak köztük tudatformáló politikai és közszereplők. Vannak köztük jók és rosszak és az egészet, sajnos egy olyan szellemiség irányítja, ami inkább emlékeztet a haláltáncra. (...) A keréken felvonultatottak sokfélék, – egy kiháló népcso-

port, egy magyar találmány, férfitáncos, megölt politikusok, túlsúlyos kamaszok, a fiú, aki a magyar zászlóval beburkolva áll a rendőrségi sorfállal szemben. A jegesmedve zárja a sort. Az ő pusztulása mutatja, mi vár a mi világunkra az általános felmelegedéssel.”¹²

Szavakkal szinte lehetetlen leírni azt a vizuális élmény- és hatásimpulzust, melyet az első színtől kezdve tapasztalhatunk: a formák és színek transzformálódását, a legkülönbözőbb dimenzióváltásokat, a ritmusos, áttűnéses képi mozgásokat, ötleteket és bravúrokat, a rendező vizuális fantáziájának gazdag manifesztációját. A befogadó részéről komoly szellemi energiát és erőfeszítést kíván e film nézése, olyan vizuális kompetenciát feltételez, melynek alapeleme a látvány képi üzenetének azonnali érzékelése s egyúttal megértése, másrésztől komoly szövegértési kompetenciát is feltételez: a megélését és megértését e folytonos változásban lévő, a szó–kép–zene intermedialitásában létrejött műalkotásnak. Az értelmezés, a megértés fokozatai nyilvánvalóan függenek a befogadó művelődéstörténeti háttértudásától, különösen megnyilvánul ez a szimbólumok vizuális megjelenítésében és a szöveghez való társításában, de ha ez a háttértudás nincs meg, e film különlegessége éppen az, hogy ezt a tudást anyagot közvetíteni is képes.

A továbbiakban csupán az első három bibliai keretszint emelem ki, melynek során az egyetemes horizont kialakításának egyik tényezőjét, a szimbólumok alkalmazását mutatom be, egyúttal a szemantikai szinkretizmus megvalósulási folyamataként. Az első szín a teremtés folyamatát meséli el, bemutatva a hatalmas erőket és sejtetve egy hermetikus filozófiai analógiát – a mikro- és makrokozmosz közötti megfelelést – az emberi szem íriszébe is átjátszó csillagködökkel. Bemutatják az ellentétes erőket és szükségszerű együttlevőségüket: az isteni fényt, annak villanó kettős keresztjének jelképisége mellett a gonoszt, a vak feketeség folytonosan változó, más-más formát öltő sziluettjét. A hétperces második szín narratíváját, az első emberpár bűnbeesését a fa szimbolikájával és a folyton változó színszimbolikával jelzi a rendező. A fa gyökeréből formálja Évát, ahogy azt például a jakutok hagyománya őrzi, a fa-ősanya és a fa-ősapa képében.¹³ Ugyanakkor e fák világfáknak is felfoghatók, melyek gyökerei az alvilágból erednek és az égig nyúlnak. Majd csak a harmadik

¹² Jankovics Marcell 2012. *Beszélgetés Jankovics Marcellel, „Az ember tragédiája” c. rajzfilm alkotójával a Beregszászi Főiskolán*. https://www.youtube.com/watch?v=impAA_AKbyE (Letöltve: 2017. 11. 10.)

¹³ Hoppál–Jankovics–Nagy–Szemadám 1997. *Jelképtár*. Helikon, Bp., 62.

színtől kezdődően kap testet az ember: mindaddig üres, körvonallal megjelenített, jelképesé tett színekben megjelenő, testetlen alakok. Kezdeti zöld színük a fákhhoz, az édeni környezethez hasonulva a természeti lény-mivoltukat jelzi. Ám Éva szemében már megjelenik az ösztönös vágy piros színe, mikor a „csábgyümölcsből” szakítani kíván és ennek nyomán hangzik el az Úr tiltása. Lucifer velük szemben a vak sötétség, fekete alakja hol kígyót, Anubisz-fejű lényt, hol denevérszárnyú alakot formál (ez utóbbi tér vissza a mű zárásában is). Az első emberpár alakjának változó színszimbolikája pedig követi a tudás és a halhatatlanság iránt való elcsábulásuk folyamatát. Miközben Lucifer érvelését hallhatjuk az önerőről, a gondolat erejéről és a szabad sorsformálás nagyszerűségéről, arról, hogy miért is kéne az Úr tiltásának ellenszegülniük, eközben mind az emberi alakok sziluettjeibe, s majd később Luciferébe is mintegy belevetülnek későbbi, már történelmi sorsuk alakváltozatainak darabjai, továbbírva a képek nyelvén a pretextust, ezáltal konkrét vizuális formában előre utalva a történelmi színekre, a történelmi alakokra. E kreatív megoldás az előreutalás funkcióját tölti be, Ádám és Éva alakjának egymásbaolvasztásával pedig visszafelé utal az őszövétségi teremtéstörténetben a férfiból teremtett asszony narratívájára. A luciferi csábítás eredménye az isteni tiltásnak való ellenszegülés, az eredendő bűn elkövetése, melynek nyomán először Éva szeme, majd teste változik vörössé, mikor leszakítja a hideg háttérben lámpásként világító almát, s beleharap, hozzá hasonlóan Ádám alakja is vörös színt vesz fel. Az élet, a vér, a test színe jelképezi számunkra, hogy az ember tudatára ébredt saját halandóságának. A halhatatlanság gyümölcsét azonban már nem ízlelhetik. A Édenkert zöldjéből futva távozik a vörös színű pár, a komplementer színek hatalmas feszültséget generálnak, miközben az Úr csalódottan megszólal („Ádám, Ádám, / Elhagytál engemet, / Elhagylak én is, / Lásd, mit érsz magadban”), majd az emberpár parányivá válik, hogy végül Lucifer denevérszárnyai alatt találjanak menedéket. A kép ekkor már hideg kékekben, szürkében jelenik meg. Ugyanez a szürke hidegség és elhagyatottság sugárzik az emberi alakokból is, miközben Ádám és Éva elindul a sötét világ felé. Érdeemes röviden utalni a színszimbolika kapcsán az utolsó színre. A 15. szín első felében majd éppen a különbözőség lesz hangsúlyozott a szereplők bőrszínében, Ádám színe szürke, jelezve az álomképek hatására a kétségbeesést az emberiség jövőjét illetően, míg Éva valóság-hű, életteli, jelezve a jövőbe vetett hitét, anyaságát. Majd a 15. szín zárójelenetében, az Úrhoz való visszatérésükkor testük körvonalai ismét szivárványszínűekre váltanak, mely az Istennel való új szövetségkötést (Noé történetére is

utalhatunk) szimbolizálhatja számunkra. A harmadik szín kezdetén Ádám egy sötét barlangba lép be, mintegy illusztrálva az isteni útmutatás hiányát, Istentől való elhagyatottságát. Az Ádám kezében lévő fáklya talán az isteni fényt szimbolizálja. Másik oldalán, kutya képében Lucifer kíséri az első embert. Összességében a pozitív és a negatív, de nemcsak kívül, hanem belül is, így a mágikus tevékenységet végző ősemberben is ott van e kettősség, szétválaszthatatlanul. A pozitív erő jelenlétére utal majd e színben a fény csillogása Ádám szemében, miközben a Vénusz-szobrot faragja, a negatív erők jelenlétét pedig azok a pillanatsfelvételek sejtetik, melyeken a tűz körül táncoló ősember feketébe átjászó, mágikus cselekedeteket végző alakját láthatjuk felvillanni.

A keretszínek közül a 3. és a 15. színben lép túl a rendező leginkább az irodalmi szövegen. Mialatt egy szemantikai szinkretizmust hoz létre az eltérő, feszültséget generáló (verbális, vizuális, auditív) médiumok egymásra vetülése révén, mely egyúttal a jelentés pluralitásaként, az újabb jelentésrétegek létrejöttében is funkcionál.

Az Ádám kezében lévő fáklya fénye a barlang falán megjeleníti a lascaux-i barlangrajzon látható állatokat. E rajzok, vizuális áthallások szöve-

dékét teremtve, többször is megjelennek e színben, utalva a mágikus tevékenységről és ezen belül a művészet kialakulásáról szóló elképzeléseinkre. A barlangrajzok egyik áthallása a mágikus tevékenység (már említett) pozitívát és negatívát egyaránt egybeolvasztó jellegére utal, például az emberi kéz és a fekete árnyék-kéz együtt rajzoló és életre keltő, teremtő mozdulatában vagy a szarvast tisztelő, agancsait a nappal és csillagokkal ékesítetten rajzoló, de a másik képsorban azt már leelő emberkézre. A zenei aláfestések harmonikus, illetve baljós hangzásai jelzik ennek polaritását. A barlangrajzok másik áthallási vetülete a művészet kialakulását vetíti elénk, azt a folyamatot, miképpen az ősember a véletlenszerű formákba mintegy belelát(hat)ta a konkrét formákat. Az Ádám szemében lévő csillogó fény mint egyfajta isteni szikra áthallását teremti meg, azt, hogy amikor alkot az ember, szinte istenként a semmiből teremt, életre is kelt. Ugyanazon isteni szikra villan fel az őskori művészet ikonikus alkotását, a Willendorfi Vénusz termékenységszobrát faragó vagy a barlangfalára rajzoló Ádám szemében, egyben utalva az ősember (feltételezhető) alkotási folyamatára: míg Ádám farag vagy rajzol, a mechanikusnak tűnő munkafolyamat során egy elmélyült tudatállapotban elmélkedik. Míg a Luciferrel történő párbeszéd filozofikus jellegű mondatait halljuk, ebbe az elvontságba ékelődnek bele az ősember mindennapi jeleneteinek montázszerű felvillanásai, vagy például Ádám vágya a szárnyát próbálgató Ikarosz mitológiai történetének előhívásával, ily módon felvillantva a mitológiai narratívák keletkezéstörténetét is. Amíg Ádám faragja a Vénuszszobrot, a közbeékelte pillanatszerű képek az anyatermészet és az ember viszonyára is utalnak, ahogy a másik konkrét mintaképre is, a háttérben ténykedő, telt keblű Évára, valamint a felvillanó szülő anyaképére is vagy – a Föld Szellemének mondatait hallva később – a gigantikus Földanyaként, mint egy már monumentálissá növesztett vénuszi termékenységszoborra. A Földanya (a csillagászati értelemben vett Gaia, termőföldként Déméter) kettős természetű, „jóságos szülőanya, és az emberevő” is, „tenyészet-enyészet”.¹⁴ Jankovics Marcell a pretextus e nehezen értelmezhető szereplőjét, a Föld Szellemét ily módon egy jelentéstöbblettel gazdagítja a madáchi műhöz képest: verbalitás és vizualitás köztes terében, egy szemantikai szinkretizmus összefüggésrendszerében láttatja az egyéni élet Vénusz-szobrocskájával; a mikro-világ egy darabjával és a makrovilágot átfogó Földanyával, egyben bemutatva számunkra a mitológiai alakok (feltételezhető) keletkezéstörténetét is.

¹⁴ Hoppál–Jankovics–Nagy–Szemadám i. m. 70.

Jankovics Marcell animációs filmjének néhány intermediális sajátosságát bemutatva látható, hogy annak sűrítettsége, dinamikája, szimbólum-rendszere, előre- és visszautalásai a nyelvi megfogalmazás elemző szintjén csupán igen bonyolult és hosszadalmas körülírásokkal valósítható meg. Gombrich fél évszázaddal ezelőtti megállapítása egyre inkább beigazolóódik, miszerint „olyan történeti korszak kezdetén vagyunk, amelyben a kép átveszi az írott szó helyét”.¹⁵ Azonban napjainkban még az írott szó és a kép még egymás mellett van, ahogy jelen esetünkben is. Jankovics animációs filmjének nézője pedig egy különleges és kétségkívül nehéz befogadói státusba kerül, hiszen a szövegértés mellett „valódi” látással¹⁶ is bírnia kell, mivel a film hatásában elképesztő mennyiségű információ-, impulzus- és élményáradattal, gondolatokkal telíti befogadóját. Ez az animációs film éppen erre a valódi látásra tanítja minden nézőjét, ebben rejlik az egyik – alkotói szándéktól is vezérelt – hasznossága, azon túl, hogy egy lenyűgöző alkotásként tovább élte Madách klasszikus művét, a fiatal generáció számára is élvezetes módon.

¹⁵ Gombrich E. H. 1978. *A látható kép*. In: *Kommunikáció II.*, szerk: Horányi Özséb. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Bp. 123.

¹⁶ Gadamer, Hans-Georg 1994. *A szép aktualitása*. Magvető, Bp., 161.

KÉPIRÓ ÁGNES

Interjú Jankovics Marcell-lel

„A magyarok sajnós a humorérzéküket veszítik abban a pillanatban, ha magas művészetről van szó, így aztán Madáchot is túl komolyan veszik.”

Jankovics Marcell rajzfilmrendező, grafikus és művelődéstörténész 1941-ben született, a 20. század második felének és az ezredfordulónak egyik legnevesebb hazai rajzfilmrendezője. Egyik legismertebb alkotása Madách Imre *Az ember tragédiájának* egész estés rajzfilmváltozata, mely közel három évtizeden át, 1983 és 2011 között készült. Jankovics Marcell-lel Képiró Ágnes 2014-ben és 2017-ben rögzített beszélgetéseket, melyekből részleteket közlünk – hangsúlyozva a rajzfilm létrejöttének körülményeit, fogadtatását és szimbolikáját.

*A felvétel 2017. június 24-én készült a Kecskeméti Animációs Filmfesztiválon.
(Fotó: Eötvös Csaba)*

Az ember tragédiája *első forgatókönyve 1983-ban íródott, a rajzfilmet 2011-ben mutatták be. E három évtizedes munkafolyamatban az eredeti forgatókönyvhöz képest milyen változások történtek és mely tényezők indukálták az esetleges módosításokat?*

A forgatókönyv eredetileg egy irodalminak nevezhető forgatókönyv volt, némi technikai szerkezetben, kéthasábos megoldást használva. Mindegyik színhez volt egy bevezető, ami elég terjedelmes is volt. Magából a műből is következik, hogy nem lehetett vékony. Rengeteg olyan dolgot írtam le, ami végül is aztán kimaradt a filmből, mert nem fért volna bele az időbe. Az első forgatókönyv egy 1958-as Diákkönyvtár *Tragédia*-kiadvány volt, mert „azt nyugodtan lehet firkálni”. Töredezett és rossz minőségű volt a papírja. Ezt a kiadását olvastam a műnek, fennhangon lejátszva magamnak, hogy lássam, nagyjából milyen terjedelmű lenne az animáció. Kiderült, hogy öt és fél órás lenne a film, így nekiálltam meghúzni, melynek végeredménye 105 perc lett. Ebben a szövegben voltak olyan irányok, amelyek elveszítették a érdekességüket a rendszerváltást követően, így módosítottam rajtuk. Menet közben technikai váltás is történt: át kellett állnunk a számítógépre, addig filmen is elkészült körülbelül a mű kétharmada, ezért mindkét hordozón be kellett fejezni.

Ami a munkafolyamatot illeti, nem a színek sorrendjében haladtam, hanem először rövid részekre kértem és kaptam pénzt, mert az volt a koncepciónk, hogy ha elkészül egy három- vagy ötperces szín, akkor nem hoztunk túl nagy áldozatot, ha mégsem sikerül folytatni. A londoni szín volt az utolsó, amit elkészítettünk. Egy-két esetet leszámítva saját kezű rajzom nem volt a filmben, minden rajzom át lett téve. A rajzolóim nagyon precízen teszik át a rajzaimat egy-egy filmbe, de ennek ellenére szerettem volna, hogy legyen benne valami, ami egyenesen az én kezemből jön, és ezeket a londoni szín végére készítettem, ami nekem manuálisan a film végét jelentette. Több mint 180 lapot rajzoltam meg: James Bondtól Benazir Bhuttón át egy öreg gyimesi csángó házaspárig. Vannak Madáchnak hihetetlen anyagszerű észrevételei, amelyek aktuálisak: „elfogy a sajt és éhen veszünk” – „növényeket nem szül többé a Föld” – mondja a falanszterben a tudós és megkopogtat egy fém növényt. New Yorkban 1973-ban talákoztam először nyilvános helyeken vödörbe állított műfikuszokkal, amelyek nagyon élethűek voltak. Lehetett tudni, hogy ez a tendencia. Én mindig az abszurdig megyek a saját pesszimista rémlátomásaimban, tehát azt mondom, hogy a „dolog” el fog jutni odáig, amikor már nem lehet megállítani a történetet. Áttételesen ez mind benne van a *Tragédiában*, csak nem ilyen konkrétumok szintjén.

A londoni színt nem véletlenül hagytam a végére és nem is vagyok vele annyira megelégedve. Az egy tudatos dolog volt, hogy Madách saját vadkapitalista korát kössem össze az én saját korommal, amikor Magyarország még egyszer kénytelen a vadkapitalizmuson keresztül menni. A filmet elvezetem a 20. századi szimbolikus jelenig, de egy kicsit benne van a 21. század is. Azt gondoltam, hogy elég érzékeltetni: változik a divat, eltűnnek a lovak, lóerővé válva, úgy, ahogy az emberek ezt elképzelték. Ezek mind adták magukat, pezsgettem benne.

A londoni színtől a szimbolikus jelenig tartó jelenetekben milyen előzetes rendező-elv alapján keletkeztek a sajátos figurák és vizuális áthatások?

Több szempont alapján. Az első olvasás után kiderült, hogy húzni kell a forgatókönyvet és megpróbálni olyannyira drámaivá tenni a drámai költeményt, hogy elfogadható legyen filmen, ugyanis nagyon sokszor egymás mellett elbeszélő monológokat hallok beszédek helyett. Ez volt az egyik fontos szempont, a másik szempont pedig a szerkezet volt. Mielőtt hozzáfogtam volna a filmhez, egyszer vendégségben voltunk Szemadám Györgynél valamikor a 70-es évek végén, 80-as évek elején, s akkor elmesélte, hogy őt az foglalkoztatja, hogy bizonyos nagy alapműveknek, többek között a *Tragédiának*, az *Isteni színjátéknak* és Joyce *Ulyssesének* a szerkezetéből kiolvasható a Tarot-kártyának a szimbólumrendszere. Szemadám nagyon hatásos észrevétele az volt, hogy van a nulladik számú lap,

mely a vándort ábrázolja: megy egy ember és mellette megy a kutya. Nekem pedig erről Kiplingtől a *Just So Stories* jutott az eszembe, a *Macska, amelyik egyedül járt sétálni* című mese, melyben az ősember mindig elmegy a kutyával, az akkor még farkassal, otthon a barlangban az asszony főz, és ott ül a macska a tűzhely mellett. A macska elmaradt, és tűzhely sem volt, de ahhoz, hogy én a Paradicsom utáni színben egy ilyen fajta hangulatot akartam megteremteni, Kiplingnek ugyanúgy volt köze, mint Szemadám Györgynek, pontosabban a Tarot-nak. Körbe kell rakni 21 lapot és középre teszi az ember a vándort. Hogy ezzel hogyan lehet játszani, azt én nem tudom, de egy lappal szemben kettő van mindig, mert páratlan számú lapokból áll a kör és a lapok között van „átjátszás”. A filmemben a színek szimbolikáját egy főhatás határozza meg, egy fővonal, és van két másik, ami mellékhatást képvisel. A néző számára befogadhatóbb a film, ha minden egyes színnek van egy olyan vezérmotívuma, ami vissza-visszatér és megkönnyíti a madáchi gondolatok értelmezését, aha-élményt ad. Mint ahogy Madáchtot sem lehet úgy olvasni, hogy elkezdem az első oldalon és végigmegyek rajta, hanem időnként vissza kell lapozni, mert ezt már valahol olvastam. Én nem akartam Tarot-szimbolikát belevinni a filmbe, egyszerűen megtetszett a Tarot-kártyalapok vezérmotívuma, ilyen például a diadalszekér az athéni színben: megjelenik Miltiadész úgy, hogy asszociálja azt a képet, ami a Tarot-kártyán van: két ló, ami kétfelé húz, és ez meghatározza a hadvezér jövőjét. Ilyen motívum a két ministráns a főpappal a bizánci színben, vagy a Nap a párizsi színben, a Hold Prágában, a szerencsekerék a londoni színben.

Mondok még egy szempontot, a kutyaság vagy farkasság, amin végig akartam menni mindenféle szinten. Ezek a gondolatok a forgatókönyv-írás idején születtek meg, és ekkor vált nyilvánvalóvá számomra, hogy annyi olyan ötletem van, ami másnak nincs a *Tragédiát* illetően, hogy ha belehalok is, ezekért a filmet meg kell csinálnom, mert hozzá tudok valami olyat adni a műhöz, amivel szerintem nem gyengítem, hanem inkább erősítem. Az űr színben materiális megoldást választottam: megpróbáltam érzékeltetni a mai fiatalok számára talán érthetőbben, hogy a kozmosz miért jelent halált az ember számára: a kozmikus létezéshez át kell alakulnunk szervetlen aggyá. A számítógép a legjobb úton van, hogy átvegye a helyünket, de akkor lemaradunk mindenről, ami az embernek fontos: szerelem és küzdelem nélkül mit ér a lét?

Madách drámai költeménye a Kádár-korszakban az irodalomtörténeti viták egyik központi kérdése volt. Amikor Önben megfogant a gondolat, hogy animációs formában alkossa újra a művet, milyen megvalósítást akadályozó tényezők merültek fel a hatalom részéről?

Azonnal gátakba ütköztem. 1983-ban megírtam a forgatókönyvet, és akkor idősebb Matolcsy György volt a Pannónia Filmstúdió vezetője, aki azt mondta, nekem erre nem tudnak pénzt adni, próbáljak meg kalapozni. Elmentem a Magyar Televízióba, külföldi csatornákhöz, leveleket írogattam, de mindenhol visszautasítottak. A Magyar Televízió akkori elnöke, Kornidesz Mihály bevállalta, hogy felállít egy 6 fős bizottságot az ügy érdekében, melynek eredménye egy 4:2 arányos elutasítás lett, és jóval később derült ki számomra, hogy a két pozitív bíráló Sőtér István és Vámos László voltak. Szegedy-Maszák Mihály hozta szóba nekem, hogy Sőtér mennyire dicsérte a forgatókönyvet, odaadta neki, hogy foglalkozzon vele. Szegedy-Maszák szerepel is a főcímben mint dramaturg. Ugyan nem adott nekem dramaturgiai tanácsot, de nagyon sok lelkiert kaptam tőle, és aztán a film bemutatóján volt egy kis kiállítás az Uránia Galériában, amit ő nyitott meg.

Vámos pedig egy workshopon, ami már jóval később, a 90-es évek első harmadában volt, amelyen bemutattam az elkészült részeket, szólított meg engem: „Megnéztem ezt a három epizódot, állati kíváncsi voltam, hogy meg fogod-e tudni csinálni. Úgy látom, hogy meg fogod tudni csinálni. De minek kell ebbe szöveg? A kép tökéletesen elég lenne.” Mondom: „Neked, te ismered a művet, fújod fejből és tudod, hogy most minek kellene hangoznia, de hát az emberek nem tudják.” Ez is szöveget ütött a fejembe, hogy van egy ennyire nyitott színházi rendező, aki azonnal azt mondja egy szövegcentrikus műnél, hogy minek ide szöveg. Ez volt az

1988-ig tartó történet, közben jött a rendszerváltás, sok vezető be volt vezetve. Matolcsy nem tett rosszat, mégis félt. Egyszer csak váratlanul azt mondta, hogy ad nekem induló pénzt. Megkérdezte: „Marcikám, mennyire van szükséged?” Én mondtam, hogy egy komplett hangfelvétel és egy szín. A kapott összegből megcsinálhattam az úr színt. Ez volt az állami dotáció vége. Több pénzt nem kérhettem, nem is kaptam. Még kétszer próbálkoztam a tévénél, viszont a támogatásoknak új formái indultak meg: a Mozgóképek Közalapítvány és a Nemzeti Kulturális Alap. A Mozgóképek Közalapítványnál az Animációs Kuratórium első elnöke, Kopácsi Sándor azt mondta, hogy amíg ő az elnök, addig nem kap támogatást Jankovics: „Mickey Mouse-t ne csináljunk Madáchból, Madách nem érdemli meg ezt a bánásmódot”. Voltak később is kieső periódusok, és volt, amikor jött támogatás. Családi részről is beraktunk 80 millió forintot az idők folyamán. Az összes olyan nagyobb díjamat beleinvestáltam, ami pénzzel járt. Ezzel egyrészt lendületet adtam az alkotómunkának, mert a kollégáim érezték, ők abból élnek, hogy én a saját pénzemem rakom bele. Magyar filmrendező ilyet nem csinál, ebben úttörő voltam.

A Nemzeti Kulturális Alap 1993-ban alakult meg, Fekete György, aki most a Magyar Művészeti Akadémia elnöke, azt mondta, legfeljebb 10 millió forintot tud adni, amiből akkor meg lehetett csinálni másfél színt. Akkor 5-600 ezer forint volt egy perc. Mondom, „Ez ilyen egyszerű?” „Hát átutalom!” – válaszolta. A pénz nem jött meg, ezzel szemben elment a Mozgóképek Közalapítványhoz, igaz, hogy nekem címezve, de azt a pénzt rögtön felosztották maguk között, egy fillért nem kaptam belőle. Akkor elkezdtem kiverni a balhét, másfél millió forintot végül is megkaptam a tízmillióból. Szóval ez nagyon nehéz volt, ilyenkor elkezdek gyűlölni, de a gyűlöletből alkotó energia lesz. Az első Orbán-kormány idején sem kértem erre, akkor készült a *Csodaszarvas*. Az NKA-nál én soha nem pályáztam, nem volt jogosultságom, mint elnök vagy volt elnök. A Mozgóképek Közalapítványnál pályáztam főleg, ahol 20% önrészt kellett biztosítani. A végeredményhez, ami, ha mindent összeadok, kereken 750 millió forintot tett ki, a magam 80 milliója nem érte el az igazi önrészt, de voltak más támogatóim is. Legalább még egyszer ennyi pénzt sikerült úgy kapnom, hogy nem kértem és adtak. Büszkén mondhatom, hogy több mint 20%-ot tudtam betenni az állami pénzek mellé. De nem csinálnám még egyszer végig. Menet közben drukkoltam, hogy éljem meg, hiszen a magyar átlagférfikoron túl vagyok már. Amikor a filmet még javában megcsináltam, 68 volt az átlagéletkor, és volt benne közben mindenféle olyan, ami egészségi és politikai akadályozás volt.

Nemcsak a kész műhöz vezető út, hanem a Tragédia animációs filmváltozata is bővelkedik groteszkek, humoros jelenetekben éppúgy, mint küzdelmes pillanatokban.

Van benne humor. Madáchnak szatirikus érzéke volt, humorérzéke nem annyira, mert az eltompult a tüdőbajban, börtönben, sok mindenben, ami érte. Amikor a filmnek már 2–3 színe elkészült, Huszti Péter meghívott a fentebb említett workshopra, amit a Filmművészeti Főiskola szervezett, és ott ezeket a színeket le is vetítettem. Ott derült ki számomra, hogy néhányat feldolgozott amerikai vidéki amatőr társulat is, és a workshopon be is mutatták. Ők szintén szatírának látják: a magyarok sajnos a humorérzéküket veszítik abban a pillanatban, ha magas művészetről van szó, így aztán Madáchtól is túl komolyan veszik. Vigyázzba állnak, miközben hallgatják. A színészek is úgy játsszák. Egyetlen jó *Tragédia*-előadás nem láttam még, nem is való színpadra, de hát erőlködnek. Ám abban a pillanatban, ahogy egy idegen szem olvassa a darabot, megpillantja benne azt, ami a lényege: ez egy szatíra, Istennel szemben is és az ördögpartiság, a Lucifer-partiság is nagyon átjön ebben az egész történetben, valamint Ádámnak a gyermeksége, ahogy állandóan el van ájulva mindentől.

Amikor készítette a filmet, esetleg használta-e fel hozzá vizuális előképeket, legyenek azok illusztrációk, színházi élmények?

Színházi előképeket ellenpéldaként igen. Például az a változat, amelyben Huszti Péter volt Ádám és Básti Lajos Péter apostolt formálta meg, abban van olyan mondat, amikor azt mondja Péter apostol Ádámnak: „Tekints körül!” És akkor szegény Huszti Péter kinéz a közönségre, de nem lát semmit. Pedig meg kell mutatni, amit lát! Egy másik, gyermekkori élményem: az állatkerti szabadtéri színpadon láttam Lukács Margit, Ungváry László és Básti Lajos szereplésével a *Tragédiát*. A párizsi színben lógtak a hatalmas kék-fehér-piros zászlók. A zászlónak lobognia kell, de nem tudott lobogni, mert kánikula volt, állt a levegő. Ha fel-alá rohangáltak volna, akkor talán lobogtak volna, de nem jutott eszébe a rendezőnek. Ilyen negatív előképek nagyon erősen hatottak rám, hogy mi hiányzik a színpadról. Ha én használom a görög vázaképet stíluselemként, akkor összegyűjtök 8-10 könyvet a görög vázákrol. Egyesével kirajzoltam a figurákat: a megszólaló mellékszereplők a görög színben létező vázaalakok. De Keplert például magamról mintáztam, mert a csillagos ég nekem a másik nagy mániám, és úgy gondoltam, én Kepler „bőrében” vagyok leginkább a helyemen. A római színben etruszk temetkezés látható, ott összevonom a római kultúrát az etruszkkal, mégiscsak az etruszkokra alapozták a rómaiak a kultúrájukat. De azt nem tudom, hogy egy nézőhöz eljut-e, hogy ez tulajdonképpen egy halotti tér, halott tér – itt semmi sem él már.

A Tragédiának egyetlen olyan színházi feldolgozását nem láttam, ahol küzdésnek lenne súlya. Nekem kellett menet közben rádöbennem arra, hogy a *Sisyphus* és *Küzdők*, tehát a legsikeresebb rövidfilmjeim is a „madáchi” küzdelemről szólnak.

A Tragédia animációs változata éppúgy hiteles korrajza lett a madáchi színek korának, mint elkészülési időszakának. Milyen reakciók érkeztek a befogadók, a közönség részéről a bemutató után?

A jó mű mindig nyitott marad. Nem kell, hogy nagyon megfogható legyen. Örök visszatérő kérdés, hogy a gyerekek hogy bírják ki az én filmjeimet. Sok kisgyereket láttam, akik végigülték a *Tragédiát* úgy, hogy egy szót nem értenek belőle, de a zene meg a vizualitás hat és nem kell érteni. Nekem vannak olyan találkozásaim, hogy gyermekkorbomban nem érttem egy mesét, és felnőtt fejjel sok könyv után, amit a meséről írtam, még mindig nem értem. Hát akkor mi a baj? Szerintem feltétele is a jó műnek, hogy ne legyen túl konkrét.

Sok közönségtalálkozón voltam, és értek nagyon pozitív észrevételek. A zenei alapot illetően egyesek Mozartot túl soknak tartották, de annak is megvolt a magyarázata: az ádámi billegésnek és az érzelmi billegésemnek tökéletesen megfelel a *Dies irae* és a *Lacrimosa* tételeknek az ellentétessége.

A dühroham a *Dies irae*, a *Lacrimosa* a beletörődés, és is e kettő között hányódtam életem során. Ez a tényező nagyon személyessé tette a filmet, de ha nem lett volna személyes, akkor azt megérezte volna a közönség. A film viszonylagos sikere a személyességnek köszönhető.

Elmondok egy dolgot, amit én nagyon fontosnak tartok. Az *Economist* 2010. januári első számában egy brit közgazdász tanácsolja nyugati közgazdászoknak, hogyha a Nyugat ki akar mászni a válságból, akkor olvassák el egy a 19. századi magyar drámaírónak, Imre Madáchnak a művét. Ez akkora igazolás volt nekem! Úgy aktuális, hogy nem is látom, hogy mi benne az aktuális, mert én nem értem a közgazdaságtanhoz. Talán a londoni színház váltotta ki belőle? Vagy a falanszter? Alighanem ez a kettő jöhet szóba. De nem írja le, majdnem glosszajellegű az írás, de mindenképp azt igazolja, hogy Madách fölfedezhető állandóan, és újra megismertethető a világgal.

Ha most látna neki a drámai költemény filmes forgatókönyvének, lenne-e olyan rész, amelyet napjaink kibívásainak is megfelelően, másként oldana meg?

Nem, nem. A rajzfilm nagyon igényes dolog. Nekem az a 28 év hat évet jelentett. Annyit dolgoztam körülbelül ezen a filmen, nem is volt a kollégáim számára sem folyamatos munka, de ők azért zömmel egy-két év kimaradással dolgoztak rajta, én hat év alatt ezt abszolváltam. Ez reális, mert körülbelül egy egész estés rajzfilmnek az elkészülte az három év. Ebben az esetben két egész estés film terjedelmét tekintve rajzfilmben hat év, közben megcsináltam az *Ének a csodaszarvasról* című filmet. Képtelen lennék a *Tragédiát* újraalkotni. Nekem óriási önfegyelem kell még ahhoz is, hogy ha megírtam egy könyvet, akkor az elejétől átolvassam és kijavítsam. Filmnél ezt meg nem tenném.

A szakma nagyon sokszor pályája legnagyobb sikereként a Sisyphust méltatja. Nemrég azt nyilatkozta, hogy leteszi a lantot az animációs tevékenységét illetően. Hol helyezi el az animációs munkásságában a Tragédiát?

Az ember tragédiája a zárókö volt, ott kellett volna befejezni. A *János vitéz* után csináltam a *Sisyphust*, ami arról az az irtatlan erőfeszítésről szólt, amit a *János vitéz* megvalósítása jelentett, 150 embert irányítva, fiatalemberként. Amikor hozzáfogtam ténylegesen, 30 éves sem voltam. Szóval óriási dolog volt, még ma is átélem azt az örömet, hogy én kicsoda szerencsés fickó voltam ezzel. Aztán ezt valahogy le kellett vezetni. A *Tragédia* után ismét volt egy ugyanilyen érzésem, hogy akkor ezt is le kellene vezetni talán.

Szerencsésen a *Sisyphus* és *Az ember tragédiája* nem hasonlítható össze. Szerintem a *Fehérlófia* sem hasonlítható, meg a *János vitéz* sem, és a kevés-

sé értékelt *Ének a csodaszarvasról* című filmmel sem összevethető. Mindig törekedtem arra, pontosan annak a tanulságaként, amikor a *Sisyphus* után megcsináltam a *Küzdőket*, Gémes József – azóta már elhunyt kollégám – azt mondta, hogy hát az nem olyan jó, mint a *Sisyphus*. Ez is csatahajó, de nem vezérhajó. Akkor nekem nem szabad még egyszer filmet csinálnom a *Sisyphus* után? Törtem egy kicsit a fejemet, és arra jutottam, hogy olyan filmet nem szabad csinálni, amit azzal össze lehet hasonlítani.

A *Tragédia* személyes ambícióim volt. Nekem sok sikeres küzdelemből áll az életem, és a küzködés ennek az ellentéte. Madách önkéntelenül is nagyon sokszor használja a „küzd” szót. Az viszont borzasztó, amikor valaki csak küzködik. Nekem nincs panaszom erre, mert ha egyes munkáimat közöny veszi is körül, az se baj, mert az összkép abszolút pozitív. Amikor bemutattuk a *Tragédiát*, nem esett jól, hogy egyetlenegy kormány meghívott jött csak el, ő is csak a film első felére, és a polgármesteri hivatalból is csak egy helyettes polgármester volt jelen. Hetven meghívót küldtünk ki, és nem jöttek el. Csináltunk emiatt még egy bemutatót, ugyanis az elsőre sokan épp azért nem fértek be, mert helyet kellett biztosítani az „uraknak”. A második bemutaton megtelt a ház, és tele volt kollégákkal. Kellett persze utána mondanom egy beszédet, és annyit mondtam, hogy „megérte”. *Az ember tragédiája* volt az én animációs filmrendezői pályámnak a lezáró darabja, a többi, ami utána jött, az csak utánlövés.

* * *

Az utolsó interjú rögzítését követően Jankovics Marcell belefogott Arany János *Toldijának* 13 részes rajzfilmes feldolgozásába, amely – szavait idézve – „Nem utánlövés lesz, annyi szent.” (2018. május 23.)

RADNAI ISTVÁN

A stációkon túl

valami furcsa vágy és éles vád
nem találok a helyemet
rosszmájú érdek pénzzsugorgatás
és nincs csak cinkos felelet

mert megtartjuk magunknak a közöst
ami néppé emberré tesz
elvesztjük talpunk alól a rögöt
mert nincs ember aki érez

hiszen elkölthetetlen összegek
farkastól idegen étvágy
a jog kapuját törő ösvények
melyen megkerül a kéjvágy

érzelem tudás erény parlagon
hiszen a pénz fukar mint harpagon

bárányherceg akinek keresztje
harminc ezüstöt ér
steril tudat s a vér
ne engedj a tett s malaszt elveszne

Tetszhalottak ébredése

gazdátlan évek libasorban
kivárták sorsukat
gazdátlan rendek a kaszáló testén
élettelenül élnek érnek

a vágyak csordája csendesen
kérődzik már a jászol
hűvös éjek altatója
a megváltás kisdede születik

kiérdemeltem megszenvedetten
két kar kulcsolódik imára nyakamon
egymásnak könyörgünk röpimákat

kék ablakok a homlok felhőjében
mohó hajnaloktól nem kímélve
a csillagok esetlegessége menekül

BÁRDOS JÓZSEF

Megjegyzések Kaffka Margit pályakezdéséről

Idén van száz esztendeje, hogy a spanyolnáthának nevezett járvány elvitte a modern magyar irodalom egyik legnagyobb ígérétét, Kaffka Margitot. Ígéretet írtam, holott 38 évesen, amikor meghalt, már olyan életmű volt mögötte, amelyet irigyeinek és ellenfeleinek minden igyekezete ellenére sem lehetett kitörölni a magyar irodalom történetéből.

Ady tudta, kiről beszél, amikor *Vágni hogy szeretné* című versét így dedikálta az írónőnek: „Kaffka Margitnak küldöm, a nagy írónak, félelmetes barátnak, de derék embernek”.¹

De a Nyugat első nemzedéke, amely pedig olyan sokat köszönhetett neki, igazán méltatlanul bánt vele már életében, halála után pedig kissé „megfeledkezett” róla. Hogy valóban így van, azt jól bizonyítja az alábbi hír:

„Kaffka Margit felújult emlékezete

Az igaz művész nem vész el; még nálunk sem. Török Sophie szívhez szóló tanulmányában nemrégiben úgy szólt Kaffka Margitról, mint akiről megfeledkeztek írók és emberek, pedig ez a fájdalmas gondolat egy túlzott pesszimizmusból eredt. Úgy, amint Török Sophie nem feledkezett meg a Nagy Nővérről, úgy nem feledkezett meg a költő- és írónők új generációjának többi tagja sem róla. Huszonnégyen, nagyrészt a Nyugat talajában sarjadt asszonyművészek Társaságot alapítottak, hogy követendő példának tekintsék azt a rettenthetetlen írói és asszonyi bátorságot, amivel Kaffka Margit a maga művészi és emberi igazságát kifejezte.

A Társaság kötelességének tartja, hogy Kaffka Margit jeltelen sírjára méltó emlékművet állítson és ennek elérhetésére március 22-én Emlékestet rendez a Zeneakadémia nagytermében. A műsor első részét, amely Kaffka Margit műveiből s a róla szóló megemlékezésekből fog állani, Schöpflin Aladár vezeti be; míg a második műsorrészt a Társaság tagjainak válogatott műveit és Szenes Piroskának a Társaság alapításáról és annak íróiról szóló előadását tartalmazza.”²

¹ Ady Endre é. n. *Összes versei*. Atheneum, Bp. 332.

² *A Nyugat hírei* (Nyugat 1937/3. szám). <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (letöltés 2018. 03. 13.)

Akárhogy is, Kaffka Margit pályája lényegében máig feldolgozatlan. Tulajdonképpen csak Bodnár György munkái jelentenek kivételt, egyúttal általában ő a művek, kiadások szerkesztője, bevezetőírója is. Kezdjük hát innen.

„Kaffka Margit első életjelei az irodalomban versek voltak” – kezdi monográfiájának a szerző irodalmi pályafutását bemutató fejezetét.³ Ezek az „első életjelek” a szakirodalom állítása szerint a *Szatmármegyei Közöny* hasábjain jelentek meg, a legelső, az *Ind legenda* a *Szatmármegyei Közöny* 16. számában 1901. április 21-én. Az információ ősforrása valószínűleg Rolla Margit, aki *A fiatal Kaffka Margit*⁴ című munkájában egészen pontosan datálja ezeket a nagykárolyi megjelenéseket.

Azt gondolná az ember, hogy Rolla Margit nyilván átbúvárlotta ezeket a lapokat. Aztán kiderül, sokkal valószínűbb, hogy kiindulása egyetlen lapszám volt, mégpedig a *Szatmármegyei Közöny* 1904. február 14-ei száma. Ennek tárcarovatában ugyanis egy Kaffka-vers (*Madonna*) mellett a szerkesztő tollából elismerő kritika olvasható a költőnő éppen ekkor megjelent első verseskötetéről. S a szerkesztő nem mulasztja el az alkalmat, hogy elbűszkélkedjék vele, az ő lapja indította el a költőnőt. Ennek bizonyítására pontosan elősorolja, hogy az elmúlt években a *Szatmármegyei Közöny* Kaffka Margitnak melyik versét és milyen névvel (álnévvel) közölte. A cikkből megtudható, hogy a következő verseket közölték Kaffka Margittól.

Az első vers, az *Ind legenda* Margit aláírással jelent meg 1901. április 21-én, a következőkben pedig még 1901-ben a *Magdolna*, az *Utolsó jelenetek* (*Egyszer, Vihar előtt, Madár*), a *Madonna*, a *Szűnészleány válasza* című verseket közölték (az aláírás ezúttal K. M. volt), és 1902-ben az *Augustus* című vers alatt már Kaffka Margit teljes neve szerepelt, későbbi megjelenései alatt újra egy álnév (ezúttal a Pausa) volt olvasható. A cikk ezeknek a verseknek is pontosan megadja a megjelenési idejét, ez akár az adott lapszámok kikeresésével ellenőrizhető is. Sőt, egy valamikori kritikai igényű kiadás számára ellenőrizendők is, annál is inkább, mert Kaffka Margit a már megjelent versein is gyakran (szinte minden újabb megjelenés előtt) változtatott, kisebb-nagyobb szövegeltérések tehát mindig vannak.

Ráadásul nem kizárólag a *Szatmármegyei Közöny* közölt korai Kaffka-verseket, hanem például a *Nagy-károly és Vidéke* is, sőt, van olyan vers, ami először éppen itt jelent meg: 1901. október 24-én a *Felelet*.

³ Bodnár György 2001. *Kaffka Margit*. Balassi Kiadó, Bp., 91.

⁴ Rolla Margit 1980. *A fiatal Kaffka Margit*. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei. Bp.

Néhány verse nem is két, hanem több alkalommal is megjelent. Egyrészt mert első kötetének sikere után egyszerűen nem győzte új verssel teljesíteni a felkéréseket (*Pesti Napló*, *Hazánk*, *Az ujság*, *A Hét*, *Pesti Hírlap* stb.), miközben a költő hűségesen küldött verset még évekig a *Szatmármegyei Közleménynek* is. Másrészt mert újabb és újabb verseskönyveibe is beválogatta kedvenc verseit, ám ilyenkor gyakran javított, változtatott rajtuk.

Például a *Felföldi románc*, melyet a Kozocsa-kiadás 1907-re datál, és amely a *Nyugat* 1908. évi 8. számában Fröhlichné Kaffka Margit névvel jelent meg először, benne van a költő *Tallózó évek*⁵ című kötetében és *Az élet útján*⁶ című kötetben is. A három változat központosításban, kiemléseit tekintve, illetve a harmadik sor kezdetének megoldásában is eltért egymástól. Nem sok.

De van olyan vers is, ahol két megjelenés között szinte minden, a cím is megváltozik. Ilyen vers például a *Dodó mesél* című. Csak az első strófákat mutatom:

Dodó mesél

Egy kis romantika

Dodó főhadnagy mond mesét	A mi kadétunk uj mesébe kezd, –
Sok asszony csügg szaván	Sok asszony csügg szaván,
Megint az apród, az a régi	Megint az apród szerepel, a régi,
S a szép királyleány.	S a szép királyleány.
A lány az erkélyrács megett, –	A hölgy szive a rács megől epedt,
A fiu kinn dalolt	A fiu kinn dalolt,
Nem leste, – csak a jó öreg	Nem látta más, csak a diszkrét öreg,
A teliképü hold.	A teliképü hold.
Zengett a lant – szakadt a hur	Zengett a lant, – és ah, – szakadt a húr,
– Nem látta, csak a hold, –	Nem látta, csak a hold, –
Megtudta mégis a király és	Megtudta mégis a király, kinek
Kőkemény szive volt.	Vad, kemény szive volt.

Mint látható, fontos volna számon tartani a vidéki megjelenéseket. Azért is, mert mindenképpen közelebb juthatunk ezáltal Kaffka műveinek születési sorrendjéhez. Ez pedig alapvető, hiszen a jelenlegi legjobb, Ko-

⁵ Kaffka Margit 1911. *Tallózó évek*. Nyugat kiadása, Bp.

⁶ Kaffka Margit 1918. *Az élet útján*. Nyugat kiadása, Bp.

zocsa Sándor szerkesztette Kaffka-verseskönyv⁷ sem vesz tudomást a vidéki, csakis a *Magyar Génusz*-beli és későbbi pesti megjelenésekről. Így egy-egy vers keletkezési dátumaként néha két-három évvel későbbi adatot közöl, mint ahogy a vers először megjelent nyomtatásban, ami nagyon félrevezető, ha valaki a költő fejlődését szeretné vizsgálni.

Igaz, ha elfogadjuk első publikációnak azt az 1901. áprilisi dátumot (az *Ind legenda* megjelenését a *Szatmármegyei Közönyben*), ahogy ezt Rolla Margit állítja, akkor egyetérthetünk Bodnár Györggyel, aki eleve eltekint a vidéki közlések vizsgálatától. (Pedig ismerte Rolla Margit munkáját), és egy elegáns (de óvatos) mondattal megkerüli a problémát, mondván, az első *irodalmi fórum*, amely közli Kaffka Margit verseit, a *Magyar Génusz*, mégpedig 1901 májusában. Egyébként pontosan át is veszi a Kozocsa-féle kiadás időrendjét. (Egy hónap ide, vagy oda, mindegy.)

Mindenütt érezni ezt a lenézést, műfölnyit, ami már a nyugatosok hangjában is tetten érhető. Nem lehet véletlen, hogy Bodnár György 1988-as könyvében is Németh Lászlót idézi, mondván: „*Németh László Kaffka-portréja hiteles*”⁸, s ezt olyannyira komolyan gondolja, hogy Németh László cikkét teljes terjedelemben közli az általa szerkesztett dokumentumkötetben is. Ebből idézek:

„*Talán senki sem vette olyan komolyan ezt az egész híres modernséget, mint ő. Csak egy egyszerű, hívő természet adhatta magát így élet és irodalom különöc dolce stil nuovojára. Hisz az új madárnyelvben, hisz a nők felszabadításában és hisz azokban a beszélgetésekben, melyekben okos újságírók és zsidó költők tanakodnak a szexualitásról.*”⁹ Szégyen ezt Kaffka Margitról leírni, de úgy vélem, szégyen ezt „*hiteles portré*”-nak nevezni is. Lám előttünk áll a szegény, buta, vidéki Kaffka Margit, aki „*megszédült attól a sok művelt, zseniális embertől, asszonytól, akik közt forgott, témáival, modorával ezek közt akart helyt állni.*”¹⁰ Jó volna tudni, ki ez a sok zseni. (1903-ban Ady még Nagyváradon, Babits, Kosztolányi, Juhász Gyula még egyetemista, Karinthy, Füst Milán kamaszkorú). Persze ebből a nézőpontból tényleg nem sokat számít egy-két hónap. (Bár néha több év a tévedés).

⁷ Kaffka Margit 1961. *Összes versei*. (s. a. r.: Kozocsa Sándor) Magyar Helikon, Bp.

⁸ Bodnár György 1988. *A „mese” lélek-vándorlása*. Szépirodalmi, Bp., 11.

⁹ Kaffka Margit 2005. *Színék, évek, állomások*. Szerk.: Bodnár György. Nap Kiadó, Bp., 282.

¹⁰ Kaffka Margit 2005. i. m. 282.

Bodnár György monográfiájában¹¹ megint a meglehetősen rosszindulatú Rolla Margitra hivatkozva egyértelműen fogalmaz:

„Tény, hogy – ha csak néhány hónappal is – Kaffka Margit elindításában a Szatmármegyei Közlöny megelőzte a Magyar Génuszt. S ebben nem a véletlen működött közre, hanem az atyafiság: Almásy Ignác ismerte a szerkesztő Baudisz Jenőt, s Rolla Margit szerint ő teremtett kapcsolatot mostohalánya és a nagykárohyi hetilap között.”¹²

Kevésbé valószínűvé teszi Rolla Margit rosszmájú, továbbgyűrűző véleményét, hogy Baudisz Jenő lapjának tárcarovatában 1898 és 1902 között olyan szerzőkkel találkozhatni, mint például Ábrányi Emil, Ady Endre, Szomaházy István, Lauka Gusztáv, Pásztor Árpád. Nem valószínű, hogy a tárcarovatot „atyafiságos” alapon szerkesztette volna.

Persze mindenre vannak „hiteles” tanúk és emlékezők. Földes Anna Dénes Sándorra hivatkozik, aki állítólag magától a költőnő édesanyjától értesült az első megjelenés körülményeiről. Így: „Költői írói hajlandóságai korán mutatkoztak. Egy húsvéti vakációban Nagykőrösön volt nővéremnél, annak mutatta meg az »Ind legendát«. Nővérem elküldte nekem a kéziratot, nagyon tetstszett, megmutattam Baudisz Jenőnek, aki el volt ragadtatva, és lekötözte a Szatmármegyei Közlönyben.”¹³

Érdemes itt is a jó történet mögé nézni. 1901-ben a húsvét április 7–8-a volt. Ha elfogadjuk, hogy ekkor Kaffka Margit Nagykőrösön megmutatta versét, aztán a kéziratot a nagynénje elpostázta Nagykarolyba, ott édesanyja megmutatta Baudisz Jenőnek, akinek valóban nagyon el kellett (volna) ragadtatva lennie, tekintve, hogy a hetilap legközelebb 14-én és 21-én jelent meg, és az utóbbiban már benne is volt a vers.

Említésre érdemes Kaffka Margit költői indulásával kapcsolatban az a másik, legendás történet is, melynek talán kitalálója (?), elterjesztője (?) maga a költőnő, és melyet Földes Anna szintén elmesél életrajzi könyvében. Az Erzsébet nőiskolában „osztálytársai, a III/A »középcsványbók«, születésnap ajándéknul, vagy csak hogy a bé-sek pukkadjanak, beküldték poétájuk verseit a Magyar Génusz-hoz. A vállalkozás sikerült: Kaffka Margit harmadéves tanítóképzős növendék verseit – az osztály nagy örömeire – kinyomtatták.”¹⁴

Marad tehát a *Magyar Génusz*? Vagy ez is csak a legendákat szaporítja? Íme, így ír erről Gellért Oszkár a *Kortársaim* című könyvében¹⁵:

¹¹ Bodnár György 2001. i. m.

¹² Bodnár György 2001. i. m. 31.

¹³ Földes Anna 1987. *Kaffka Margit*. Kossuth Kiadó, Bp., 56.

¹⁴ Földes Anna i. m. 57.

¹⁵ Idézi Rolla Margit: Rolla Margit i. m. 129.

„Tény az, hogy amikor Osvát a Magyar Géniusszal magamra hagyott, álkulccsal kinyitottam Basch Árpád íróasztalának fiókját; gondoltam, nem sértem meg vele a fiókban levő kéziratok és levelek titkát. Meglepődtem: a közölhető dolgok között találtam egy csomó verset és föl nem bontott levelet. Felbontottam a leveleket és a versek közt találtam többet Kaffka Margittól is. A verseket elkezdtem sorban közölni, de rögtön írtam is Kaffka Margitnak. A versek mai szemmel – olykor még tényleg Szabolcska és Kiss József – hatását tükrözték. De nőköltő írta azokat és milyen nőköltők voltak akkor.”

A történetek szépek, kerekék, s keveset ront rajtuk, hogy valószínűleg egyik sem igaz. Mert a tények, mint általában, kevésbé törődnek a szépséggel. Úgy tűnik ugyanis, hogy Kaffka Margit egészen másként indult el a maga pályáján. Természetesen nem vonom kétségbe, hogy 1901-ben az Erzsébet nőiskolában sokan tudták, hogy társuk verseket ír, azt sem, hogy talán egy-kettőt iskolai alkalmakkor el is szavaltak ezek közül.

Ahhoz, hogy végképp kétségessé tegyük a rokoni alapú közlés legendáját, elég fellapozni a *Borsod-Miskolczi Közöny* 1900. január 18-i számát. Ugyanis ott is megjelent M. monogrammal egy írása. Érdeemes lesz további megjelenések után kutatni, valószínűsíthető, hogy az induló író ekkor még igyekezett kerülni a személyes találkozást olvasóival, s ezért van, hogy Nagykárolyban 1899 nyaratól (tehát Miskolcra távozása után), Miskolcon pedig Pestre távozta, az Erzsébet nőiskolába való felvétele után jelent csak meg írása. Ne csodálkozzunk: közhely, hogy írásaiban általában saját életét, annak problémáit, konfliktusait írta meg. S ez nyilván nem egyszerű (gondoljunk a későbbi sok haragra és sértődésre, akár a *Színnek és évekre* (ami után megüzenték neki szülővárosából, hogy ne merészeljen többet hazamenni), akár az *Állomásokra* (amelynek nagy szerepe lehetett abban, hogy a *Nyugat* a húszas években mintha megfedkezett volna halott írónőjéről).

Jó történet (újabb legenda?), akár igaz, akár nem, hogy állítólag az *Állomások* megjelenése előtt Kaffka elment legjobb barátnőjéhez, a költő-képzőművész Lesznai Annához, akitől két főhősnője is kapott vonásokat, és elbúcsúzott tőle, mondván, ha megjelenik az új regénye, úgyis vége e barátságoknak, mert Lesznai Anna nem áll többé szóba vele.

Igaz, Kaffka Margit önéletrajzában is alaposan leegyszerűsíti a pályakezdés történetét, de ez se tévesszen meg bennünket. Ezt írja: „*Írni bús-éves koromban kezdtem népies versikéket Szabolcska és balladákat Kiss József hatá-*

sa alatt, *Erzsébet-nőiskolás koromban Basch Árpád Géniusz-ába*".¹⁶ A *Szatmármegyei Közöny*, a *Nagy-Károly és Vidéke*, a *Borsod-Miskolczi Közöny* mintha nem is létezett volna.

Szívesen hinnénk az önéletrajznak. Csakhogy 1905. május 3-án Kiss Józsefnek ezt írta egy levelében: „*Huszonkét éves koromig egy verset sem írtam – próbából sem – akkor valami hóboros kis szerelem, vagy csak hogy ráébredtem az életre – vagy 35-40 versikében tombolta ki magát, mert egyébben nem tevette. Most nyugodt vagyok és semmisenem kényszerít belülről, hogy verseket írjak. Valászinű, hogy végkép elhagyom*".¹⁷ Húszéves 1900-ban volt Kaffka Margit. Huszonkettő 1902-ben.

Legenda tehát akad bőségesen, öröklődik könyvről könyvre. S a tények? Talán mégis számot kéne vetni azokkal is.

Ami talán a legérdekesebb a dologban, hogy van egy vers, amely később nem jelent meg, így máig ismeretlenül bújik meg a *Szatmármegyei Közöny*ben. Holott a korábban említett kötetet méltató írásban szerepel, ekként: „*Ugyancsak a szerzőtől az 1901. évi október 20-ki számban K. M. jel alatt »A színészeány válasza« című költemény jelent meg*". A vers nem került be semmilyen későbbi kötetkiadásba, nem szerepel a Kozocsa Sándor szerkesztette Kaffka Margit *Összes versei* kötetben sem. Bár Rolla Margit könyvében (1980) közölte, de a verset azóta se tartják számon (a MEK-ben sem szerepel), miután Kaffka összes versei a Kozocsa-féle kiadás (1961) óta nem jelent meg. Szomorú.

Most már csak annyit kell hozzátennem mindehhez, hogy Kaffka Margit pályáját egyáltalán nem versekkel, hanem tárcanovellákkal kezdte. Az első ezek közül 1899-ben, pontosabban 1899. július 16-án (tehát két évvel az első vers előtt) jelent meg a *Szatmármegyei Közöny*ben. Címe: *Az égi lény*. Később még két tárcanovella jelenik meg a *Szatmármegyei Közöny*ben (*A fénykép* és *Az új doktor*, majd később a *Borsod-Miskolczi Közöny*ben a *Napraforgó*).

Tekintve, hogy ezek máig ismeretlenek maradtak, jó 110 éve várnak bebocsátásra a Kaffka-novellák közé. Engedtetsek meg, hogy az első szövegét itt (betűhíven) közlétegyem.

¹⁶ Kaffka Margit 1972. *Önéletrajz*. In: Kaffka Margit: *Az élet útján*. Szerk.: Bodnár György. Szépirodalmi, Bp., 402. Az önéletrajz szerepel itt is: Kaffka Margit 2005. i. m. 7–8.

¹⁷ A levelet idézi Borgos Anna: Borgos Anna–Szilágyi Judit 2011. *Nőírók és írónők*. Noran, Bp., 40.

Az égi lény

Már megint olyan sötét az én kapuczínerem, hiába beszél az ember ennek a mamlasz pinczérnek.

– Pinczér! Hozza az ifjuság betiközlönyét.

– Mit tetszik parancsolni, nagyságos uram?

– Hát a Magyar Figarót, nem érti meg az embert?

Minden bosszant ezen a világon; tegnap is húsz pengőt veszítettem a tarokkozásban; hát az egész világ ellenem szegődött? – ördögös egy élet ez!

A kávéház rendszeren megtelik a szombati vén asszonyokkal és elég nyomasztó a levegője is. Meg kell ezt is szokni, mivel kávéház nélkül el nem lehetek.

– Való-e vagy csak képzelet? Épen a szomszéd asztalnál ül egy „égi lény”! Nem is lehet az más.

Oh ezek a szemek, a legszebb azurkék színbe játszóké, milyen ábrándosak, milyen szelíd a tekintetük! Az a piciny száj és az apró fogak, mintha mindenike a ceyloni gyöngyök legszebb példánya lenne. A karcsu termet, a rózsás arc, mind az igazi szépség és gyönyörűség.

Most már megváltozott az egész környezetem: a füstös levegő, mint menyei félhomály tünt fel, melyben a bájos angyal ábrándosan tekint reám; az Auer-világító mindmégannyi egy-egy-egy csillogó bolygó a menyei háttérben; a vendégek egész serege pedig, mint hódoló alattvalói a szépség e fejedelműjének.

Rajta csüing tekintetem és oh boldogság! Ő is reám tekint néha-néha... Nem tudom, talán csak képzelem, hogy reám mosolyog.

E mámorító légben tölték vagy két órát, mikor egyszerre a szellemeknek virradóra fújtak, akarom mondani a gonosz szellemek közreműködésével eljött a vállás pillanata. Mint mindenkor úgy most is a vén anyóka okozta a bajt, az az anyóka, aki egész idő alatt mellette ült, sötét háttér gyanánt.

Felálltak. A lányka még egy sokat mondó pillantást vetett felém és távoztak.

E pillantást nem tudtam megérteni; kövessem-e őket vagy nem. Nem tudtam határozni.

Végre eltűntek. Nyomasztó lett a levegő, fölösleges minden, a mi mellettem volt, kiálthatatlan lett a füst; siettem a szomszéd játékkerembe, hogy a tarokkózással elűzzem a démonokat.

Mi sem természetesebb, mint hogy veszítettem; no de mi az, harmincz pengő, hiszen áll a közmondás: aki szerencsétlen a játékban, szerencsés a szerelemben.

Ez a babonás mondás felvidított, ujjongtam örömben. Azt képzeltem, hogy e bájos teremtés rózsás ajkaira czuppanós csókot nyombatok.

Szűk lett már a kávéház; mennem kellett ki a szabadba, hogy lázasan liktető szívemet a korai tavasz levegőjével lehűtsem. Hiába, a balzsamos levegő mint ittas

embert tántorított. Haza mentem és lefeküdtem. De nem tudtam elaludni. Forrongott képzeletem, előttem ült a vén anyóka, gunyos mosolylyal ábrázatán, előtte a kis angyal, akinek csak szende pillantása tévelygett a környezetben, mintegy bocsánatot kérve az alkalmatlankodásért, s ez az ártatlan tekintet, az ígésző szemek annál csábosabban voltak. Démoni gondolatok gyötörték: miért hagytam elmenni őket, miért nem kutattam lakásukat, talán nem látom viszont soha azt az aranyost. Izgatottságom nőttön-nőtt, majdnem tomboltam dübömben, hajamat téptem mérgemben, fel kellett kelnem és rendetlenül öltözve menekültem a szabadba.

Végig jártam az utcákat, bolyongtam a ligetben, fáradtan, kimerülten dőltem egy padra, s mint valami bosszu, sikertelen harc után nyugalmat kívántam.

Már hajnalodott, az utca élénkült, mikor hazaérkeztem és lefeküdtem, hogy aludjam, de agyamban irtózatos rémképek vonultak végig: csalódott voltam, tanulmányaim elhanyagoltam, hazulról kítagadtak és sok minden más, a mire már nem is emlékszem.

Dél volt, mikor felkeltem. Rendbe szedtem magam, és étvágytalanul fogyasztottam el ebédemet.

Két órákor már a kávéházban voltam. Mindenkinél tudakozódtam, vajjon nem ismerik-e azt a hölgyet, a ki tegnap itt volt... pinczérektől, ismerősöktől, még a kasszírót sem rösteltem megkérdezni; mindenkitől csak tagadó választ kaptam...

Leültem, végig lapoztam az összes illusztrált és nem illusztrált lapokat, de nem olvastam, minden egyes ajtónyitáskor nagyot dobbant szívem.

Négy óra lett, öt óra, s még mindig nem jöttek. Végre – boldog pillanat – beléptek.

Ő még szebb, még elragadóbb volt, mint tegnap. Velem szemben ültek le, és e pillanattól kezdve szememet róluk le nem vettem, figyeltem minden mozdulatukra, hogy amikor távoznak, gyorsan követhessem őket.

Ma is ép úgy, mint tegnap néha-néha rám tekintett, és mosolygott, én pedig folyton pirultam.

Félbétkor fizettek, én felkeltem és megelőzőm távoztukat, hogy a vendégek előtt föltűnő ne legyen, odakünn megvártam őket.

A leány rögtön észrevette, és egy hálás mosolylyal köszönte meg érdeklődésemet.

Követtem őket; majd egy kiarakat előtt álltak meg, majd meg valami utcai látványosság előtt, s a leány minden alkalmat felhasznál, hogy élénk szemével felém tekintsen és mindannyiszor reám mosolygott.

Egyszerre megállnak, hosszasan beszélgetnek, a matróna befordul egy házba, míg a lány kissé gyorsabb lépésekkel tovább halad. Szívem hevesen dobogott, minden vér a fejembe szállt – s egy merész határozással mellette teremtem:

– Ezer bocsánat, nagysád, engedje meg, hogy bemutassam magam, X szigorló orvos vagyok; megengedi talán, hogy elkísérjem?

– Oh kérem, örömmel.

Boldogabb nem lehettem volna, mint e pillanatban. Együtt mentünk, én csak úgy szívtam be édes szavait. Csevegett köznapias dolgokról. Mondott sok szépet, jót is, én meg folyton bókoltam, mint egy ügyetlen, szórakozott udvarló, s az alatt folyton tüdőtem, hogyan lehetne az ismeretséget állandóvá tenni.

Megállt egy földszintes ház előtt.

– Bocsánat uram, itt lakom, igen köszönöm a fáradságát.

– Ez kegyetlenség, nagysád; de ha esedezném, csak nyujtana alkalmat, hogy társaságát máskor is élvezhessem?

– Hát én nem bánom, szívesen látom, ha meglátogat, mikor nagynéném is itthon van, délután 5 óráig, mert aztán elmegyünk. A vizontlátásra!

– Megengedi nagysád, hogy már holnap meglátogassam?

– Kérem, szívesen.

– Oh, kezét csókolom! A vizontlátásra!

Egy hétnek vagy hónapnak tünt-e fel e rövid nap, nem tudom, annyi azonban bizonyos, hogy nebezen érkezett el a három óra, mikorra látogatásomat terveztem.

Bekopogtattam. Nagynénje fogadott. Nagyon háziasan volt öltözve és miután üdvözölt, tudomásomra adta, hogy valamivel későbbre várta látogatásomat; aztán bocsánatot kért, hogy toalette váltás miatt egy pár perczig távolmaradhasson, és az ajtót mutatta, hol Aranka, az én bájos angyalom tartózkodott.

Beléptem. Aranka élém jött és vizont üdvözölt.

Beszélggettünk aztán sok közömbös dolgokról, mentegetődztem merész lépésemért és ő mosolygva megbocsátott. Kitértam egész ideális lelki világomat; ő pedig szájalmas pillantást vetett rám és mindig a dolog reális oldalát tüntette fel.

– Lássá, nagysád, így bohongok én egy bizonytalan jövő felé, ma még megélbetek, mert szüleim vagyonosak, de holnap... a jövő titka.

– Azért uram előrelátónak kell lenni és a jelenben gondoskodni a jövőről; akárhány ilyen gazdag család van, ahol a pénz bőségesen kijut még a jövőre is és mégis biztosítják a gyermekeket; ön uram rendelkezik ilyen kis összegekkel a jelenben, könnyen nélkülözi azokat és a jövőre biztosíthat velük magának egy igen nagy összeget; nagyon ajánlom önnek e módot; különben, hogy megkönnyítve legyen a dolog, mindjárt hozok önnek megfelelő blankettákat.

– Nézzé csak, ezek azok, töltsük ki és ön csak alá fogja írni, s biztosítva van 2000 frtra.

Nagyot néztem a váratlan fordulaton, de szó nélkül aláírtam az ívet, a hölgyecske pedig szomoruan, lesütött szemmel folytatta:

– Bocsánat, uram, hogy ide fásaszottam, de tudja, kérem, a világ szája rossz, én a férfiakat fel nem kereshetem, a megélbetés sulyos feladata pedig megkívánja, hogy én önökkel érintkezzem, ne vegye tehát rossz néven... Különben bemutatom magam: én az F... biztosítóintézet ügynöknője vagyok.

K. M.

Ezek után talán kevésbé meglepő, hogy amikor kinyitjuk Kaffka Margit novelláinak gyűjteményét, az első írás benne, az *Új típusok* kifejezetten érett, modern munka, műfaját tekintve természetesen tárcanovella, még ha annak kereteit szerencsésen és nagyon modern módon szét is feszíti a szerző.

Érdekes figyelni, hogyan jelenik meg a sajátos kaffkai írói világ, írói problémakör már ebben a korai, Nagykarolyban megjelent novellában.

Az égi lény klasszikusan tárcanovella. Viszonylag hosszú előkészítés, tudatosan közhelyekből való építkezés jellemzi, hogy aztán a csattanó annál nagyobbat szóljon, hogy a zárlat a feje tetejére állítsa, mintegy idézőjelbe tegeye, ironikusra változtassa az egész írás hangulatát.

Szellemes, hogy elbeszélőnek a novella férfi hőst választja Kaffka, ezzel be is csalogatja a férfiolvasókat a szövegbe. Kávéház, férfiak. Unalom, világfájdalom. Ekkor feltűnik a kávéházban egy csodálatos nő egy idősebb másik kíséretében. Hősünk tehát azonnal lángra lobban, lesi, figyeli a nőt, de az távozik, eltűnik szeme elől. Kiderül, senki sem ismeri. Másnap reménykedve várja, hátha újra megjelenik „az égi lény”. Így is történik. Az elbeszélő most szerencsés, utánamegy, hazakíséri, sőt, meglepetésszerűen engedélyt kap arra is, hogy már másnap délután meglátogassa a nagynénjénél. Hősünk izgatottan készül, elmegy, itt heves, közhelyekkel teli, szerelmes vallomás következik a jövőtlenségről, a magányról. Mire a kisasszony egy biztosítási ívet vesz elő, és annak kitöltését ajánlja. Ennyi. Lám, az önálló, az új típusú nő, amint él a férfivilág adta egyetlen előnyével, amivel rendelkezik, már tudniillik azzal, hogy nőnek született. A novella kifejezetten a férfivilág ostoba közhelyeire játszik rá, és jót nevet is rajtunk. Ebben a pályakezdő írónőben dolgozik valami elemien jókedvű önbizalom. Mintha csak azt üzenné, elbánunk mi még majd veletek!

ANDOR CSABA

A *Himnusz*ról (Egy könyv továbbgondolása)

2017-ben igényes könyv jelent meg *A Magyar Himnusz képes albuma* címmel.¹ Az egyes fejezetek szerzői: Voigt Vilmos, aki *A modern himnuszok* címmel foglalta össze mindazt, amit a világ himnuszairól tudni érdemes, különös tekintettel az ún. néphimnuszokra; Szabó G. Zoltán (a Kölcsey-kritikai kiadás szerkesztője, és a szerző életművének legjobb ismerője), aki *Kölcsey Hymnusa* címmel, Bónis Ferenc pedig (Erkel legavatottabb értője), aki *A Himnusz születése és másfél százada* címmel írt értekezést. Végül a kötetet Riskó Kata: *Erkel Himnuszának keletkezése és hagyományozódásának története az első világháborúig* című dolgozata zárja, és egy DVD-melléklet, amelyen régi Himnusz-előadásokat lehet meghallgatni.

A helyesírási eltérések tudatosak. Szabó G. Zoltán következetesen, a kéziratnak (és a szerző életében megjelent szövegközléseknek) megfelelően a *Hymnust* tartja a Kölcsey-mű címének, Erkel viszont a *Himnusz* címet írta kottája fölé élete alkonyán. (A pályamű másolója is így írta a címet, viszont a megjelent kottában már *Hymnus* szerepelt.)

A kötetből számos érdekes részletet tudhatunk meg a világ himnuszairól, Kölcsey művének előzményeiről, Erkel (és más pályázók) zenéjéről. Legfőbb érdemének mégis azt tartom, hogy inspiráló, az egyes témák továbbgondolására készíti az olvasót.

Szabó G. Zoltán tanulmánya részletesen kitér mindazokra az irodalmi és történelmi hagyományokra, amelyek a vers egyes sorainak, sőt: egyes szavainak helyes értelmezéséhez szükségesek. Az izgalmas és szerteágazó hagyományok nyomán az az érzésünk támadhat, mint sok más részletgazdag verselemzésnél: a szerző alapvetően más alkotások hatására írhatta művét, s ha volt is személyes oka az alkotásra, arról (ha csak ő maga nem árult el valamit a leveleiben, naplójában, ismerőseivel való beszélgetéseiben) általában nem sokat tudhatunk.

¹ *A magyar Himnusz képes albuma*. Országos Széchényi Könyvtár–Argumentum Kiadó, Bp., 2017. [A továbbiakban: HIMNUSZ]

Meggyőződésem, hogy a *Hymnus* megértéséhez, pontosabban a mű megírására sarkalló közvetlen előzmények egyikéhez közelebb kerülünk, ha nemcsak azt vizsgáljuk: mi mindennek a hatására íródott, hanem azt is, hogy minek az ellenében.

Az 1822-es évszámmal (valójában 1821 végén) megjelent első *Aurora* almanach egy magyar nemzeti himnuszunk szánt művet is tartalmazott, Kisfaludy Sándor: *Magyar Nemzeti Ének* c. művét.² A cím ugyan nem tartalmaz idegen szót, de ez nem lehet ok arra, hogy ne himnuszunk tekintsük a művet. Kölcsey *versével* ellentétben ez igazi himnusz volt, bizonyosságra, hogy a könyv mellékletében szerepelt Schreiber Károly kottája is, vagyis elénekelhető volt, szemben Kölcsey versével, amelyet csak olvasni vagy szavalni lehetett, legalábbis abban a formájában, ahogyan szerzője életében közreadták.

Magyar Nemzeti Ének.

Fortepianora. Schreiber Károly.

F. Sz. Strófa.

A Nemzetnek az éneke, az Ének az a Károly: a Nemzetnek az éneke az a Károly, a Nemzetnek az éneke az a Károly.

Lehallad, a Hódolat az a Nemzetnek az éneke az a Károly: a Nemzetnek az éneke az a Károly, a Nemzetnek az éneke az a Károly.

Állandó: a Törökország, a Fejedelmeknek, a Nemzetnek, a Törökország, a Fejedelmeknek, a Nemzetnek, a Törökország, a Fejedelmeknek, a Nemzetnek.

a. 3. Strófa hasonlóképpen.

Kölcsey biztosan olvasta a könyvet, hiszen megjelent benne egy verse (*Az ideál*). Abban is biztos vagyok, hogy (finoman fogalmazva) nem derítette jókedvre, amikor a címoldal után egy egész lapot betöltő ajánlásban akadt meg a tekintete: „FELSÉGES / KAROLINA AUGUSTA / AUST-

² Kisfaludy Sándor 1822. *Magyar Nemzeti Ének*. In: *Aurora hazai almanach*, kiadja Kisfaludy Károly, Pesten, Trattner János Tamásnál [1821] 344–346. [A kotta a kötet végén, a *Jobbítások* utáni 5–8. lapon található.]

RIAI CSÁSZÁRNÉ / ÉS / MAGYAR ORSZÁGI KIRÁLYNÉNAK. / Mélységes / Jobbágyi tisztelettel.” Sajnos, Kisfaludy Sándor verse is ebben a (Kölcsey szabadelvű felfogásától vélhetően markánsan eltérő) szellemben íródott. Ahhoz, hogy megsejtsük, mit érezhetett és gondolhatott Kölcsey a himnusz olvastán, az egyetlen út az, ha elolvassuk a művet.

1.

A' Nemzetnek teste a' Nép,
 Feje annak a' Király;
 A' nemzettest erős és ép,
 Virág- 's gyümölcs korban áll,
 Míg azt ősi törvényinek
 Erős lelke élte; —
 Idő' 's világ' vészeinek
 Dühe meg nem döntheti.
 Tartsdmeg, Isten, Fejdelmünknek,
 Nemzetünknek, Törvényünknek
 Háromágú kötelét!
 Egy testté vált lételét!

2.

A' jó Király édes Attya
 Hív népének: törvénnyel,
 'S kegyelmekkel igazgattya,
 Nem változó önkénnyel.
 A' Nemzettest' boldogságát
 Hordozván nagy szívében,
 Onnön [!] őrzy szabadságát, —
 Törvény 's fegyver kezében.
 Áldmeg, Isten a' Nép' Attyát,
 Ágozattját és Magzattját! —
 Imígy kiált minden hív,
 Királyját szerető szív.

3.

A' hív Magyar jó Királyját
 Tiszteli és szereti;
 Megjárni a' világpályát
 A' Népet Ó vezeti.
 A' Magyar hív Királyáért
 Kész kikelni vérével;
 Kész áldozni Hazájáért
 Értékével, éltével.
 Táplálly, Isten, elméinkben,
 Szíveinkben, míveinkben
 Megegyező Értelmet!
 Öszvehangzó Érzelmet!

4.

Tíz századot kiélt 's állott
 Árpád Népe 's törvénye:
 'S boldog volt, bár vérbe szállott
 Más Nemzetnek' napfényre;
 Kormányában 's törvényiben
 Élven, halván, soha mást
 Nem kíván, mint a' Régiben
 Boldog örök maradást! —
 Tarcsd-meg, Isten, Nemzetünket,
 Királyunkat, Törvényünket,
 Boldog Egygyességében,
 Erejében, Fényében!

Tekintsünk el ezúttal az esztétikai és poétikai szempontoktól, attól, hogy a *Magyar nemzeti ének* Kisfaludy Sándor életművén belül sem tartozik a legsikerültebb versek közé. A könyv elejének és végének aulikus hang-

vétele egészen biztosan nem nyerte el Kölcsey tetszését. (Ezután már csak egy vers következik az *Aurorában*: Vitkovicsnak a *Felsőleges császárnéhoz* [!] című négy sorosa.) Ha nem lett volna szabadelvű politikus Kölcsey, református emberként még akkor is ellenérzést váltott volna ki belőle Kisfaludy Sándor éneke, hiszen aki a pápaság intézményét elutasítja, az általában az egyeduralom egyéb formáiért sem tud lelkesedni. Úgy vélem, Kölcsey *Hymnusának* ez az egyik közvetlen előzménye; részben ennek elutasítása készíthette később a versírásra.

Azt, hogy mennyivel később, sajnos nem tudjuk. A sokat emlegetett (1823. január 22-i) keltezés a kéziratban kételyeket ébreszthet, egyáltalán nem világos ugyanis, hogy mire vonatkozik. Lehetséges, hogy a vers első fogalmazványának időpontja, de éppígy elképzelhető az is, hogy az utolsó (végleges) változaté. Más kéziratot nem ismerünk, s ami fennmaradt, az egy versíró füzetben szereplő, javításokat nem tartalmazó tisztázat. Kölcsey nyugodtan írhatta az aznapi helyszínt és dátumot a verscím alá, de az sem zárható ki, hogy a korábbi fogalmazványról azt is csak átmásolta.

Azon viszont, hogy nem siette el a közreadást, nem csodálkozhatunk. Alig több mint egy évvel Kisfaludy Sándor énekének megjelenése után kínos lett volna az érintett testvérének (az *Aurorát* ekkoriban Kisfaludy Károly szerkesztette) elküldeni a maga „ellenhymusz”-át. Hiszen Kisfaludy Károllyal jó viszonyban volt; emberi (és szakmai) kapcsolatok hálójának összetett rendszerét bolygathatta volna meg ezzel a lépésével. Inkább éveig várt tehát, s így csak az 1829-es almanachban látott napvilágot a *Hymnus*, amikor már mindenki régen elfelejtette Kisfaludy Sándor művét.

Ami viszont érthetetlen: ha már egyszer ilyen címet adott a *versének* Kölcsey, miért nem tett közzé igazi himnuszt? Miért nincs ugyanúgy kottája, miként Kisfaludy művének? Különösebb gondot már csak azért se jelenthetett volna a komponista megtalálása, mert a korábban megjelent *A váró leány* című versének kottája is volt: br. Podmaniczky Lajos szerezte a zenét.³ Erre látszólag nincs magyarázat, sőt, amennyire meg tudom állapítani, észszerű feltételezés sem fogalmazódott meg eddig. Az biztos, hogy 1823 elejétől 1828 végéig bőven lett volna ideje a költőnek arra, hogy zenét komponáltasson a vershez, ám ezt elmulasztotta megtenni. Szerintem a legegyszerűbb magyarázat a legvalószínűbb: nem tekintette

³ Érdekes módon Kölcsey verseinek kritikai kiadásában ilyen verscímet nem találtam. Ugyanakkor Szinnyei Józsefnél a Kölcsey-bibliográfiában (*Magyar írók élete és munkái VII.* 16.) ezt olvassuk: „Zsebkönyv (1822-re A váró leány, zene-melléklet báró Podmaniczky Lajostól)”.

egy igazi himnusz szövegének a versét. Hiszen, ha jobban megnézzük, a nyolc versszakból csak kettő, az első és az utolsó felel meg a klasszikus feltételeknek, a többi inkább történelmi áttekintés; pl. a fohász a közbülső hat versszakból hiányzik. Verse annyira eltért a kor ismert nemzeti himnuszainak szövegeitől, hogy Kölcsey fejében szerintem meg sem fordult az a lehetőség, hogy alkalmas zenével esetleg nemzeti himnusszá válhat. Vagy inkább néphimnusszá: nem hagyhatjuk ugyanis figyelmen kívül, hogy a kézirat első (cím)sorában a magyar *nép* szerepel. (A *Marseillaise*-t viszont bátran figyelmen kívül hagyhatjuk; ma ugyan himnusznak tekintjük azt is, de teljesen kizárt, hogy Kölcsey annak tartotta volna.) Akkor viszont fölösleges a kotta.

Nagyon valószínű, hogy a *Hymnus* a későbbiekben éppen azért válhatott igazi himnusszá, mert eredetileg nem volt az. Ha ugyanis kottamelléklettel látta volna el a szerző, akkor fölöttébb valószínűtlen, hogy utóbb a Nemzeti Színház pályázatot írt volna ki a megzenésítésére. Zenét komponáltatni egy vershez, amely eleve kottamelléklettel jelent meg, nem túl értelmes dolog. A siker titka tehát a sikertelenség volt, hiszen sikeressé csak Erkel megzenésítése után válhatott az immár elénekelhető himnusz. (Állítólag volt már egy korábban készült, kéziratban maradt kottája a *Hymnus*nak, ezt azonban, még ha esetleg tudtak is a létezéséről a pályázat kiírói, nyugodtan figyelmen kívül hagyhatták.)

A művel kapcsolatban azonban van még egy talány: az, hogy valójában mi is a címe? A közfelfogás szerint (és Szabó G. Zoltán is ezen a véleményen van), *Hymnus*, ami pedig az ezt követő vessző után áll: „a' Magyar nép zivataros századaiból.”, az alcím. Nem tudok róla, hogy bárki is megindokolta volna ezt a feltételezést, noha nem vitatnám az ésszerűségét. A gondot főképp az jelenti, hogy Kölcsey egész életműve sem kínál semmiféle viszonyítási alapot a talány megfejtéséhez. Az alcím ritkaságszámba megy Kölcsey költészetében, alig fordul elő, hogy alcímet adott volna valamelyik versének, arra pedig végképp nem találunk példát, hogy a vers címe és alcíme, akár együttesen is, ilyen hosszú lenne. A verscím pl. csak kivételes esetekben áll háromnál több szóból. [A kritikai kiadásban szereplő, 1823 végéig keletkezett versek címei 31 esetben egyetlen szóból állnak, 35 esetben két szóból, 10 esetben három szóból és 3 esetben négy szóból. Öt szóból álló verscím egyáltalán nincs, hat szóból álló pedig csak egy, a *Hymnus*. (A névelőket is egy-egy szónak tekintettem.)] Mi végre ez a Kölcseytől oly idegen bőbeszédűség?

A gondot csak növeli a kézirat tagolása, amely egyáltalán nem arra vall, hogy alcímmel állnánk szemben: „Hymnus, a' Magyar nép / zivataros

századaiból.” Ha új sorban vagy zárójelben állna az, amit a közvélekedés alcímnek tart, akkor minden rendben lenne, ám így, vesszővel elválasztva, a címsorban folytatólagosan írva és kis betűvel kezdve, legalábbis elgondolkodtató, vajon Kölcsey minek szánhatta? Úgy vélem, ennek nincs is különösebb jelentősége, az viszont mindenképpen kérdés, hogy miért ilyen hosszú és Kölcsey költészetétől idegen a cím (vagy alcím)? Feltételezésem szerint azért, mert a szerző világossá szeretne volna tenni, hogy nem igazi himnuszról van szó, hanem csupán a régi korokat himnikus keretbe foglaló versről, s ezt csak egy megszorító megjegyzéssel (ha úgy tetszik: magyarázattal vagy magyarázkodással) tudta megtenni.

A műnek a megzenésítés (1844) utáni története is érdekes, helyenként fordulatokban gazdag. Kölcsey szövegén ugyan tudomásom szerint csak egyszer változtattak: Hóman Bálint rendelete nyomán, amelyet a Himnusz éneklésének empirikus megfigyeléseivel vélték alátámasztani. 1939-től, a gyakorlatban már korábban elterjedt megoldást követve, a szöveg így módosult: „Hozz *reá* víg esztendő”. Néhány évtizeddel később azonban ismét a szerzőpáros eredeti elgondolása szerint kellett elénekelni, így ma is az említett sor első szótagjára esik a hajlítás. (A problémát elkerülhette volna a zeneszerző, ha a 6. sorban is úgy jár el, miként a 2., 4. és 8. sorban, ha tehát a hajlítás az 5. szótagonál állt volna: „Hozz *rá* víg esztendő”. Tudomásom szerint soha senki sem elemezte, hogy miért nem így járt el.) A szöveg állandósága azért érdekes, mert bizonyos tájnyelvi elemek mára annyira ritkán használtakká váltak, hogy pl. a „Nyújts feléje védő kart” sort ma már szinte mindenki félreérti, és nem az eredeti jelentést tulajdonítja neki (‘Nyújts *filéje* védő kart’).

Az a körülmény, hogy Erkel lett a Nemzeti Színház pályázatának győztese, s hogy ezt követően több helyen is előadták, majd egyre több helyen a közönség is énekelte a *Hymnus*-t, sokakban azt a meggyőződést alakította ki, hogy a mű története 1844-től kezdve egyértelmű sikertörténet volt. Ám meglepő módon ez nem egészen így volt. A siker ellenére voltak, akik úgy gondolták, hogy ez azért még nem „igazi” nemzeti (vagy nép-) himnusz. Nehéz lenne megmondani, hogy mivel lehettek elégedetlenek: Kölcsey versével vagy inkább Erkel zenéjével? Szabó G. Zoltán egy érdekes felkérésről számol be, amely jelzi az elégedetlenséget. „Megjegyzendő, hogy 1845-ben a Kisfaludy Társaság nevében Toldy Ferenc felkérte Vörösmartyt egy »jeles, maradandó nemzeti himnusz« megírására, s e munkát 30 arannyal szándékozták jutalmazni. A költő erre az alkalomra meg is írta a *Hymnus* című költeményét, mely voltaképpen egy ki-

rályhimnusz, a Kölcsey-féle nemzeti himnusz ellensúlyozására.”⁴ Szabó G. Zoltán nem foglalkozik részletesebben ezzel a kitéréssel, ami érthető, hiszen Vörösmarty *Hymnus*ának – kínos ezt leírni – gyakorlatilag nincsen jelentősége. Toldy Ferenc felkérése azonban jelzi, hogy az előző évben díjat nyert alkotással nem volt igazán elégedett. Érdekes az is, hogy Vörösmarty nem sértődött meg a kérés hallatán. Pedig tényleges funkcióját, használati módját tekintve a megzenésített (és 1843-ban pályázatot nyert) *Szózat* is a néphimnusz szerepét töltötte be ekkoriban. (Ezt jelzi az is, hogy a kezdetektől napjainkig számos rendezvényen mindkettőt eléneklik.)

Az a feltételezés, hogy Toldy valamiért nem kedvelte volna Kölcseyt, nem tűnik túl valószínűnek; nem a szerzővel, inkább a művel lehetett elégedetlen, bár az nem világos, hogy szakmai vagy inkább gyakorlati megfontolásból. Vagyis nem tartotta igazi néphimnusznak, vagy csak a megzenésített mű hatása maradt el a várakozásától (amiben persze a zenének is lehetett szerepe). Mindenesetre feltűnő, hogy irodalomtörténetének 1876-os kiadásában a Kölcseyt taglaló fejezetben egyáltalán nem említette a *Hymnust*, jóllehet a közreadott 18 vers egyike épp ez a mű. Ugyanakkor Vörösmarty-életrajzában futólag ugyan, de megemlíti a hasonló című verset: „*Hymnus*, a Kisfaludy-Társaság által jutalmazva”.⁵ Az biztos, hogy Toldy Ferenc nem volt egyedül a vélekedésével. Riskó Kata a tanulmányában idéz az *Életképek* 1844. július 10-i számában megjelent írásból: „Évek előtt képtelenségnek gondolák némellyek azt: hogy lehessen magyar daljáték; ’s ime vannak magyar daljátékink is már. Igy voltunk a’ himnusz körül is; ’s noha ezen himnusz még nem olyan, hogy a’ világi összes zenészet valódi himnuszaik közt a’ legelsőik közt megálljon, de az mindenesetre jeles, kitűnő, mellyben büszkélkedhetünk – ’s van tehát himnuszunk, ’s be van bizonyítva, hogy a’ magyarnak is lehet, ’s pedig ennyi ’s illy jeles zenetehetségek mellett, akármennyi himnusza is; csak rajta! haladjunk.”⁶

Ebből annyi azért kiderül, hogy a külföldi „világi” himnuszok legsikerültebb darabjait tekintette a cikkíró mércének. A szóhasználata pontos, hiszen a templomi himnuszok ellenpólusáról van szó; nehéz volna megmondani, hogy van-e, s ha igen, akkor mi a különbség a néphimnusz és a nemzeti himnusz között, mindenesetre mindkettő „világi” himnusz. (An-

⁴ HIMNUSZ 68.

⁵ Toldy Ferenc 1876. *A magyar költészet kézikönyve a mohácsi vésztől a jelenkorig*. Franklin-Társulat, Bp., IV. k. 241.

⁶ HIMNUSZ 97.

nál nyilvánvalóbb, hogy mi az állami himnusz: az, amit a törvény annak nevez.) Valóban: ekkoriban az angol és az osztrák himnusz volt a legismertebb, amelyeknek a szövegeik, de talán még inkább a zenéik eltértek Erkel nem is titkolt templomi jellegű zenéjétől. Az *andante religioso* instrukció a kotta elején már előre jelezte, hogy milyen hangulatú zenére számíthatunk, s ezt erősítették a továbbiak is: az előjátékban (a kötet DVD-mellékletén egy ilyen előadás is szerepel) az első és a negyedik ütemben kétszer is megszólal a harang. („mély Harangszó / vagy Tamtam” – áll a kottában.)

Vagyis alighanem a mű templomi jellege, s ezáltal a mércéként szolgáló külföldi (osztrák és angol) himnuszoktól való markáns eltérése lehetett a fő oka annak, hogy a *Hymnusz*t sokan a siker ellenére sem találták elég alkalmasnak arra, hogy nemzeti himnusszá váljék. Ám ha a szakma egyöntetű elismerését nem is vívta ki eleinte, a közönség elfogadta nemzeti himnusként, és ezáltal valóban azzá is vált. Az előadásmódja is egyre inkább a templomi jelleget erősítette, bár nehéz megmondani, hogy a kotta apróbb, főképp a ritmust érintő változtatásai, a choriambusok megszüntetése vagy a hajlítások számának csökkentése (különösen a nyomtatásban megjelent első kiadáshoz képest) miért történt. Az is elképzelhető, hogy Erkel az utolsó fennmaradt kéziratánál már figyelembe vette azt is, hogy a közönség hogyan éneklí a művét. De az is lehetséges, hogy művének koherenciáját kívánta növelni és a ritmust az *andante religioso* instrukcióval összhangba hozni. Hiszen a choriambus, ellentmondva az instrukciónak, nyugtalanságot, szenvedélyességet fejez ki. (Hasonlatokkal élve: nehéz lassan, méltóságteljesen csuklani vagy kimérten, áhítatosan szökdécselni.) Riskó Kata a tanulmányában komoly teret szentelt a korai *Hymnusz*-kottákban szereplő choriambusoknak, az azzal kapcsolatos hagyományoknak és vélekedéseknek.

Van azonban a közölt kottáknak és a hangfelvétel-mellékleteknek még egy érdekességük. Eredetileg a *Hymnusz* végén is volt ismétlés, ugyanúgy, mint pl. a *Szózat* megzenésített változatánál. Ma az utóbbit ismétléssel, az előbbit viszont ismétlés nélkül énekeljük. Az érdekes azonban az, hogy a kórusok még a 20. század első felében is általában ismétléssel énekeltek, pedig Erkel utolsó kottájából már hiányzott az ismétlő jel. Egyébként a Dohnányi-féle előadásnak is az a (laikus számára is) feltűnő sajátossága, hogy az általa vezényelt előadás is megőrizte az ismétlést.

„Ne legyen gyűlölet!”
Beszélgetés Botos Zoltán festőművésszel

Beszélgetőtárs: Gréczi-Zsoldos Enikő

Botos Zoltán salgótarjáni festőművészt kérdeztem munkásságáról, életéről. Ha ő nincs, nem ismerhetjük Balázs Jánost, a festő- és költőzenit. Ha nem visz vásznat, ecsetet és festéket Balázs Jánosnak, ma nem ismernénk a nevét. A Dornyay Béla Múzeum munkatársai nemrégiben készítettek filmet Balázs Jánosról, „a csillag-igazgatóról”, amelyben Botos Zoltán is mesél a vele töltött időről, karizmatikus személyiségéről. De barátja volt Szepesi József költő is, akivel együtt nőtt fel, s akinek tiszteletére emléktáblát avattak nemrég egykori vásártéri otthonának a falán. Az avatóünnepségen Botos Zoltán mondott emlékező beszédet, korábban pedig egy Salgótarjában rendezett konferencián elevenítette fel emlékeit Szepesi Józsefről.

Milyen volt a gyermekkorod az egykori salgótarjáni Cigányhegyen (vagy másképp: a Cigánydombon)? Mivel foglalkoztak a szüleid?

A Pécskő utca végén, a Cigányhegyen születtem, heten vagyunk testvérek, az öcsém kivételével mindannyian ott jöttünk a világra. A szemközti Rokkanttelepről járt át a Cigányhegyre egy bábaasszony, ő segítette világra a gyerekeket. Szegények voltunk. Az édesapám szobafestő-mázolóként dolgozott, alapító tagja volt a salgótarjáni KTSZ-nek. Kitűnően hegedült és gitározott, de nem játszott éttermekben, csak otthon hallottuk. Néha a Pécskő úti kiskocsmába elment a hegedűjével, és ott játszott némi italért, egy kis aprópénzért. Megmaradt bennem, hogy otthon velünk, gyerekekkel soha nem beszélt durván, megválogatta a szavait, választékosan beszélt, ezzel is próbált nevelni. Édesanyám is, ő is szeretett olvasni, én is megszerettem az olvasást.

Téged megtanított zenélni édesapád?

Próbált, de nekem nem ment, ám a zenét imádom. Szívesen hallgatom klasszikus zenét, gyakran hallgatom a Bartók rádiót. Nagyon kedvelem Beethoven, Bach zenéjét, de a hagyományos jazzt is.

A képzőművészetre, a festésre mint alkotómunkára azonban rátaláltál. Korán megmutatkozott a festékek és az ecset alkotta világ iránti vonzalmaid?

Igen, már gyerekkoromban festegettem, rajzolgattam, először gombfeskével. Elsős lehettem, amikor először bejutottam Balázs János bácsihoz. Édesapám hordta neki a könyveket a könyvtárból. Könyvbarátok voltak, beszélgettek az olvasmányokról. Egyszer elkísértem édesapámat. Míg beszélgették, be-bekukkantottam a kunyhójába, s ott a falakon láttam rajzokat, ki is voltak színezve. A magyarság nagyjairól voltak ott mellképek, politikusokról, költőkről, emlékszem, Széchenyi, Deák, Kölcsey, Petőfi, Arany János... Ez annyira belém ivódott, hogy még ma is emlékszem.

Te is kedveled az irodalmat. Mit olvasol szívesen?

A szüleim, emlékszem, cserélgették a könyveket egymás között a Cigányhegyen. Én is mindig kedvemet leltem a remekművekben. Élvezettel olvastam Jókait, a francia realistákat: Victor Hugót, Balzacot, Stendhalt; az orosz írókat, a németeket... A legeslegnagyobb élményem Thomas Mann. Az a fennkölt fogalmazás nagyon megkapó.

Volt olyan, hogy megihletett egy irodalmi mű és az élményből létrehozta a képzőművészeti alkotást?

Balázs János versei ihlettek meg. A könyvem¹ elején olvasható a *Mottó* című verse. Ennek az első sorai ihlették egy képemet: „Nincsenek verseim, / csak álmaim, / nem is kétlábon járok, / csak a képzelet szárnyain lebegek kámbán, valahol.” A könyvem elején is az a kép látható, amint Balázs János egy ecsettel a kezében lebeg a Cigányhegy fölött.

Mik a témáid, mi az, amit szívesen vászonra viszel?

Nagyon nagy élmény volt 1991-ben a mártélyi művésztaбор. Szabó Tamás képzőművész², gyerekkori tarjáni barátom költségén, az ő meghívására jutottam el oda. Én nem tudtam volna finanszírozni. Óriási élmény volt, évekig ebből táplálkoztam. Ott több képem is készült, pl. a *Mártélyi pajta* és a *Szénaboglya*³. Egyik reggel, amikor nekivágtam a tarlónak, ott volt egy búzamező, azt elhagytam, s akkor találtam rá erre a pajtára. Kezemen volt a mappa, leültem, elkészült ez a pasztellkép. Akkor hirtelen jött egy óriási nyári zápor. Jöttem kifelé erről a tanyáról, elhagytam a búzatáblát, lépkedtem a tarlón keresztül. Azt vettem észre, hogy nagyon fáj a lábam. S a végén megálltam, már elállt az eső, ragyogóan süttött a nap, s rájöttem, hogy miért fáj a lábam. Mert lábujjhegyen jövök kifelé.

¹ Botos Zoltán 2014. *Beszélgetésem Balázs Jánossal*. Salgótarján

² Salgótarjánban a Pécskő út elején áll Szabó Tamás Balázs Jánosról készített szobra.

³ Ld. a borítón.

*Mártélyi pajta
(Az eredeti színes pasztelkép)*

Mert ahogy lenéztem a földre, a víztócsákban ezernyi csodát láttam: bogarakat, apró virágokat, a természet ezer csodáját, amit soha el nem tudok felejteni. És vigyáztam rá, nehogy eltapossak valamit.

Olyan szépen meg tudod fogalmazni az élményeidet, hogy akár széppíró is lehetnél. Erre nem vállalkoztál még?

Többször próbálkoztam írással, vannak rövid prózai írásaim, de még novellának sem tekinthetők. Csak a saját élményeimet tudom leírni. Olyan képzelőerőm, hogy önálló regényt írjak, az nincs. Néhány éve elmentünk Alsókubinba, Balázs János szülőhelyére, ennek az utazásnak az élményeit írtam én le.

Hol tanultál? Milyen iskoláid voltak? Kitől tanultad a festészetet?

Az alsó tagozatot a Pécskő úti kisiskolában végeztem, felsőben átkerültünk a Rákócziuba. Édesanyámnak volt egy rossz emléke az iskolás éveimből. Elsőben behívták őket szülői értekezletre, és azt vette észre, hogy csak a cigány szülők vannak ott. A tanító néni ugyanis más időpontban hívta be őket, elkülönítve a fehér gyerekek szüleitől. Úgy megharagudott, hogy azután többet nem ment szülői értekezletre. Velünk, gyerekekkel azonban nem tettek különbséget. Nem akartam lemaradni, mindig igyekeztem. Nyolcadikban osztályelső voltam. Kitűnő tanáraink voltak, úgy éreztem, szerettek. Utána a Madách Imre Gimnáziumba kerültem, két évig jártam oda. De aztán elmentem ipari tanulónak, hogy segíthessem a családot. Üveges-képkerepező szakmát szereztem, és mint ipari tanuló az Építő-Tervező KTSZ-nél voltam. Aztán a régi tanácsépítőnél, a NOTÉV-nél dolgoztam. 20 évesen megnősültem, három gyerekünk lett. Amikor a második lányom megszületett, akkor érettségiztem le levelező tagozaton.

A festészetet nem tanultam. Iványi Ödönhöz mentem el, Földi Pétertől kaptam tanácsot, Szabó Tamás barátom nem kímélt a kritikával, de ezt a jobbítás szándékával, barátsággal tette.

Milyen módszerrel készítetted a képeidet?

Vászonra dolgozom vagy rétegelt lemezre, ha hozzájutok. Olajfestékkel festek. Drága az alapanyag, van, hogy nem jut rá a kis nyugdíjból.

Ha a festészet történetéből kellene valakit kiemelned, kit választanál?

Én Van Goghtól nem tudok elszakadni.

A képeiden is látok Van Gogh-os vonásokat. Az ecsetkezelésed emlékeztet az ő festményeire.

Van is. Kérdezték már, hogy miért nem tudok elszakadni.

Egyáltalán nem vagy Van Gogh-utánzó. A képeid felismerhetően Botos Zoltán-iak.

Valóban nem utánzom, csak érződik a hatása. Mikor 90-ben Szabó Tamással elmentünk a Velencei Biennáléra – olyan barátom volt, hogy ő finanszírozta –, elmentünk a Giottótól Cézanne-ig című kiállításra. Egy hatalmas falon kisméretű képek voltak, de vagy 600 darab. Ránéztem a falra, kiszúrtam egy képet, odavonzott. És mi volt? Egy Van Gogh-kép.

Régi vágyam volt az Uffizi Képtár. A fiam jóvoltából eljutottam Firenzébe, előtte elvitt Rómába is, a Sixtus-kápolna ájulat. Az Uffiziban Michelangelo *A szent család* c. képét akartam megnézni. Ott remekműveken keresztül megy az ember, de az az egy kép úgy belém ivódott, ahogy az az isteni fény megvilágítja a szent családot! Ahogy néztem, rádöbentem, hogy ez nem fehér fény, hanem maga a Fény. Kábultan jöttem ki onnan. Másnap átmentem az akadémiára, mert ott van az eredeti Dávid-szobor. Az tökéletes. De engem nem is az ragadott meg, hanem ahogy bemész, kétoldalt Michelangelo rabszolgái. Ahogy azok meg vannak faragva, ahogy a kőből próbálnak kibújni! És Michelangelo nem hagyta, hogy kibújjanak. Azok a mozdulatok! Az a szabadság utáni vágy! Engem ez döbentett meg.

Nyár
(Az eredeti színes olajkép)

Valaha foglalkoztál azzal, hogy akár fából, akár kőből kibozsáks valamit?
Nincs formaérzésem. Próbálkoztam, de valahogy nem érzem.

Viszont a színeket nagyon. Többségében élénk színekekkel dolgozol.

Többségében igen. Tavaly ősszel megláttam Marokkóban, a Kis-Atlaszban, fönn egészen magasban a kék várost. Ott a kis zezugos utcákon mindenfelé kék. Gyerekkorom Cigányhegyére emlékeztetett. Azért kék minden, mert rájött az ottani lakosság, hogy a kéket nem bírják a szúnyogok. Az ultramarinkékekkel festenek, annak a világosabb és sötétebb változatát is használják. Az engem annyira megragadott! Érdekes, ahogy a fény bejut azokon a kis réseken az udvarba például vagy az utcába, és megvilágítja ezeket a kékeket. Nagyon érdekes, hogy viselkednek a fény hatására a kékek, most ezt a hangulatot próbálom visszaadni. Hoztam onnan pigmenteket, por alakban árulják az utcán. Elsősorban az ultramarinkéket, de vannak más kékek is, olyan is, amelyik majdnem szürkébe hajlik. Ezt ők úgy használják, hogy vízzel keverik, de rájöttem otthon, hogy olajjal is jó.

Hol voltak kiállításaid?

A Salgótarjáni Tavasz Tárlatokon állították ki a képeimet, iskolai galériákban önálló kiállításaim voltak, szerepeltem csoportos kiállításon, volt közös kiállításom Losonczy Ildikóval és Szabó Tamással. A József Attila Művelődési Központban Handó Péter verseivel jelentek meg a képeim, Budapesten egy galériában volt önálló kiállításom. Az Egri Akvarellbiennálén is szerepeltem, ez nemzetközi kiállítás volt. A legtöbbször Földi Péter Kossuth-díjas festőművész nyitotta meg a tárlataimat, az első önálló kiállításomat is, amelyre Molnár Péter válogatta a képeimet.

Emlékszem, néhány éve történt egy baleseted, ezért hosszú ideig kórházban voltál.

Leestem a cseresznyefáról. Szörnyű állapotba kerültem, két ágyékcsigolyám és az összes bordám összetört, az egyik a tüdőmet átszúrta. Elviselhetetlen fájdalmam volt. Hogy ne ártsak magamnak, kikötöztek, a számba csontot tettek, hogy arra harapjak rá. Több hónapig voltam kórházban. Csodának tartották az orvosok, hogy egyáltalán életben vagyok. Akkor már nem aludtam vagy tíz napja, minden levegővétel iszonyú fájdalom volt, teljesen kimerültem. Egyik este mély álomba zuhantam. Álmodtam, de ez az álom olyan valóságos volt, hogy ma is látom. Azt álmodtam, hogy a Vág felső folyásánál vagyok, ott egy kis vízesése volt a folyónak, és hogy valaki hív ki. Csobogott a víz. Farönkök voltak ott, azokon ömlött át a kristálytisza víz. Azt láttam, hogy egy henger alakú tárgyon, amit a víz sebessége forgatott, nagy biztonsággal jár az a férfi,

aki engem hívott. Először háttal láttam, de már akkor sejtettem, ki ő. Megkerültem, hogy szemből láthassam. Nagyon szép férfi szakállal. Jézus volt. Bordó köpenyben, a gallérja valamivel világosabb. A keze a köpenye alatt volt. Amikor szembe kerültem vele, kivette a kezét, intett és ezt mondta: – Ne félj! Vigyázok rád. Meg fogsz gyógyulni.

Evangéliumot mondasz most, az újszövetségi történetekhez hasonló csoda történt veled.

Nyugalom szállt rám akkor. Belőle jött ez a nyugalom, szinte súlytalan lettem én is. A szeretet, hogy bízzak, az is átjött tőle. Attól a pillanattól szépen, lassan gyógyultam. Addig is hívó voltam, de azóta még erősebben. Tudom, hogy vigyáz rám. Azóta jobban megy a festés is, azóta írok. Ez egy csoda, ami velem történt.

Ez valóban az. A gondviselő Isten szeretete. Kegyelmi állapot, hogy ezt lejegyezhettem. Biztos vagyok abban, hogy emberek életutai rendelészerűen találkoznak. Köszönöm, hogy találkozhattam, beszélgethettem veled. Mit kívánnál embertársaidnak?

Az egyszerűségben hiszek, az emberi kapcsolatokban. Ne legyen gyűlölet! Semmi értelme az ellentéteknek. Igyekezzünk a jót meglátni! Higygyünk Istenben!

Én pedig azt kívánom neked, hogy Isten adjon erőt, hitet, egészséget, sok igaz barátot és olyan emberi világot, amelyben jó élni és alkotni.

*Parkrészlet Clonmelben
(Az eredeti színes olajkép)*

HARTAY CSABA

Éjjel kirabolják a tél sírkamráit

Kora tavaszi esteledés.
Gyanta hűl a csonka törzsön.
Az évszak nem tud a saját létezéséről.
A gyanta sem. Az est sem tud a gyantáról.
Mégis mélyíti színeit.
Nem kell tudat, csak esemény.
Csak a vezeték, ahogy aláhúzza az eget.
Hangsúlyosak a magány áramütései.

Az árokban alvó hófolt holnap már nem lesz.
Talán már éjjel kirabolják a tél sírkamráit.
Csak az létezik, amit megérintünk,
pislákol, majd eladja magát az éjnek.
Nem születik, nem kel fel.
Nem hal meg, nem fekszik le.
Az állandóság évszaka ez.
Örök napszakban ázunk.

Öreg tavasz ez. Korai, de máris vén.
Vénülő napszakok fekete kendői.
Csattogó sátorvásznak integetnek.
Majd szélcsend, és suttogva kibeszéljük
a minket körülvevő, érinthetetlen díszleteket.
Az esteledés halmazállapota gyanta.
De nem tud rólam se az est, se a gyanta.
Az árokban alvó hófolt eladja magát a tavasznak.

HARTAY CSABA

Leoltott nappalok

Akkor maradjon január, negyvenegy felé.
A kilencvenből letörött kisebb darab ússzon.
Ne tengeren, csak parthorizontos holtágon.
Elhagyott múltam lakatlan ingatlan.
Szétrobbant izzók a leoltott nappalok.
Tobozok potyognak esős éjen.
Kitapintani a tűlevélszőnyeges közeledést.
Mindig közel voltunk. Mindig volt égve hagyott.
Hadd hagyjam égve az utolsó bolygót.
A világűr szerveimben tágul, szakad tovább.
Kilélegezzük a testetlen úr fémszilánkos útporát.
Úgy akarok visszatérni, meghívó nélkül.
Tépett szalag legyen mellemre tűzve.
Egy erodálódott emlék.
Égi réz a felejtés kiszakított kárpitja alatt.

Hasadt vágókép marad az ébredők után.
Gyűrött párnák és szűrő törek a letarolt búzamezön.
Lángok függönyei. Izzó kombájnok felvonulása.
Arat a hamu. Szétporladt búzaszem az agy.
Szétrobbant izzók a leoltott nappalok.
Vagyunk mégis, mint görbe szög a parázsban.
Mint horog az eleresztésben.
Imádkozásra emelt kézfejek, templomok romjainál.

Belenyűgšszom, hogy nem én vagyok a beszélő.
Nem a testemet élem, és nem is a logoszt.
A gyerekkor díszleteit világítom újra.
A porcelánbaba betörött arcát.
A pocsolyába ragadt tűzoltóautót.
Szétrobbant izzók a leoltott nappalok.
Mezítláb lépek édes szilánkokra.

PARÓCZAI CSABA GERGELY

Múzsza a fehér asztalnál A Balassa Irodalmi Társaság története

Bevezető – kissé személyes felhangokkal

Az ember, ha megér egy bizonyos kort és visszatekint addigi munkásságára, könnyen észreveszi, hogy az bizony szakaszolhatóvá vált. Ismerjük Picasso „kék korszakát”, s a műveltebbek rögtön tudnának sorolni további példákat. Én valamikor az 1990-es évek elején-közepén még úgy gondoltam, hogy a középiskolai tanárkodás mellett komolyan foglalkozom helytörténet-kutatással, mondhatnám ez volt életem történelmi korszaka. Ennek megfelelően sűrűn jártam a Levéltárba, a Múzeumba és hosszú szombat délelőttöket töltöttem a Megyei Könyvtár helytörténeti részlegén, olvasva a korabeli iratanyagot, s pörgetve a mikrofilmolvasón a *Munka* oldalait. E korszaknak végül két tanúja maradt: az egyik az eredetileg *Vallási és karitatív egyesületek közművelődési tevékenysége Salgótarjánban a két világháború között* című tanulmány, amely a Nógrád Megye Közgyűlése és a Palócföld szerkesztősége által meghirdetett 1996. évi Madách Imre Irodalmi Pályázaton Salgótarján város díját nyerte el. Néhai kedves barátunk, a Palócföld akkori főszerkesztője, Pál József a munkát figyelemre és közlésre méltónak ítélte, de mondta azt is, hogy ezzel a címmel ember nem lesz, aki elolvassa, úgyszólván javaslatára *Kegyesség, közösség, kultúra* címmel, a jegyzetapparátust mellőzve hozta le a Palócföld 1996. évi 2. száma.

Miközben tehát a korabeli egyesületi élet és a kisváros társadalmának jellegzetességeit, összefüggéseit kutattam, nem tudtam nem észrevenni, hogy a korabeli helyi sajtó a harmincas évek közepétől milyen nagy terjedelemben foglalkozik egy művelődési-művészeti egyesülettel, a Balassa Társasággal. A társaság hol az előbb említett rövid néven, hol Balassa Irodalmi Társaságként bukkan fel a híradásokban, így engedtessek meg, hogy én is hol így, hol úgy nevezzem meg. Inspirált a témával való foglalkozásra az is, hogy 1990 elején, a honvédségtől való leszerelésem után Kojnok Nándor, aki önmaga egy kulturális intézmény volt, buzdítására beléptem magam is a Balassi Bálint Asztaltársaságba, mely – mint utóbb számomra kiderült – 1989-es indulásakor nem véletlenül vette fel ezt a nevet. Ez az írás a szerző történelmi korszakának másik tanúja, mely kései

megjelenésével ezen éra posztumuszának is tekinthető, de főként tisztelgés azok előtt, akik odaadó és önzetlen tevékenységükkel valódi várossá igyekeztek tenni a korábbi „kenyeretlen Tarját”.

Társaság születik

1933 nyarán a város újságolvasó közönsége arról értesülhetett, hogy egy új társaság kezdi meg működését Balassa Irodalmi Társaság néven.¹ Az Előkészítő Bizottság alakuló ülésére invitáló közleményből kiderül, hogy egy olyan független szerveződésről van szó, mely „anyagi megterhelés nélkül” szeretné szolgálni az irodalom és általában a művészetek ügyét.

A pár hét múlva lezajlott alakuló ülésről készült tudósításból kiderül, hogy a nyárközépi időpont ellenére szép számú közönség érezte indítatva magát a megjelenésre.² Ha végigtekintünk Salgótarján közösségi művelődési életének eseményein az első világháború utáni korszakban, akkor láthatjuk, hogy mind a megalakulás, mind az élénknél mondható érdeklődés várható volt. Maguk az alapítók is egy folyamat eredményének tekintették az ünnepi aktust.

A világháborús és trianoni sokkhatásból lassan magához térő városban már a várossá alakulás időpontjától kezdve élénk és egyre pezsgőbb közösségi élet folyt. A néhány háború előtti egyesület újraindulása mellett a húszas évek második felétől kezdve újabb városi, polgári jellegű egyesületek születtek, melyek karitatív tevékenységük mellett egyenrangú célként a helyi művelődés, közösségi élet fejlesztését tűzték maguk elé. „Kultúr-estélyeiken” a város valamennyi ismert művésze, műkedvelő szerzője és előadója, a tudományos ismeretterjesztést fontosnak érző tanára, orvosa tevékenyen részt vállalt. Támogatóra leltek munkájukban a helyi politikai vezetőségben, Förster Kálmán polgármesterrel az élen, aki a közélet, a művelődés ügyét mindig elsőrangú kérdésként kezelte, s szinte demonstratív módon vett részt ezeken a rendezvényeken.

Ez az öngerjesztő folyamat szinte természetes módon jutott abba a stádiumba, hogy felvetődjék egy tisztán művészeti-művelődési profilú egyesület megalakításának szükséglete. A szervezés már valamikor a 1930–31-es évek fordulója táján megindult, de hogy pontosan mikor, ezt ma már csak sejtteni lehet. Egy későbbi visszaemlékezésből úgy tudni, hogy az ötlet Szántay Istvántól, a *Munka* című helyi újság szerkesztőjétől származik. Szántay maga is érdekes jelenség, számára a heti egyszer, majd kétszer

¹ *Munka* 1933. július 1.

² *Munka* 1933. július 29.

megjelenő lap szerkesztése csupán másodállásnak tekinthető, „civilben” MAV-állomásfőnök volt. Sajnálatos módon az ötletgazda nem sokáig segíthette a szervező munkát, mert 1932 nyarán kelenföldi állomásfőnökké nevezték ki, és így eltávozott a városból, s bár kapcsolata nem szakadt meg végleg a tarjáni közösséggel, a hivatalos megalakulásnál már nem volt jelen.³ Az egyesület tisztikarának összetételéből következtethetően az első időszakban kulcsszerepet Dornyay Béla, Semethay József, Róder Alfréd, Gólián Rezső és Schwabach László játszott.

Minden kezdet nehéz, tartja a mondás, és ez különösen érvényes a Balassa Társaság indulására. Látszólag pedig minden szépen, zökkenőmentesen alakul. 1933. július 11-én délután hat órakor a városháza nagytermében összesereglegő leendő tagok és érdeklődők egy világosan megfogalmazott programot, szabályos egyesületi szervezet tervét ismerhették meg. A születő egyesület díszelnöki tisztét Sztranyavszky Sándor, a megye alispánja, tiszteletbeli elnöki méltóságát Förster Kálmán polgármester fogadta el. A fővédnökök sorában ott találjuk a város nagyüzemeinek vezetőit: Chorin Ferencet, Fabini Henriket, Hirsch Albertet, Róth Flórist. Az addigra már elkészített alapszabályt annak rendje és módja szerint elküldték az akkor ügyben illetékes hatóságnak, a Belügyminisztériumnak⁴, s a kezdeti lelkesedést kihasználva azonnal megkezdték a működésüket.

A kor szokásainak megfelelően az egyesületek éves működése két időszakra bontható. Októbertől májusig tart az aktív periódus, a nyár a közösségi kulturális élet szempontjából más, ritkábbak a rendezvények, különösen a zárt terekbe szervezett programok. Így van ez a Balassa Társasággal is. Az aktív, ősztől tavaszig tartó szezonban havonta legalább egy önálló estet rendeznek a többi egyesülethez hasonlóan, de a tagok a város méretéből adódóan minden rendezvényen ott vannak, így elmondható, hogy hetente akár több kisebb-nagyobb kulturális esemény történik a városban, így sűrűn nyílik lehetőség a tartalmas vagy lazább együttlétre, szórakozásra, ismeretterjesztésre.

A Társaság indulásától kezdve nyit a megye egyéb települései és egyesületei felé. Kiemelkedő fontosságú a viszonyuk a vármegyei Madách Társasággal, mellyel 1934 februárjában közös vándorgyűléseket tartanak. Or-

³ Érdemei elismeréseként Szántayt a megalakulás után örökös taggá nyilvánítják.

⁴ Ennek az első alapszabálynak a Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltárában (a továbbiakban: MNL NML) sajnos nincs nyoma.

szágos kapcsolataikat mutatja a '33 decemberében tartott estjük, melyen a Külügyi Társaság vezetőinek előadásait hallhatták az érdeklődők.⁵

A kezdeti időszak programjairól elmondható, hogy egyszerre próbálnak művészi, műélvezeti és tudományos célokat szolgálni. A műsoros estek szokásos felépítése a következő: általában egy irodalom- vagy művészet-történeti előadással indítanak, ezt követik a versek, kisprózai művek az egyesület tagjaitól leginkább saját előadásban, az irodalmi műsorszámok között dalok zongorakísérettel, de felcsendülnek időnként kamarazenekari művek is. A színvonalra nagyon ügyel a Társaság. A rendes taggá váláshoz két tag ajánlására van szükség, és megválasztása után egy éven belül székfoglalót kell tartania az új tagnak.⁶ Az éjszakába nyúló esteket általában kötetlen beszélgetés zárja. A programok szervezésében és lebonyolításában különösen aktívan vesz részt a tisztikarból (ma elnökségnek mondanánk) Dornay Béla, Semethay József, Róder Alfréd és Vilezsál Richárd, de az irodalmi és a művészeti szakosztály szinte valamennyi tagja fellép legalább egyszer. A közönségnek jó sajtója van, így az estekről érzelletes leírást kap az is, aki esetleg nem volt ott.⁷

Ahogy az az újságcikkek megritkulásából is látszik, 1934 nyarától a lendületes kezdés után az egyesületi működés megtorpanása figyelhető meg. Ennek a természetes kifáradáson túl az is az oka, hogy a Belügyminisztérium nem fogadta el az egyesület alapszabályát, visszaküldte azt át-dolgozásra. Az 1934–35-ös szezonban így helyben csak Fayl Frigyes kiállításáról tudni, mely karácsonykor volt látható a bányatelepi iskolában, illetve megemlítésre kerül egy, a Madách Társasággal közösen szervezett szécsényi vándorgyűlés.⁸ Ebben a nehéz időszakban a vármegyei Madách Társaság oly módon is megpróbál segíteni, hogy tagjai közé választ néhányat az egyesület alkotói közül, így nyújtva fórumot számukra.

Az, hogy nincs minden rendben az egyesülettel, abban is tetten érhető, hogy a Társaság könyvkiadási programja is akadozni kezd. Már a megalakuláskor tervbe vették, és az alapszabályban is rögzítették, hogy az egyesület megjelenteti tagjainak a munkáit. Ennek jegyében keletkeztek a Sal-

⁵ *Munka* 1933. november 5.

⁶ Tartalmazza a Balassa Bálint Társaság alapszabálya. MNL NML IV. 534. Nógrád Vármegyei Egyesületek Alapszabályainak gyűjteménye. 6. doboz

⁷ Erről az időszakról részletesen, a műsorszámokat és azok fogadtatását is tartalmazóan beszámolnak a *Munka* következő számai: 1933. november 18., november 25., december 2.; 1934. január 27., február 19., március 12., április 7., április 28., december 1.

⁸ *Munka* 1935. január 19.

gótarjáni Könyvek. E zsebkönyv-sorozat „gazdája” Dr. Dornay Béla volt, az ő helyi témájú régészeti, földrajzi tanulmányai jelentek meg elsőként. Az 1933-ban és 1934-ben napvilágot látott kötetek kiadójaként a Balassa Bálint Társaság neve szerepel. A további kötetek azonban már Tatán készültek.⁹

Dornay Béla¹⁰ egyébként is a legtermékenyebb tagok közé tartozik. Salgótarjáni tartózkodása éveiben folyamatosan jelennek meg könyvei, tanulmányai, melyek közül többet folytatásokban közöl a *Munka*. Az egyesület első önálló megnyilatkozása az ő negyedszázados alkotómunkásságának ünnepe volt, melyen kiemelték, hogy már 90 kötet és tanulmány áll mögötte.¹¹

A művészeti szakosztályban, a képzőművészet területén Bóna Kovács Károly önálló alkotói tevékenysége meghatározó. 1933 novemberében avatják Báthori szobrát a városban, és fél évre rá Borsodnádason a Hősi emlékművet.¹²

Az átmenet évei (1935–1937)

1935 nyarán végre megoldódní látszik a társaság ex lex helyzete. A Belügyminisztérium által visszaküldött alapszabályt módosították, így a résztvevők joggal gondolhatták, hogy a törvényes működés kezdetét veheti. Június 1. napján tartották meg az új alakuló közgyűlést, amelyen egyben új vezetőséget is választottak.¹³ Az elnöki tisztséget a város polgármestere, Förster Kálmán töltötte be, Dornay Béla lett az alelnök, a főtitkár Koltay Imre, volt jegyző, pénztáros, háznagy. Két szakosztályt hoztak létre, az irodalmi és a művészeti, és ezek szervezésében újra megrendezésre kerültek a felolvasóestek, egyéb összejövetelek. Mindezek ellenére az újraindulás a vártnál nehezebben ment. A bizonytalanság fennmaradt, ugyanis a tényleges bejegyzésre még több mint egy évet kellett várni. 1936. június 4-én az immár a Belügyminisztérium által jóváhagyott alapszabály alapján tartották meg a harmadik alakuló közgyűlést.¹⁴

⁹ A kötetek megtalálhatók Salgótarjában, a Balassi Bálint Megyei Könyvtár helytörténeti gyűjteményében.

¹⁰ Őt következetesen Dornyaiként említik, így e tanulmányban ezzel az írásmóddal élünk.

¹¹ *Munka* 1933. december 2.

¹² *Munka* 1934. június 30.

¹³ *Munka* 1935. június 1.

¹⁴ MNL NML IV. 534. NVM EAGY

Az ezen részt vevő huszonnyolc főt nyugodtan nevezhetjük a korabeli város szellemi élete képviselőinek. Az 1935-ben kialakított két szakosztályos működés megmaradt, gyakorlatilag az történt, hogy a valós működés három év után törvényes kereteket kapott. Mindez azért volt fontos, mert, amíg a bejegyzés nem történt meg, a Balassa Társaság nevet nem használhatták. A szakosztályok különböző helyszíneken hetenként tartottak „fehérasztalos” összejöveteleket, de ebben az időszakban Művész Asztaltársaság néven hirdették meg ezeket.¹⁵

Ehhez a periódushoz kötődik az első közös képzőművészeti kiállítás, melyből rendszeres éves tárlat fejlődik ki a későbbiekben. Az 1936. november 7-én nyíló tárlaton Bátki József, Bóna Kovács Károly, Fayl Frigyes, Blanár Sándor képeivel, Jónás Ödönné kerámiáival, Ambrus Béla éremgyűjteményével, továbbá fafaragásokkal találkozhattak az érdeklődők. A négynapos rendezvénysorozat eseménye volt még nógrádi Pap Gyula (a város korabeli legismertebb és -elismertebb költőjének, nógrádi Pap Dezső édesapjának) költői emlékestje és 10-én kubini Kubányi Lajos emlékkiállítása. Valamennyi alkalom lehetőséget nyújtott a társaság tagjainak a sokoldalú bemutatkozásra, mind az irodalmi, mind a művészeti szakosztály szinte teljes létszámban szóhoz jutott.¹⁶

Mindeközben a társaság külső kapcsolatai is fejlődnek. 1937 januárjában az a megtiszteltetés érte az egyesületet, hogy a vármegyei Madách Társaság a költő születésének évfordulóján rendezett ünnepi estjén rendes tagjává fogadta az irodalmi szakosztályból Koltay Imrét, Koppány Istvánt, Kraft Aladárt, a művészetiből Vilezsál Richárdot és Fayl Frigyest. Az eseményről szóló tudósításból az is kiderül, hogy Jónás Ödönné és Pap Dezső már korábban bekerült e közösségbe.¹⁷

Az irodalmi szakosztály előbb említett három tagja révén a társaság életéről, tevékenységéről igen plasztikus kép nyerhető a helyi sajtóból, lévén mindnyájan a *Munka* állandó munkatársai. A hetilap vezércikkeinek –ány szignója nagy valószínűséggel Koppány Istvánt rejti.

De nemcsak a megyében válik ismertté a társaság tevékenysége. Kraft Aladárt a szegedi Tömörkény Társaság 1936 novemberében fogadja tag-

¹⁵ Az, hogy a BM által jóváhagyott alapszabály szerint szervezték újra az egyesületet, nem jelentette az automatikus elismerést. Erre még majdnem egy évet kellett várni, csak 1937. március 16-án tudták bejelenteni, hogy Balassa Társaság néven nyilvántartásba vette őket a minisztérium.

¹⁶ A négynapos rendezvénysorozat élményszerű leírása megtalálható a *Munka* 1936. november 21-ei számában.

¹⁷ *Munka* 1937. január 21.

jává. Azt, hogy ez a közösség több kiváló művészt, egyben húzóembert foglal magába, éppen Kraft Aladár példázza. Kraft tevékenysége kulcsfontosságú ebben az időszakban: a minisztériumi nyilvántartásba vételt bejelentő 1937. március 16-ai ülésükön a tagok úgy ünneplik őt, mint aki energiájával éltetője, lelke volt a társaságnak. Ez az ülés ugyanakkor az 1936–37-es szezon záróaktusa is volt. A műsoros est keretében jelentette be Förster Kálmán, hogy immár hivatalosan is Balassa Társaság néven végezhetik tevékenységüket.

A nyugodt működés rövid időszaka

A *Munka* 1937. április 17-ei száma a Balassa Társaság belépési nyilatkozat-mellékletével jelenik meg, s már a vezércikk is *Út a lelki oázis felé* címmel az egyesület támogatására szólítja fel a város közönségét, bemutatva egyúttal az elmúlt négyéves működést. A vezércikk szerzője a helyi művelődési egyesület megalapításának szükségességét a „fővárosból importált művészet” csődjével indokolja, mely úgymond „csak szórakozás, de nem lelki élmény”. Az írásból közvetetten kiderül, hogy dacára a több tucat helyi egyesület működésének, a város művelődési-művészeti élete, a rendezvények látogatási aránya távolról sem idillikus. Ennek okát a szerző a már említett fővárosi import mellett az „ad hoc” műsorszámoknak és az esetleges szervezésnek tulajdonítja. Mindez egyúttal ki is jelöli a Társaság feladatát, s egyfajta ars poeticának, küldetésnyilatkozatnak is felfogható.

A Dornyai Béla elnök és Koltay Imre főtitkár által jegyzett toborzóban értesítik a nagyközönséget az immár törvényes megalakulásról, s arról, hogy az alapszabály értelmében pártoló tagokat keresnek, akik évi 2 pengő ellenében kedvezményesen jutnak a társaság esetleges kiadványaihoz és látogathatják az esteket.¹⁸

Ilyen előzmények után négy év szervezéssel és tényleges működéssel a hátuk mögött, 1937. május 3-án kerül sor az immár bejegyzett Balassa Társaság első ülésére az Ipartestület székházában.¹⁹ Koltay Imre titkári beszámolójában részletesen elemzi az 1933 óta eltelt időszakot, Szántay István ötletétől az adott pillanatig, kiemelve Schwabach László és Kraft Aladár fáradozásait a társaság életben tartásáért, s megköszönve dr. Förs-

¹⁸ A Belépési nyilatkozat érdekessége és az ésszerű takarékoság vagy az anyagi szűkösség jele, hogy megjegyzik, a kiadott nyilatkozatot akkor is kéri vissza, ha az illető nem kíván élni a lehetőséggel és ezért nem is tölti ki azt.

¹⁹ Az ülés jegyzőkönyve és az alapszabály: MNL NML IV. 534. NVM EAGY.

ter Kálmán polgármester és Soldos Béla főispán támogatását a hivatalos elismerés ügyében.

A szervezeti felépítés ismertetése után a célkitűzéseiket foglalja össze, melyek lényege: a magyar irodalom és művészet nemzeti irányú művelése; általában véve is a közművelődés nemzeti szellemű előmozdítása; Ballasi Bálint munkásságának kutatása, ápolása; valamint Salgótarján és környéke népi kultúrájának megismertetése, ápolása.²⁰

A nyári erőgyűjtés után szeptemberre részletes programmal állnak elő. Az őszi-téli-tavaszi szezonban heti kisebb összejövetelek mellett november 6–7-én kollektív kiállítás, a KESZ fölkérésére Hubay Jenő-estet, havonta műsoros esteket, egy májusi salgói kirándulást szabadtéri előadással és palóc műsorral és két vidéki vándorgyűlést terveznek.²¹ Ezek a helyi lap beszámolója alapján meg is történtek.²²

Hubay-estjükön, december 4-én Róder Alfréd, Semethay József és Vilezsál Richárd, valamint az általa vezetett Bányazenekar mellett a fővárosból Szalay Karola, az Operaház primabalerinája, Laurésin Lajos tenorista (szintén az Operából) és Szentgyörgyi László hegedűművész lépett fel. Persze voltak rögtönzések is. Még november 12-én a programban nem jelzett eseményre került sor. Koppány István – ötvenedik születésnapja alkalmából – Országzászlót ajánlott fel a társaságnak, s ezt avatták fel a Jóvári étteremben. Az avatóbeszédet Csengődy Lajos evangélikus lelkész, az irodalmi szakosztály tagja mondta. A beszéd szellemiségét az alábbi idézettel lehet visszaadni: „...ez a legszentebb szimbólum, mely előbb-utóbb a Kárpátokban fog lengeni.” Az estnek a beszámoló szerint a korhangulatnak megfelelő erős nemzeti színezete volt, és az elhangzott beszédeket, műveket tomboló tetszés fogadta.²³

Az 1938. június 21-én tartott első rendes közgyűlés és művészeti est a nyugodt működés termékeny évének összefoglalása volt. A társaságnak erre az időre 30 rendes és 200 pártoló tagja lett, és még vettek fel új tagokat is. Az elnöki poszton Dornyai Bélát dr. Vilmon Gyula váltotta fel, aki rögtön székfoglaló előadást is tartott.²⁴ Ennek a periódusnak ünnepélyes

²⁰ Alapszabály 5.§

²¹ *Munka* 1937. szeptember 11.

²² *Munka* 1937. október 30., november 6., november 12., december 4.; 1938. március 12., április 9.

²³ *Munka* 1937. november 12. A zászló jelmondatai 1. oldal: A Salgótarjáni Ballassa Bálint Társaság a Magyar feltámadásért. 2. oldal: (színes bokréta körül) A palóc népművészetért

²⁴ *Munka* 1938. június 21.

lezárásaként értékelhető a Főtéren 1938. augusztus 13-án este megtartott Szent István-émlékünnepély és a Kölcsey-émlékest. Előbbi fényét emelte, s egyben a helyi kórusmozgalom erejét mutatja, hogy fellépett a város kórusaiból összeállított 160 tagú egyesített férfikar is. A Szent Istvánról szóló megemlékezést a társaság új elnöke, Dr. Vilmon Gyula tartotta.

Háborús légkörben (1938–44)

Hogy a világpolitika milyen hatással van vagy lehet az egyének és közösségek életére, kiválóan mutatja Salgótarján, és benne a Balassa Bálint Társaság 1938–1944 közötti története.

Az 1937–1938-as szezon eseményei, majd az eucharisztikus év helyi csúcspontjaként megvalósított augusztusi műsorsorozat méltó folytatást ígértek. Sajnos nem így alakult, s hogy ez nem a társaság tagjain múlott, azt egy 1938. decemberi laphír mutatja. A csak a helyi sajtóból tájékozódó embernek is eleve feltűnik, hogy a társasági élet híreit egyre nagyobb mértékben szorítják ki a világpolitika kacskaringói, az egyes események lehetséges következményeit tárgyaló írások és a rendkívüli helyzetre felkészítő polgári védelmi hirdetemények.

Az ősz a müncheni egyezmény és az azt követő magyar-cseh-szlovák tárgyalások fordulatainak figyelemmel kísérésével, végül az első bécsi döntés körüli izgalomokkal köszöntött be és telt is el. Ez az egész országot lázban tartó folyamat érthető módon a kettészakított Nógrádban, s különösen a határszélre szorult Salgótarjánban még inkább lekötötte az emberek figyelmét, meghatározta cselekvéseiket.

A Balassa Bálint Társaság is az események hatása alá került. A *Munka* december 3-án megjelenő számából megtudjuk, hogy gazdag őszi-téli program készült a szokásos szerkezetben és a már lassan hagyománnyá váló december eleji kiállítással, „de a háborús feszültség, majd a Felvidék visszakerülése fölötti öröm miatt háttérben illett maradni”. Amikor pedig a feszültség csökkent, a karitatív egyesületek²⁵ „foglalták le az alkalmas időpontokat.” Az éves kiállítás korjelző módon az „egyelőre ismeretlen idejű légvédelmi gyakorlat” miatt maradt el. A programokat karácsony utánra tolták.

A csonka idény mellett a Felvidék visszakerülése személyileg is gyengítette a társaságot. A tagok jó része köztisztviselő volt, akiket az államhatalom most a régi-új területeken kívánt alkalmazni. Így került el a város-

²⁵ A karitatív egyesületek működése érthető okokból éppen most pörög majd fel. Ezeket, lévén elsősorban női jellegűek, a behívások sem érintik.

ból előbb az irodalmi szakosztály vezetője, Semethay József (Kassára), majd a nemrég megválasztott elnök, dr. Vilmon Gyula, akit Nyitra és Pozsony egyelőre egyesített vármegyék tiszti főorvosává neveztek ki, és Érsekújvárra helyeztek 1939 áprilisában. Ez év nyarán rendőrkapitánnyá nevezték ki Dudás Jánost, így ő szintén elkerült, majd 1940 nyarán Dornyai Béla búcsúzott. Ő szülőföldjére, a Balaton mellé tért vissza mint keszthei múzeumi igazgató. 1942 karácsonyán a város képzőművészeti életének kimagasló alakja, a társaság egyik meghatározó személyisége, Bóna Kovács Károly köszön el, alkotói munkásságát Budapesten folytatja.²⁶

A meghatározó személyiségek elvesztése ellenére is tovább folytatódik azonban az egyesületi munka. 1939 tavasza a Felvidék visszakerülése jegyében telik. A tevékenységben addig is meghatározó – az egyébként az egész korszakra jellemző – nemzeti indíttatású eszmeiség, ha lehet, tovább erősödik, a korábbi megaláztatottság érzése azonban átadja helyét a büszkeségnek, az emelkedett ünnepélyességnek. Az idény kiemelkedő eseménye a Felvidéki Est az Ipartestület székházában, melynek díszvendége a kor legendás alakja, Mécs László költő. Az ő és Durkó István író, a kassai rádió igazgatója fellépését valóságos extázis követte.²⁷

Ide kapcsolódik még a szokásos vándorgyűlés is, melyet ebben az idényben Losoncon tartanak meg 1939 márciusában. De, hogy a nemzeti szellem nem kizárólagos és a társaság a közízlésre is fogékony, mutatja a szintén ez év február-márciusában kibontakozott sajtóvita, az úgynevezett Nyam-nyam-ügy.

A *Munka* hasábjain Petróczy Gyula támadja meg az egyesületet. Az ok: a Felvidéki Est második, farsangi részében a hagyományos cigányzenekar mellett fellépett a helyi dzsesszegyüttes, a Grey Boys is modern számokkal, a divatos zenét kedvelők számára. A hangulatot mutatja, hogy a közönség legnagyobb része őket fogadta nagy örömmel, és a Petróczy szerinti nemzeti, nótás cigányzene hívei kisebbségben maradtak, majd fel is adták a hiábavaló küzdelmet. Mindebből ő azt a következtetést szűrte le, hogy a Balassa Társaság tagjai nemzetietlenek, nem táncolnak a csárdásra, csak a dzsesszt várják.

Az egyesületet Koltay Imre tag, az újság állandó munkatársa védi meg nagyon okosan, kulturáltan mutatva rá a nemzeti érzés és a modern tánc

²⁶ *Munka* 1939. február 1., április 11., 1940. június 25., 1942. december 23.

²⁷ A Felvidéki Estek sorozata eredetileg a fővárosból indult és hamarosan országos mozgalommá nőtte ki magát. Salgótarjánban is szinte valamennyi egyesület szervezett néhányat.

egymást ki nem záró voltára, felelevenítve a társaság nagy rendezvényeit azzal a végkövetkeztetéssel, hogy nem a külsőségekben kell magyarnak lenni.²⁸

A világháború kitörése után még az 1940-es év tekinthető az aktív működés, az egyesületként működés utolsó sikeres esztendejének. 1939. december 8–11. között tartják a 3. éves képző- és iparművészeti kiállítást, irodalmiest-megnyitóval. Ezen a társaság jeles képzőművész tagjai szerepelnek, Bóna Kovács Károly, Fayl Frigyes, Blanár Sándor, Jónás Ödönné.²⁹ A kiállítás előtt megtartott rendes évi közgyűlésen a már említett Koltay Imrét választják elnökké, aki a megszűnésig megtartja ezt a pozícióját. A szokott működés mellett újdonság, s valószínű Koltay kezdeményezése, hogy a *Munkában* önálló rovatot nyitnak, melyben rendszeresen beszámolnak az egyesület kiemelkedő programjairól, a tagok egyéni sikereiről.³⁰

A háborús életérzésnek, az egymás iránti fokozottabb felelősségvállalásnak megfelelően a karitatív tevékenység előtérbe kerülését mutatja a Füleken rendezett Balassa Est, melyen a társaság legismertebb tagjai lépnek fel, s melynek bevételét az árvízkárosultak javára ajánlják fel.³¹ Összel a második bécsi döntés fölötti örömben a Felvidéki Est mintájára Erdélyi Estet rendeznek és salgói zarándoklatot tartanak „komoly magyar öntudatmerítés” és „Mementó tartás” céljából. Az éves kiállítások sorozata azonban már abbamarad. Ez évben még Bóna Kovács Károly jelentkezik önálló tárlattal, de ez az utolsó ilyen jellegű alkalom. Általánosságban is megfigyelhető, hogy egyre ritkább a híradás az ilyen jellegű egyesületi tevékenységről. 1944. november végéig, a *Munka* megszűnéséig évi egy-két tudósítás jelenik csak meg. Ezekből értesülhetünk csak arról, hogy a működés nem szűnt meg, vannak még próbálkozások egy-egy városi szintű rendezvény megtartására, az alapszabály értelmében lebonyolítják a köz-

²⁸ Érdekes egyébként a február-márciusi lapszámokat végigolvasni. Roppant tanulmányos mindkét fél érvelése. Szinte tapinthatóvá válik a kor hangulata, a hagyomány és a modernség keveréke egy vidéki kisváros mindennapjaiban.

²⁹ Vitéz Jónás Ödönné kerámiáival egyre nagyobb sikereket ér el. 1940 májusában a Budapesti Nemzetközi Vásáron az Iby-kerámia a *Mai Nap* szerint a BNV legnagyobb erkölcsi és anyagi sikere. Több mint száz tárgyat adtak el, a korban hatalmasnak számító összegért.

³⁰ Maga Koltay Imre is ekkorra válik országosan ismert szerzővé. *Cím a kiadóban* című nagyoperettjét Pécsen, Szegeden, Debrecenben, Kassán nagy sikerrel játsszák.

³¹ *Munka* 1940. május 4.

gyűléseiket, de a pezsgő kulturális élet már a múlté.³² 1943. november 20-án a társaság 5. közgyűléséről és az azt követő irodalmi és zenei estről írva az újság keserűen jegyzi meg, hogy bár a műsor nagyon komoly és magas színvonalú volt, „városunk közönsége távol tartotta magát.”

A legutolsó híradás 1944. február 26-i keltezésű. Az egyesület két tagjának, Dudás Jánosnak és Pap Dezsőnek a közös daljátékát, a *Cinka Pannát*, illetve ennek sikerét köszönti. Ebből még megtudható, hogy a március 11-én Kecskeméten tartott ősbemutató nagy siker volt, és hogy erdélyi színházakba került a darab. A többi néma csend. A háborús nehézségek, az egész addigi világ összeomlása a helyi művelődést, benne a Balassa Bálint Társaságot is maga alá temette.

Értékelés

A két világháború közötti Salgótarján sokszínű egyesületi életében sajátos tónus volt a Balassa Társaság. Több mint 50 egyesület működött a nagyjából 14 ezer lakost számláló kisvárosban, és szinte valamennyi igyekezett közművelődési funkciókat is ellátni, de tisztán művelődési-művészeti profilú társaságként csak ez létezett.

E rövid tanulmány megírásának célja az volt, hogy bemutassa a mai városlakóknak, hogyan küzdöttek azért a nevében már várossá vált település művészei, tudósai és a polgári társadalom megteremtését szívügyüknek érző politikai vezetők, hogy ebben a tipikus munkáskörnyezetben gyökeret eresszen a „magas kultúra”; meghonosodjék a polgári létforma, legyenek komolyzenei és költői estek, országos szintű képzőművészek alkotásaiban gyönyörködhesse a helyi közönség. De, hogy a munkáskörnyezet kulturáltságát ne értsük félre, ne becsüljük alá, gondoljunk bele, melyik mai vidéki kisváros tudna 160 fős kórust kiállítani, vagy melyik mai helyi egyesületünknek van 30 rendes és 200 pártoló tagja. Ezek mind olyan eredmények, amelyekre büszkén emlékezhetünk.

Hogy a harmincas években a Társaság által képviselt szellemi életre való társadalmi igény volt, mutatja, hogy minden adminisztratív nehézség ellenére sikerült bejegyeztetni az egyesületet, s amíg erre nem került sor, hát különböző neveken, ad hoc jelleggel, de addig is működtették. A ketős célt, az értékes kultúra iránti elkötelezettséget és a közönség felé való nyitottságot a társaság lehetőségei szerint mindvégig megvalósította. Nyitott szellemüket mutatja, hogy alapszabályban rögzítették a népi kultúra,

³² *Munka* 1941. június 27., december 13.; 1942. március 21., december 23.; 1943. június 26., november 20.; 1944. február 26.

a helyi hagyományok iránti tiszteletet, ápolásának igényét. A Nyamnyam-ügy bizonyosága szerint ugyanakkor józanul ítélték meg a nemzeti érzés valódi tartalmát, ami az akkori hangulatot, a bőven áradó nemzeti indulatokat ismerve nem volt könnyű, sokaknak nem is sikerült. Az ügy még egy érdekes aspektusa, hogy több mint két hónapon keresztül egy komoly sajtóvita bontakozik ki, melyre manapság sajnos már nem nagyon van példa.

Kis helyi tragédia az ország tragédiájában, hogy az egyesület a nyugodt, törvényes működését éppen akkor kezdhette meg, amikor a világháború kitörése gyökeresen új, rendkívüli helyzetet teremtett. A nyomasztó háborús hangulatban alapító, meghatározó tagjait egymás után elvesztve nem történhetett meg más, mint ami a többi hasonló egyesülettel: a működés szétesése és a csendes megszűnés. A fehér asztal felborult, a múzsa tovaröppent, s vagy tíz évig vissza sem tért.

Összességében egy végig a maga korának legjobb szintjén álló tisztas vidéki egyesület története a Balassa Bálint Társaságé. Működésének ismerete a korabeli fiatal város, illetve a vidéki városok helyi társadalmának megismeréséhez visz közelebb, s most az alapítás után nyolcvanöt évvel mindenképpen megérdemlik a benne résztvevők, hogy tevékenységükről e helyen is megemlékezzünk.

KOVÁTS ISTVÁN

„*Caristia, Fames, Pestilentia, Mortalitas...*”

Európa a „kis jégkorszak” idején¹

(1. rész)

Napjainkban az éghajlatváltozás egyre komolyabb kihívást jelent az egész Föld számára. A jelenkori globális felmelegedés okai és várható következményei nemcsak nemzetközi szervezetek (Éghajlat-Változási Körmányközi Testület, Meteorológiai Világszervezet stb.) napirendjén szerepelnek rendszeresen, hanem – a mindennapokban érzékelhető és tapasztalható jelei miatt – egyre inkább a közbeszéd részét is képezik.² Az emberi történelmet végigkísérték a különböző korokban bekövetkezett klímaingadozások és a nyomukban bekövetkezett változásokra adott társadalmi és kulturális reakciók. Ebből a szempontból különösen figyelemre méltó az ún. „kis jégkorszak” – és ezen belül is a 16–17. századi kora újkor – időszaka. A rendelkezésre álló forrásanyag bősége miatt ez a klímakrízis részleteit és hatásait tekintve viszonylag jól ismert, így pontosan jelzi – akár jelenkorunk számára is –, hogy az éghajlat bekövetkező változásai hosszú távon milyen mélyreható társadalmi és politikai átalakulásokhoz vezethetnek. Ez az időszak a változások kora, átmenet a középkor és az újkor között. Kritikus periódus, amelyben a hidegebb éghajlat, a népességrobbanás, a városi fejlődés, a távolsági kereskedelem és a világgazdaság kialakulása, a tudományos-technikai-ipari fejlődés, a hadügyi forradalom és következményei régióként eltérő mértékben, de mindenképpen fokozottan vették igénybe és alakították át nemcsak a természeti környezetet, ökológiai rendszereket, de egyes politikai-társadalmi struktúrákat is. Végző soron pedig e tényezőknek alapvető kihatásai voltak a korabeli mindennapi életre, mentalitásra, anyagi és szellemi kultúrára egyaránt. A cikksorozat elsősorban az „átmenet” időszakának korabeli időjárás tényezőkön

¹ Jelen kézirat a szerzőnek 2015-ben az Archeologia.hu weboldalon megjelent, befejezetlen ismeretterjesztő írása alapján készült; annak e folyóirat igényeihez szerkesztett, átdolgozott, kiegészített és lábjegyzetekkel ellátott változata. <http://archeologia.hu/tevhitek-a-kozepkorrol-2->

² Újabbán lásd például: <http://valasz.hu/kultura/tiz-fok-karacsonykor-minusz-tiz-jozsef-napra-itt-az-idojaras-apokalipszis-127156>

alapuló főbb európai és magyarországi történeti-kultúrtörténeti jellemzőit, tendenciáit és következményeit igyekszik megvilágítani.

„A kis jégkorszak” éghajlattörténeti fogalom, amely a 14. század elején kezdődő periodikus lehűlések időszakát jelöli. Ezen belül az éghajlattörténészek négy különösen hideg időszakot különböztetnek meg: az első a 14. század derekán, a második a 16. század utolsó harmadában, a harmadik a 17–18. század fordulóján, az utolsó pedig a 19. század első felében mutatkozott meg.³ Nem állandó lehülésről volt szó, hanem egy uralkodó tendenciáról; hideg és csapadékos évek nagy száma után voltak „átlagos” időjárási periódusok, sőt kimondottan meleg évek is. A kis jégkorszakot tehát a klíma változékonysága és a szélsőséges klimatikus események gyakorisága jellemezte.⁴ A globális lehülés lehetséges okai között a naptevékenység enyhe visszaesését (a Nap csökkenő aktivitását) szokás megjelölni. A természettudományos vizsgálatok kimutatták, hogy ezt valószínűleg a 13–17. század között a Melanézián, Jáván, Kolumbiában, Peruban és másutt lezajlott erős vulkanikus tevékenység okozta. A sorozatos vulkánkitörések miatt olyan légköri károk keletkeztek, amelynek következtében az egész világra kiterjedően csökkent a napsugárzás. Mindez hosszú távon globális szintű éghajlati-környezeti változásokat okozott.⁵ Egyes területeken (pl. a Földközi-tenger térségében) nem a lehülés, hanem a fokozódó szárazság (ariditás) és a szezonális csapadék áthelyeződése, megváltozása jelentett fenyegetést. A teleket viszont egyre inkább az abnormálisan hideg időszakok, és/vagy a szélsőséges csapadékmennyiség jellemezte. Hegyvidéki területeken (Svájc, Franciaország) ugyanakkor a gleccserek növekedéséről számolnak be a történetírók, amelyek „a mezőket és réteket zord, kopár hegyekké változtatják”. Az a klímazóna, ahol korábban földművelés folyt, a kora újkorra csökkent le drasztikusan, de a folyamat már a 14. században megindult.

A történeti források sokrétűen alátámasztják az időjárási körülmények megváltozását, rövid- és hosszútávú következményeit.⁶ A tartós hideg-

³ Rác Lajos 1989. A középkor és a korai újkor éghajlattörténetéről. In: *Agrártörténeti Szemle* XXXI/1–4., 118–148. Rác Lajos 2009. Környezeti változások a kora újkori Magyarországon-környezettörténeti vázlat. In: Kázmér Miklós (szerk.): *Környezettörténet. Az utóbbi 500 év környezeti eseményei történeti és természettudományi források tükrében*. Hantken Kiadó, Bp., 158–165.

⁴ Behringer, Wolfgang 2010. *A klíma kultúrtörténete. A jégkorszaktól a globális felmelegedésig*. Corvina Kiadó, Bp., 117–118.

⁵ Behringer i. m. 119–123.

⁶ Részletesen lásd: Behringer i. m. 121–191.

hullámokkal (pl. 1317–1318-ban, amikor a tél novembertől húsvétig tartott, sőt egyes területeken még júniusban is havazott) együtt járt a folyók és tavak gyakori, extrém mértékű, hosszú ideig tartó befagyása.

*Hendrick Avercamp: Téli tájkép
(1608 körül, Amszterdam, Rijksmuseum)*

Kölnben, az 1560-as években a Rajna nem egyszer a meder aljáig (!) jéggé dermedt. Számptalan rézkarc, fametszet, festmény örökíti meg a 16–18. században a Temze jegén tartott londoni vásárokat. 1491 telén Velencében a Canal Grande jégpáncélján lovagi tornát rendeztek. 1709 téli hónapjaiban Dél-Franciaországban elfagytak az olívfák, a gesztenyefák, a szőlőtőkék, megdermedt a bor a pincékben és a tinta a tintatartókban. A tengeri kikötők egy része a kora újkorban az év nagyobb részében a feltorlódott jég miatt megközelíthetlenné vált, amelynek elsősorban a távolsági kereskedelemre volt hatása. Tavasszal és nyáron viszont Európaszerte a rendkívül csapadékosná vált időjárás okozott gondokat. Számptalan korabeli krónikás feljegyzése tanúskodik arról, hogy sok helyen rendszeresen nagy területekre kiterjedő áradások következtek be. 1316-ban a Duna Bajorországban és Ausztriában háromszor lépett ki a medréből, hidakat, malmokat és más partmenti létesítményeket sodort el. 1342–1343 nyarán az éghajlattörténészek szerint a legutóbbi 1000 év egyik legsúlyosabb környezeti katasztrófája következett be. Az intenzív, extrém mértékű esőzések következtében a Duna, a Majna és az Elba területéről özön-

vizek indultak meg. Az árhullámok – amellet, hogy hosszú időre megváltoztatták a táj arculatát – jelentékeny termőterületeket tettek tönkre, ahol megsemmisült a gabona, drágulás és éhínség lépett fel.

*Az 1612–1613. évi thüringiai vízözön
(fajetszet, forrás: Bebringer 2010, 131. 22. ábra)*

A klímakrízis hosszú távon kihatással volt a növényzetre és állatvilágra is. A szélsőséges időjárási körülmények miatt lerövidült a gyümölcsvirágzás, a szénabetakarítás és a szőlő érésének ideje. A vegetációs határok változása az európai agrikultúra legfontosabb növényeit, a búzát és szőlőt érintette a legerőteljesebben. A szőlőtermesztés határai messze déli irányba tolódtak. A 16. század végére teljesen eltűnt a szőlő Dél-Norvégiából, Angliából (ahol korábban általános volt), és a Balti-tenger vidékéről, de még az olyan kedvező fekvésű területekről, mint a Rajna és a Mosel vidéke évtizedeken át hiányzott a bor vagy élvezhetetlen minőségű volt. A gabonaárak drasztikusan emelkedtek az egész időszakban Európa-szerte a

rossz termésátlagokkal összefüggésben. Ezzel együtt természetesen drágább lett a kenyér, amely a késő középkorban és a kora újkorban a legalapvetőbb élelmiszernek számított, és amelynek drágulása minden más termék árára hatással volt.

Negatív irányú változások következtek be az állatvilágban is. Bizonyos állatfajok kipusztultak, a folyók és a tavak gyakori befagyása miatt erőteljesen megcsappant a halállomány, változtak a tengeri halászatra alkalmas területek határai is. Az erdőkben elszaporodtak a farkasok és más ragadozók; rendszeressé vált, hogy lakott területeken és azokon kívül is embereket támadtak meg. Talán nem véletlen, hogy az időszak egyik sajátos jelenségének tekinthető ún. állatperek⁷ – állatok ellen indított büntetőperek – főleg a 14–15. században voltak jellemzőek Európa bizonyos területein. Az ínséges időkben nagymértékben megnőtt a vadlopások és az orrvadászatok száma. A legelőterületek csökkenése miatt sok helyen kritikusan beszűkültek az állattartás lehetőségei. Egyes észak-európai országokban lehetetlenné vált a marhatenyésztés és teljesen át kellett térni a juhtenyésztésre. Pozitív hatásnak tekinthető, hogy a „kis jégkorszak” idején teljesen eltűnt Európából az egyes szúnyogfajták által korábban terjesztett malária. Más kórokozónak ugyanakkor kedvezett a lehűlés, amely időszakonként elősegítette új betegségek, sőt nagyobb epidémiák elterjedését is.

A következmények a hétköznapok és az anyagi kultúra legtöbb területén megfigyelhetők. A 16–17. század fordulójától átalakultak a városképek: a faanyagú házakat lassan felváltották a kőből emelt épületek. Ezeknél már a fűtőanyag optimális felhasználhatóságára is ügyeltek, így lényegesen kisebb lett a tűzveszély és a lakóházak egészségesebbek is voltak. Általánosan elterjedtek az üvegezett ablakok (korábban a nyílászárókat főleg spalettával, papírral, pergamennel fedték) és a jobban szigetelő fapadló és faburkolat. A polgárházakban is mindennaposá vált a (reprezentációs tárgyként is használt) díszes cserépkályha, amelynek nagy előnye volt, hogy a szobákat füstmentesen lehetett fűteni. Az írott és képi források egyöntetűen megerősítik, hogy kimondottan sok ágyneműt, dundyát, gyapjú hálóingeket és sapkákat használtak a hálószobákban. Ebben az időszakban terjedt el szélesebb körben az alsónemű és a vastag szövetből készült többrétegű felsőruházat viselésének szokása. Megjelentek a merev, fekete filckalapok, a prémgallérok, a bő kabátok, a nehéz csizmák és kesztyűk.

⁷ Dinzelbacher, Peter 2002. Animal Trials. A Multidisciplinary Approach. In: *The Journal of Interdisciplinary History*. 32: 3, 405–421.

A legerőteljesebben az északon fekvő területeken – Skandináviában, a Brit-szigeteken, Németországban, Hollandiában – figyelhető meg az időszak egyik jellegzetes jelensége, a falupusztásodás, vagyis a falvak tömeges elnéptelenedésének és megszűnésének folyamata (*Wüstungsprozess, Deserted Villages*).⁸ A régészeti módszerek segítségével csak Angliában több mint 4000 olyan faluhelyet azonosítottak, amelyek még a kora középkorban létesültek, évszázadokon át éltek a virágkorukat, majd 1300 után fokozatosan eltűntek.⁹ Ezt korábban a 14. századi nagy pestisjárvánnyal magyarázták, más vidékeken pedig kiterjedt fegyveres konfliktusokkal, feudális magánháborúkkal, katasztrofális éhínségekkel, a földbirtokviszonyok átalakulásával. Noha egyes esetekben a fentiek is igazolhatók, ma már tudjuk, hogy az okok jóval összetettebbek voltak és összességükben a „kis jégkorszak” klímaváltozásaival függnek össze. Az újabb, interdiszciplináris kutatások már nem csupán magukat a faluhelyeket, hanem azok gazdasági területeinek (a szántóföldeknek, erdőknek stb.) fejlődését, az agrártermelés formáit is bevonta vizsgálatainak hatókörébe. Kimutatható, hogy a kedvezőtlené vált klimatikus viszonyok miatt drámaian lecsökkent a vegetációs időszak, fokozatosan lehetetlenné vált a gabonatermesztés, beszűkült, majd teljesen eltűnt a jószágok legelőterülete. Az emberi maradványok csont- és fogleletei azt jelzik, hogy vészesen megromlott a lakosság élelmiszerellátottsága. (A rendszeresen visszatérő táplálékhiányra utal az is, hogy a 16–17. században élt emberek általában kisebb termetűek voltak, mint azt megelőzően vagy azt követően).¹⁰ Az alultápláltság következtében mindenki fogékonyabbá vált a betegségekre. Vagyis elsősorban a sorozatos rossz termés, az ezzel összefüggő éhínségek és járványok egyenes következményeként megfigyelhető elvándorlás okozták a települések zömének elnéptelenedését. Az egyik legjobban kutatott pusztafalu a Yorkshire-ben fekvő Wharram Percy 40 éven át zajló ásatásai megerősítették a fentebb felvázolt képet. Kiderült, hogy a települést nem egyik napról a másikra, hanem fokozatosan hagyták el. A nagy pestisjárvány után, az 1360-as években továbbra is mintegy 30 háztartás létezett ott. A viszontagságos időjárás (kellemetlenül hűvös, csapadékos mikroklí-

⁸ Szabó István 1971. *A falurendszer kialakulása Magyarországon. X–XV. század.* Akadémiai Kiadó, Bp., 139–148.

⁹ Behringer i. m. 136–137.

¹⁰ Behringer i. m. 151.

ma, sokáig megmaradó hó) vezetett a további hanyatláshoz, végül a település teljes feladásához, amely csak a 16. század elején következett be.¹¹

A termőterületek csökkenése és a vidékről történő fokozódó elvándorlás elsősorban az urbanizáció fejlődésének kedvezett. Ekkor jelentek meg a mai fogalmaink szerinti igazi metropoliszok – pl. London, Párizs, Nápoly –, amelyek lakosság száma a negyedmilliót is meghaladta, de nagyjából 100 000 főre nőtt Bécs, Firenze, Velence, Amszterdam lakosainak száma is. A városiasodás folyamata további jelentős változásokat idézett elő a települések belső rendjében, végső soron pedig ezek az átalakulások visszahatottak a természeti környezetre is. Az egyre inkább koncentrálódó városi ipar, az infrastruktúra (vízellátás, szennyvízelvezetés, szemétszállítás) és a logisztika (élelem és fűtőanyag) szükségletei egyre nagyobb mértékben vették igénybe a természeti erőforrásokat. Ez látványosan mutatkozott meg az erdőterületek nagyarányú pusztulásában is, amelynek következményei többek között a megművelt területeket fokozottan fenyegető szárazság, a talajerózió és az árvíz voltak.

A klimatikus változások összessége, azok összeadódása egyes időszakokban igazi katasztrófákat eredményezett. Ilyennek tekinthető a 14. század első felében egész Európát sújtó nagy éhínség, amelyhez hasonló méretű csapást a modern történelemben sem találunk.¹² Nem véletlen, hogy már a kor krónikásai is a Genézis könyvéből ismert „hét szűk esztendőhöz” hasonlították. A rendkívüli, „biblikus méretű” éhínség kitörésének fő oka az évtizedeken keresztül tartó rendellenes időjárás volt, amelynek következtében Európa nagy részére kiterjedő élelmiszerellátási zavarok léptek fel.¹³ Az írott forrásokban rendszeresen ismételt kifejezések, mint a *Caristia* (nélkülözés), *Fames* (éhség), *Pestilentia* (dögvész), *Mortalitas* (mulandóság) apokaliptikus képet rajzolnak ki.¹⁴ A történetírói feljegyzések számos országból szintén kaotikus viszonyokról tudósítanak: halottak tízezreiről, zavargásokról, elnéptelenedő városokról és falvakról, sőt kannibalizmusról is. Bár az adatok némelyike nyilvánvalóan túlzó, a bizonytalan jövőtől való általános félelmet mindenféleképpen jelzik.

¹¹ Beresford, Maurice–Hurst, John 1990. *Wharram Percy. Deserted Medieval Village*. New Haven and London, 15–30. Behringer i. m. 136–137.

¹² Lucas, Henry S. 1930. The Great European Famine of 1315, 1316 and 1317. In: *Speculum*, Vol. 5., No. 4., 343–377. Kershaw, Ian 1973. The Great Famine and the Agrarian Crisis in England 1315–1322. In: *Past & Present*, No. 59, 3–50.

¹³ Szántó Richárd 2005. Természeti katasztrófa és éhínség 1315–1317-ben. In: *Világtörténet*. (Új folyam), tavasz–nyár, 50–65.

¹⁴ Lucas i. m. 345.

Haláltánc- (dans macabre-) ábrázolás Michael Wohlgemut fametszetén Hartmann Schedel Világkrónikájában, 1493 (Forrás: Horányi–Magyar 2007, 63.)

Az éhínséggel együtt jártak a különböző betegségek, köztük az Európát 1346–1352 között elérő fekete halál; ennek első hullámát a becslések szerint a kontinens lakosságának 30%-a (mintegy 30 millió ember) nem élte túl.¹⁵ Ez a járvány már a csökkent ellenálló képességű, betegségekől megtizedelt, éhezéstől legyengült lakosságot sújtotta; csak ezzel magyarázható, hogy ilyen mértékű pusztítást tudott végezni. Ráadásul gyakran más kórokozókkal együtt lépett fel, amely tovább fokozta a halálozási rátát. A feltárt járványtemetők tömegsírjai alapján is azonos időben bekövetkezett nagyarányú pusztulással számolhatunk.¹⁶

¹⁵ Horányi Ildikó–Magyar László András 2007. *Démoni ragály: a pestis*. Kiállításvezető. Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Bp., 6.

¹⁶ Antoine, Daniel 2008. The Archaeology of 'Plague'. In: *Medical History*. Supplement 27., 101–114.

Minden korábbit felülmúló mortalitás jellemző azonban egyes későbbi időszakokban, de különösen a 16. század második és a 17. század első felében. Augsburgban, amely a 16. században még a német birodalmi gyűlések székhelye volt, 1519 és 1634 között átlagosan 10 évente szedett a pestis áldozatokat; ennek következtében a város lakossága a felére csökkent. Elsősorban a rendszeres epidémiáknak és a harmincéves háborúnak a következménye, hogy a település a 17. század közepére végleg elvesztette a jelentőségét és kisvárosi szintre süllyedt. Különösen nagy veszteségeket okozott a ragály Itáliában az 1570-es években; egyedül Milánóban 16 000 halálos áldozatot követelt. Velencében a 160 000 főt számláló lakosság egyharmada veszett oda. A 17. század harmincas éveiben német területeken a rossz termés és a harmincéves háború kíméletlen pusztításainak következményeként tört ki éhínség, amelyet járványok követtek. A rendkívül nagyarányú veszteségeket növelte az időszakban elterjedt kiütéses vagy flekktifusz (amely magyar lázként is ismert volt), a himlő, a gyakran halálos kimenetelű vérhas, a kanyaró és a skarlát is. Már ekkor jelen volt a változatos neveken hívott influenza (angol izzadás, spanyol kór, új mocsárláz), amelyet csak a 18. századra tudtak diagnosztizálni és leírni.¹⁷ A gyarmati források szerint a klímaromlás a Távols-Keleten és Délkelet-Ázsiában is az európaihoz hasonló következményekkel járt.¹⁸

A sorozatos viszontagságok következtében az időszakban kiéleződtek a vallási, társadalmi és politikai konfliktusok. Ez természetesen a korabeli hétköznapokban is markánsan megmutatkozott. A 11–13. század nyugalmasabb évszázadaihoz képest jelentősen elharapózott az erőszak, amelynek számos jele van. A 16–17. század kriminalisztikai összesítéseiben¹⁹ kimutathatóan megnőtt nemcsak a tulajdon ellen elkövetett, hanem az erőszakos bűncselekmények száma is; más szóval, a különböző területeken és régiókban eltérő mértékben, de általánosan romlott a közbiztonság. Következményeként az időszakban – különösen a 16–17. században – nemcsak az életellenes bűncselekményeket, hanem sok más (vagyon elleni, erkölcsi, vallási) vétséget is többnyire halállal toroltak meg.²⁰ A végrehajtás módja szerint egyszerű vagy minősített, illetve súlyosbított, szín-

¹⁷ Behringer i. m. 149–150.

¹⁸ Behringer i. m. 151–152.

¹⁹ Dülmen, Richard 1990. *A rettenet színháza. Ítélezési gyakorlat és büntetőrituálék a kora újkorban*. Századvég Kiadó–Hajnal István Kör, Bp., 206–213.

²⁰ Dülmen i. m. 75–126. Bódiné Beliznai Kinga 2014. *A bíbor méltóság, a sárga árulás. Szimbólumok és rituálék a jogtörténetben*. Balassi Kiadó, Bp., 259–279.

te mindig nyilvánosan végrehajtott büntetések alkalmazásának²¹ elsődleges célja a megtorlás és elrettentés, valamint az elkövető számára a bűnis-méltés megakadályozása volt. A tudatos büntetésstatuálás teljes folyamataiban különböző szimbólumok és rituálék egész sorával egészült ki, amelyben vallási elemek és babonás szokások keveredtek. A 16–18. században ez a szertartás – amelynek középpontjában az erőszakos halál liturgiája állt – még kötöttebb formákat öltött, sőt a 17. századtól egyre inkább látványos ünnepekké kezdett válni. A testi büntetések rendszerét és a hozzá kapcsolódó ítélezési és kivégzési rítusokat csak a 18. században, a felvilágosodás és a büntetőjogi átalakulások korában kezdték el bírálni, majd fokozatosan megszüntetni; ennek ellenére az egész korszakban uralkodó büntetési forma maradt. A korabeli ítéltvégrehajtás legfontosabb helyszínei közé tartoztak a települések határában vagy szélén, többnyire dombokon vagy magaslatokon emelkedő vesztőhelyek, amelyek az egész korszakban meghatározó elemei voltak a tájnak. Ezt a fennmaradt városképek és térképek mellett a régészeti kutatások eredményei is alátámasztják.²² A kegyetlenség legalizált formáinak – nyilvános kivégzések, megszégyenítő és testi büntetések – elterjedéséről és az azokat kiváltó okokról a 16. századi társadalmakban írásos forrásokból is értesülünk.²³

A köztörvényes bűncselekmények mellett a boszorkányság büntette szélesebb körben a 14. század elejétől, a „kis jégkorszak” kialakulásával párhuzamosan jelent meg. A két jelenség összefügg, hiszen az időszakban minden rosszért a vajákosokat, varázslókat tartották felelősnek. Régóta kimutatták, hogy az európai boszorkányüldözések legnagyobb hulláma 1550–1650 között, a klímaválság legrosszabb évtizedeiben tetőzött²⁴; a boszorkányok lettek a bűnbakok, akiknek személyén keresztül minden, a korabeli embert érintő katasztrófára (pusztító viharok, állatvézsek, gya-

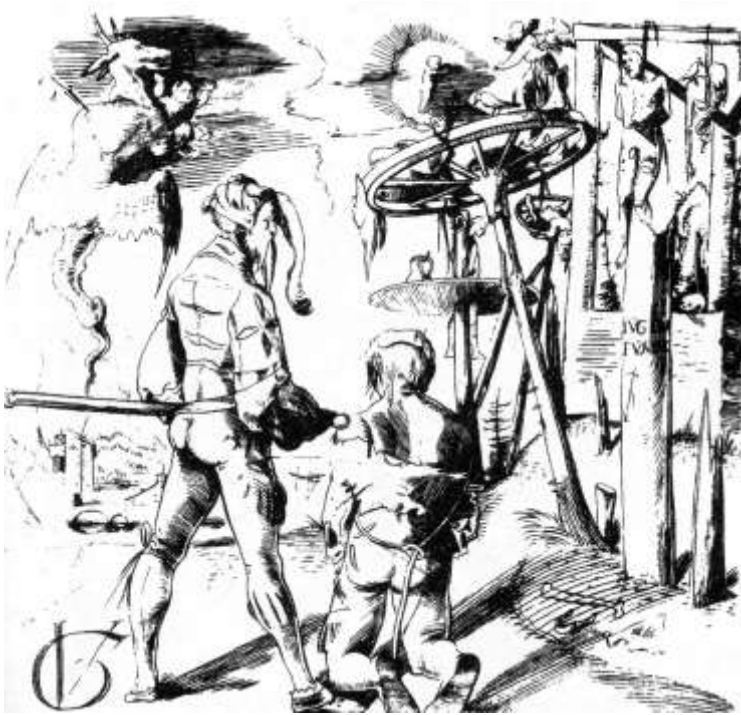
²¹ Bódiné Beliznai Kinga 2013. Kivégzési rituálék. In: Máthé G.–Révész T. M.–Gosztonyi G. (szerk.): *Jogtörténeti parerga. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 60. születésnapja tiszteletére*. Bp., 31–45.

²² Auler, Jost 2013. The Archaeology of Execution Sites in Early Modern Central Europe. In: *Historical Archaeology in Central Europe*. Special Publication Number 10. Society for Historical Archaeology, Rockville, 139–149.; Kováts István 2017. A középkori és 16–18. századi vesztőhelyek régészete Európában és Magyarországon. In: *Archaeologiai Értesítő* 142: 167–191.

²³ Szeghyová, Blanka 2004. Erőszak és konfliktuskezelés a polgárok mindennapi életében a 16. században. In: *Történelmi Szemle* 46: 1–2, 167–190.

²⁴ Cohn, Norman 1993. *Európa démonai*. Corvina Kiadó, Bp., 279.

kori ismeretlen betegségek, kései fagyok, hosszú esőzések stb.) magyarázatot találtak.²⁵

Vesztőhegy Urs Graf fametszetén, 1513

(Forrás: Keller, Albrecht 1921. *Henker/Blutvogt, Carnifex. Der Scharfrichter in der Deutschen Kulturgeschichte. Bonn und Leipzig, 65.*)

Európában a 14. század közepe és a 17. század közepe között – kis túlzással – szinte szakadatlanul dúlt a háború.²⁶ Az 1350-től 1650-ig eltelt 300 évben csak a Német-Római Birodalmon belül 38 jelentős fegyveres konfliktus zajlott le, amelyek végül a harmincéves háborúban (1618–1648) érték el csúcspontjukat. A belföldi viszálykodások, vallásháborúk és parasztfelkelések által egyaránt megosztott Franciaország és a Német

²⁵ Sebald, Hans 2000. *Boszorkányok hajdan és ma*. Holnap Kiadó, Bp., 58.; Cohn i. m. 264–269.; Behringer i. m. 171–176.

²⁶ Holmes, Richard 1992. A „hitvány salétrom”. In: *A háborúk világtörténete*. Katonai újítások, amelyek megváltoztatták a történelem menetét. Corvina Kiadó, Bp., 70–79.

Bírodalom között sorozatos összecsapásokra került sor. Ebben a korszakban jelentett egyre nagyobb fenyegetést az oszmán hatalom, amellyel időközönként szintén komoly összeütközések zajlottak le, kezdve a magyar vereséggel végződő mohácsi csatától (1526) egészen a török seregek Bécs alóli visszaveréséig (1683), majd Magyarország és a közép-európai területek keresztények által történt visszahódításáig. A középkori hadviseléshez képest ebben a korban jelentős fejlődés figyelhető meg a hadügy és a harcászat területén.²⁷ A tüzérség és a kézi lőfegyverek általános elterjedése, a hadseregek létszámának növekedése, az ostromtechnika, az erődépítézet és a tengeri hadviselés átalakulása, ezzel párhuzamosan az új harcászati módszerek és taktikák alkalmazása, a különböző fegyvernek fejlesztése a 16–17. században azt eredményezte, hogy nagymértékben megnövekedett a kor hadseregeinél az ütőerő, a mozgékonyosság és a védelmi erő. Az új típusú, nagy létszámú, mozgékony haderővel vívott háborúk egész régiókra terjedtek ki és rendszeresen hallatlan szenvedést zúdítottak a lakosságra. Különösen jellemző volt ez a vallási gyűlölködés által elmérgesített, több szakaszban lezajlott harmincéves háború során. Ez a konfliktus óriási területeket tett hosszú ideig lakatlanná és a legóvatosabb becslések szerint is több millió áldozatot követelt. A háború borzalmait a minden hadviselő fél által széles körben alkalmazott zsoldosok tették még elviselhetetlenebbé, akik gyakran tömegesen fosztották ki és gyilkolták le a lakosságot. A korban is kirívó esetnek számított Magdeburg 1631. évi májusi ostroma, ahol a császári zsoldban állók olyan vérfürdőt rendeztek, amely 25 000 lakos lemészárlásával és a város felégetésével ért véget.²⁸

A 18. században a háborúkat egyre inkább egy korlátozott cél politikai eszközének tekintették, vagyis egyre kevésbé törekedtek az ellenfél megsemmisítésére. Az összecsapások korlátok közé szorításának gazdasági megfontolásai is voltak: az egyre inkább nemzeti alapon szervezett, hivatásos hadseregek fegyverben tartásának egyre növekvő költsége önmagában is korlátozó tényezőként hatott. Mindazonáltal ez nem jelenti azt, hogy a 18. századi, időben és térben korlátozott háborúk kevesebb embervesztéssel jártak volna. A tökéletesített tűzfegyverek és a tüzérség,

²⁷ Ágoston Gábor 1995. Az európai hadügyi forradalom és az oszmánok. In: *Történelmi Szemle* XXXVII. 4: 465–485.

²⁸ Medick, Hans–Selwy Pamela 2001. Historical Event and Contemporary Experiment: The Capture and Destruction of Magdeburg in 1631. In: *History Workshop Journal*, No. 52. (Autumn) 23–48.

illetve a korra általánosan jellemző vonalharcászat alkalmazásával korábban elképzelhetetlen számú áldozattal járt egy-egy ütközet. Az európai kontinensen csak a hétéves háborúban (1756–1763) több mint félmillióan haltak meg; Poroszország lakossága ugyanennyivel csökkent ezen időtartam alatt.²⁹

Zsoldosok fosztogatása

(Jacques Callot metszete, *Les Grandes Misères de la guerre*, 1633)

A fentiekből is kitűnhet, hogy egészen a 18. század második feléig a váratlan és tömeges pusztulás, a csapások és katasztrófák még a magasan szervezett civilizációk mindennapjaiban is az élet szerves részét alkották. A modern kor előtti ember világképének, hétköznapi életének megértéséhez így nélkülözhetetlen figyelembe venni ezeknek az eseménysorozatoknak az okait, összetevőit és a megoldásukra adott válaszokat, kísérleteket. Ez utóbbiaknak részét képezte a tudomány, a gondolkodás, a mentalitás és az anyagi-szellemi kultúra területén megfigyelhető számtalan változás, átalakulás, vitathatatlan fejlődés is. A „kis jégkorszak” Magyarországon is érezte hatását, de az európaiától eltérő mértékben és időben. Erről és következményeiről a Magyar Királyság területén a cikksorozat következő részében lesz szó.

²⁹ Holmes, Richard 1992. A kovás puska kora. In: *A háborúk világtörténete*. Katonai újítások, amelyek megváltoztatták a történelem menetét. Corvina Kiadó, Bp., 80–95.

NAGY LÁSZLÓ

A végakarát... és a világ eltört tengelye Gy. Szabó András kisregényéről, novelláiról

Kevesekről állítható magabiztossággal, napjainkra úgy jutottak el az előadóművészet, irodalomtörténet- és szépprózairás gyönyörűséges, de mára egyre kevesebbek által értékelt magasságaiba, hogy mindhárom területen egyazon nívón tudnak maradandót nyújtani a közönségnek.

Nem kell hozzá elvakult palócországi lokálpatriotizmus, csak Gy. (vagyis Gyarmati) Szabó András irodalmi életútjának ismerete, hogy őt joggal sorolhassuk ebbe a körbe. Madách-díjjal, szülővárosa díszpolgárságával is elismerve, vers- és prózamondóként évtizedek óta végvári harcokként őrökdi a középkori és határainkon túli magyar költészet és irodalom értékeinek megőrzésén, irodalomtörténeti ismereteit nemcsak tanulmányaiban, cikkeiben teszi közkinccsé, hanem előadóstjein is szervesen köti össze a két műfajt. A *Vigiliában*, *Hiteben*, *Magyar Naplóban* és másutt megjelent számtalan tanulmánya ezáltal tovább erősítheti meggyőződésünket kiváló irodalomtörténeti kvalitásairól.

Prózaíróként pedig immár harmadik kötetével jelentkezett, 2018 márciusában a tizenöt novella és a címadóul szolgáló *A végakarát* c. kisregény a Magyar Napló gondozásában jelent meg.

*

Ha az írások téma- és karakterválasztásával, sőt a személyesség alkalmankénti felvállalásával sikerült is a szerzőnek meglepetést okozni, de azzal aligha, hogy az előző kettőhöz hasonlóan legújabb kötetében sincs semmi posztmodern, sem megfejthetetlen mondatfűzér, ahogyan hiányzik az öncélú mondanivaló is, „konzervatíván” minden a maga helyén van.

Az is csak látszólagosnak tűnhet, hogy nincs közös kapocs a kötet novellái és a kisregény között. Hiszen a szerző szándéka maradandóan megvalósult – bármennyire is eltérőek a helyszínek, korszakok, a társadalmi

környezet – mélységes tiszteletet nyilvánítani egy eltűnt, elsüllyedt világ iránt. Ezzel kimondatlanul is szembeállítja az erkölceit, hagyományait, értékrendjét vesztett „szép új világot” az archaikussal, tradicionálissal, az utóbbiakban az ember–természeti környezet–tárgyi világ hármasanak egysége alkotja a szerző szemében a követendő mintát.

A novellák vezérfonalát az édesapa egykori szülőfalujában, a Vas megyei Bóben tett ifjúkori látogatások, élmények megörökítése képezi, a nagyszülők, dédszülők hűsége a szülőföldhöz, a munka, a „feladat” szinte mániákus tisztelete, a tradíciók átörökítése zsigerileg beleívódott az akkori kamasz gondolatvilágába. Ugyanúgy, ahogyan a nagyapának, édesapának a történelmi időkben elszenvedett megpróbáltatásai is máig tartóan rezonálnak az íróban. E téren tragikusan szomorú és elgondolkodtató közös sorsuk megörökítése. A nagyapa többévnyi „utószolgálat” után térhetett csak haza a Nagy Háború orosz terepéről, de az új politika túlbuzgó és gátlástalan kiszolgálói „jól” elverték külhoni „kollaborálásáért”. Az édesapa három évtized múlva az ÁVH-tól részesült még ennél is gyakoribb példastatuálásban. Az irracionálisnak tűnő erőszak célja maga a megfélemlítés, a megalázás volt, az írások döbbenetes pontossággal érzékeltetik, az aktuális hatalom szándéka sikeresen teljesült, természetesen nem fizikai, hanem lelki értelemben. Mintha Móricz Zsigmond *Barbárok*-jában járnánk, a magyar magyartól való elidegenedettséggel, az embertárs megkínzása, a szolidaritás, a testvériség hiánya mint nemzeti önsorsrontás köszön vissza az apa és fia sorsában. Nagyszerűen jellemzi az író az elhallgatás, elhallgattatás rejtett vonulatát is, a szülő, nagyszülő szégyenét. Az igazságtalanságot, a jogtalanságot, amelybe csak beletörődni lehetett, de kibeszélni nem, amely mögött éppúgy munkált a felnőtt ember szégyénérzete, hogy mindez vele, velük megtörténhetett, mint az utódok, családtagok „megvédése” is: jobb, ha nem tudnak az egykori történésekről.

Szabó András mondatai, történetei a Vas megyei falu mindennapjairól, ahogyan az édesanya felmenőinek lakhelyeiről írott sorai is fényképezőgépként rögzítik a karaktereket, a kisbíró, a fejkendő asszonyokat éppúgy, mint a borostyánnal fedett sírokat vagy az elsüllyedt világba beletörődő nagyszülők könnyes búcsúját a szeretett tehénkéktől. De az olvasó maga elé képzelheti a falvak egy-egy jellegzetes épületét, a kovácsműhely eszközeit, a Répce-parti vízi világot is. A gondolatok mögött nem a kényszeredetten kötelező búcsú szándéka áll, szinte érezni a fájdalmat, a visszatérés szándékát, ami betölti az író, ő ebben a tradicionális világban érzi csak jól magát. A kötődés alapja nem csak lelki, hiszen a nagyszülők szerszámainak, eszközeinek pontos leírása, az „ütemre dolgozó kala-

pács”, a „szikrázó parázból kikerülő patkó” hangutánzásszerű megjelenítése is azt sugallja, a szerző működésük mibenlétével is tisztában van.

Ha fényképezőgépi pontosságú megörökítésről beszélünk az egykori falu és lakói esetében, ugyanez a precizitás emelhető ki a többi novellánál is, ahol ez alapvetően a tömörített jellemrajzokban nyilvánul meg, hiszen a szerző ezekre koncentrálna.

Tökéletes választás a kötetet indító *Nílusi utazás* c. novella témája, az előkészület, az egyiptomi rövid bárkautazás minden egyszerűsége ellenére izgalmas történet, mondhatni misztikus. Ezt a misztikumot fokozza a szerző az *Etvert* c. írásával. Nemcsak a fürdőben játszódo történet révén érezhetjük magunkat párákődben, hanem a főszereplő szándékát illetően is sokáig bizonytalanságban maradunk. Ami jól érzékelhető, az a torna-gyakorlatokat bemutató főhős, Keresztes kilépési szándéka a megszo-kottból, a mókuserékből, az ismeretlenség felé.

Mestermunka *A főlegény* c. írása, amelynek témája messze hagyja napja-inkat, törökkori végvári vitézek világába visz el. A plasztikus írás többér-telmű, tükrözi a hősiességet, a főlegény irányította magyar csapategység hebehurgya szervezetlenségét, amelyet mintha átokként évszázadokon keresztül átörökítenénk, de az örök újrakezdés reményét is.

A példázat és a *Ligetben* c. írásokban azok különleges hangulata és a sze-mélyes őszinteség kiemelendő, hiszen a harmadik személy ellenére joggal vélhetjük, a szerző saját élethelyzeteit jelenítette meg.

*

A végakarathnak, a kötet címadó kisregényének előtörténete azonban már némi kiegészítő magyarázatot igényel. 1957-ben, közvetlenül halála előtt fejezte be *A párdúc* c. regényét egy külön olasz, Giuseppe Tomasi, a szicíliai sziget, Lampedusa hercege, akinek felmenői a sziget örökös bir-tokosai voltak. A betegségével tisztában lévő, halálára tudatosan készülő herceg könyvének megjelentetését családjára bízta, így az csak 1958-ban kerülhetett az olvasók elé. *A párdúc* hatalmas sikert aratott a háború után gyorsan iparosodó, de a mégis gyökereit kereső Olaszországban, Visconti 1963-ban emblemikus filmet is készített a regényből.

A történelmi eseményeket, a Risorgimento-t, az olasz egyesülést, Gari-baldi mozgalmait az író a dédapa, Fabrizio Salina herceg szemével láttat-ja, aki kiábrándult rezignációval, fájdalmas iróniával tekint a régi világ és életforma pusztulására. A szereplők gyakori mitikus környezetbe helyezé-se, történelmi pesszimizmusa mellett a mű jellemző vonulata annak társa-dalomkritikája. Többek között az, hogy a hanyatló arisztokrácia helyébe

lépő polgárság vezetőit is jobbára a hatalomvágy uralja, Szicília elmaradottsága sem szüntethető meg a remélt gyorsasággal, nincs új az azúrkék ég alatt, valami elpusztul, de az újjászületés nem lehet fájdalommentes.

Szabó András „végakarata”, a továbbgondolt „párduc”, 1957 márciusában kezdődik, akkor, amikor Tomasi befejezte műve megírását. Az olasz egyesüléshez képest száz évet lépünk előre a korban, a szereplők nevei jobbára megváltoznak, de a családi viszonyok kevésbé. A családfő, Don Antonio a halálra készül, ugyanolyan „hercegi” tudatossággal, mint Tomasi főhőse. Közben könyvét írja, a felmenők történetét, családfáját rögzíti. Pater familias, aki magabiztos természetességgel, sőt önelégültséggel fogadja családjá feltőneket szánt, de mégis távolságtartó szeretetét. Mesterként feleségéhez való kötődése is, hiszen a férjet hosszú évek óta erős szálak kötötték egy nem is titkolt szeretőhöz, de ahogyan élete végét is elrendezi, így ennek a kapcsolatnak is véget vet majd.

A két regény közötti korszakváltást alig tükrözi valami, Szabó András gondolatisága, karaktereinek megjelenítése szinte visszavisz Tomasi művének Itáliájába. A modernkori változásokat az előkelő státusból adódó méregdrága gépkocsik és egy-egy technikai eszköz felemlítése mutatják, és az, a szép új világ „boldog” napjaira immár elmaradnak a mitikus utalások, a történetek érzelemmentességét pedig a család egy-egy hűséges szolgájának remek karakterrajzai és az olasz táj pazar leírásai oldják fel.

Joggal vélhetjük, ugyanaz az erős kapocs köti össze az író Don Antonioját a dédapa iránt, ami a novellákban a Vas megyei faluban szerzőnkét az apa, nagypapa, a felmenők felé, tisztelet erkölcsi tisztaságuk, szellemi képességeik, kivívott társadalmi renoméjuk iránt.

*

Don Antonio könyve elkészül, a végakarata teljesül, a mű megjelenik és ahogyan a valóságban is történt, „méltó” sikert arat. Érzékeny, fájdalmasan őszinte mű, mondhatnánk, ahol ez alkalommal felesleges a karakterek és az élők között bármi azonosságot keresni, az írói „összegyúrásnak” más szándékai lehettek.

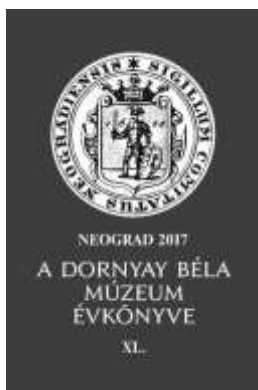
Giuseppe Tomasi di Lampedusa halálával a szicíliai sziget utolsó hercegeinek családnevét, múltját már hazájában is jobbára a feledés borítja. Puritán egyszerűségében megmaradt azonban a sziget neve, mára tíz- és tízezrek exodusának első állomáshelyenként. A nagy és még nagyobb hatalmak mesterkedésére a világban pedig megint eltűnik valami, hogy egy újnak adja át a helyét.

Ki tudja, talán sok évtized múlva éppen egy magyar író lesz, aki megörökítheti ezt a változást, csak remélhetjük, lesz hozzá értő fogadókészség. Addig is olvassunk, Szabó András írásai már most is gondolatébresztők. Olvassunk, amíg nem jutunk az *Ami maradt* novellája hősének, a nagyapának sorsára, akinek „távozásával végérvényesen eltört annak a világnak a tengelye, melyben [a szerző] olyan felhőtlenül boldognak érezte magát.”

(*Magyar Napló*, 2018)

CSONGRÁDY BÉLA

Tisztelgés az Igazgató előtt A Dornay Béla Múzeum XL. évkönyve

Bizony csak alapos, hosszan tartó kutatómunkával lehetne kideríteni, hogy előfordult-e már valaha, valahol, hogy egy intézmény – konkrétan a salgótarjáni székhelyű Dornay Béla Múzeum – hajdani igazgatója hetvenedik születésnapját évkönyvvel tiszteli meg. Egy olyan – eddig legnagyobb terjedelmű – ötszáz oldalas kiadvánnyal, amelyik történetesen éppen a negyvenedik e sorozatban. S ez akkor is elegáns, kuriózumszámba menő gesztus, ha Praznovszky Mihály jó másfél-két évvel ezelőtt ünnepelhette e kerek évfordulót. „Évkönyvünk szerzői, egykori kollégái, barátai

Nógrádból és szerte az országból most igyekeztek olyan témákat választani, melyek kapcsolódnak valamilyen módon Praznovszky Mihályhoz, kutatásaihoz vagy éppen mindig vallott nógrádiságához” – írta az előszó szerzője Shah Gabriella, a múzeum jelenlegi igazgatója.

Praznovszky Mihály 1946. november 29-én született Salgótarjánban, itt végezte az általános iskolai tanulmányait s a Madách Imre Gimnáziumban érettségizett 1965-ben. Már gyermek- illetve ifjúkorában vonzalmat érzett a palóc tájhaza irodalmi értékei – élükön Mikszáth Kálmán és a Tragédia-költő munkássága – iránt. Alapdiplomáját a debreceni tanítóképzőben szerezte meg, aztán elvégezte az ELTE Bölcsészettudományi Karának könyvtár-történelem szakát is. 1981-ben egyetemi doktor, 2000-

ben az irodalomtudományok kandidátusa lett. Vezette a szécsényi Kubinyi Ferenc, 1982-től '87-ig a Nógrád, majd a Veszprém megyei múzeumot. Pályája csúcán hét esztendeig Budapesten a Petőfi Irodalmi Múzeum főigazgatója volt. Onnan került újra Veszprémbe a megyei könyvtár élére, ahol nyugállományba vonulásáig dolgozott. A nyugdíjas létmód azonban számára csak annyit jelentett és jelent, hogy nem kell valahol napi kötelező penzumot teljesítenie. Az alkotómunkát ugyanis soha, egy pillanatra sem hagyta abba, manapság is rendületlenül ír, előadásokat tart, programokat kezdeményez, szervez és ki tudja még mi mindent csinál irodalom- és helytörténeti, honismereti ügyekben tudományos és ismeretterjesztő céllal egyaránt. A dunántúli – Veszprémhez közeli községben – Nemesvámoson él, ahová Salgótarjánból való távozása után költözött. A Dunántúlról töltötte be sokáig az általa (is) alapított Mikszáth Kálmán Társaság elnöki tisztjét és már ugyancsak évek óta örökös elnöke az értelemszerűen nógrádi központú, de országos hatókörű egyesületnek.

Az ünnepektől felmérhetetlenül gazdag munkásságából ad mintegy huszonöt oldalas ízelítőt az évkönyv első – Bódi Györgyné és Kis-Simon Éva által összeállított – *Válogatott bibliográfia Praznovszky Mihály Nógrád megyei vonatkozású publikációiból* című – írása. A szerzőpáros gyűjtőmunkája során kiindulási pontnak a Balassi Bálint Megyei Könyvtár könyv- és helyismereti, valamint a Dornay Béla Múzeum könyvtárának katalógusát tartotta. A tételeket összevetették országos adatbázisokkal s figyelembe vették, hogy 2006-ban Tölgyesi József Veszprémbe százötvenöt oldalon már feltárta, összefoglalta Praznovszky Mihály addigi irodalom- és művelődéstörténeti tevékenységét. Ezért a két helyi szerző a Nógrád megyére vonatkozó önálló műveket, aktív részvételével, szakmai támogatásával létrejött kiadványokat, köteteket vette számba a következőképpen csoportosítva: önálló művek, tanulmányok, kisebb cikkek, P. M. közreműködésével készült művek, a róla írott dolgozatok. Az egyes – 1965 és 2017 közötti – bibliográfiai adatok időrendben, illetve egy-egy éven belül a címek szerint, ábécésorrendben csoportosítva láttak napvilágot.

A következő, *Történelem* címet viselő kilenc tanulmány elsősorban a szerzői – Kovács Krisztián, Várkonyi Gábor, Komjáti Zoltán Igor, Hausel Sándor, Cs. Sebestyén Kálmán, Bódi Györgyné, G. Toronyi Judit, Szomszéd András és Fodor Miklós Zoltán – révén több-kevesebb áttétellel kapcsolódik Praznovszky Mihály személyéhez. Nem így az irodalomtörténeti fejezet, amelyben – bár még szorosabbak a baráti szálak, magánemberi vonatkozások is – a tizenhárom témakör legtöbbje igen csak közel áll Praznovszky Mihályhoz. Így mindjárt a fejezet élére került

Fűzfa Balázs-írás Arany János néhány balladájában fellelhető grammatikai metaforákról. A *Toldi* kétszáz évvel ezelőtt született költőjének Madách Imrével folytatott levelezéséből pedig éppen 2017-ben, a jeles kerek évfordulóra jelent meg Praznovszky Mihály újabb kötete *Madách arany évei* címmel. S ugyancsak az egyik nagy kedvencsel, a világirodalmi szintű és színháztörténeti jelentőségű drámát hátrahagyott Madách Imrével függ össze Andor Csaba tanulmánya a 2000 óta megjelent Tragédia-fordításokról. 2017 tavaszán a jeles Madách-kutató, -szakértő azt jelenthette ki, hogy amióta kettes számmal kezdődik az évezred megjelölése, 14 nyelven és összesen 21 kiadásban jelent meg *Az ember tragédiája*. S ebben elvitathatatlan szerepe volt Andor Csabának, a Madách Irodalmi Társaság korábbi elnökének, aki mindig is szorgalmazta, hogy a szervezetük által 1995 óta kiadott Madách Könyvtár új folyamában jelenjenek meg olyan nyelven (is) fordítások, amelyeket a világ országaiban csak egy kisebbség beszél.

Minden bizonnyal igaz, hogy „primus inter pares”, azaz „első az egyenlők között”-alapon Praznovszky Mihály érdeklődésének fókuszába az elmúlt évtizedek során a zseniális nagy palóc, Mikszáth Kálmán került. Ezért figyelemre méltó Balogh Zoltán *Mikszáth boldog napjai*, valamint Kőszeghy Péter *Krucsay uram kapcsán – Adalékok Mikszáth Kálmán történet/történelem-szemléletéhez vagy éppen máshoz* című írása. Balogh Zoltán, a kiadó múzeum munkatársa – aki nem melleleg szerkesztette is az évkönyvet – „életrajzi adatok, levelezések, visszaemlékezések segítségével és Mikszáth elbeszéléseire, novelláira támaszkodva a vendéglátástörténet szemszögéből rajzolta meg az író szülőföldjének két közösségi és társasági színterét: a zselői fürdőt és Mikszáth balassagyarmati törzshelyét, a Balassa fogadót.”

Soha nem volt idegen Praznovszky Mihálytól a nógrádi felmenőkkel is rendelkező Krúdy Gyula alakja sem. Vele és két novellájával Fráter Zoltán foglalkozott a táj, a hagyomány, valamint a történet szerepének elemzése révén. Kelecsényi László pedig *Zsenik egymás közt* címmel értekezett Krúdy és Kosztolányi Dezső kapcsolatáról, mondván, hogy az író és a költő az elmúlt évszázad első harmadában páros ikercsillagot alkotott. Nem kevésbé volt kiemelkedő alakja a magyar lírának Babits Mihály sem, akinek 19. századi irodalomunkhoz való viszonyáról Sipos Lajos *Az értékek munkássága* címmel fogalmazta meg gondolatait. Czine Mihály rangos 20. századi kutató irodalomközelítéséről a diósjenői gyökerű Végh Károly írt érdekes eszmefuttatást. A „...gyönyörök völgyében” címmel jelent meg részletes bemutatás arról a két, összesen majdnem egy évtizedes – az 1986/2-es számtól 1987, majd 2001 elejétől 2007 végéig tartó – korszakról, amelyben Praznovszky Mihály állt a Palócföld élén. Bár beköszöntöt

nem írt első alkalommal sem, mottót – ki mástól, mint – Mikszáth Kálmántól választott. E szerint: „Aki azt az élvezetet nem ismeri, amit egy lap megcsinálása okoz, az nem élt a gyönyörök völgyében.” Nos, egész biztos másfajta, a szerkesztés napi gondjaival összefüggő érzelmek is kísérték e vezetői munkát, az azonban vitathatatlan, hogy a Praznovszky Mihály főszerkesztői ténykedése – különösen a második, jóval hosszabb időszakban – kitörölhetetlen nyomot hagyott nemcsak az 1954-ben alapított irodalmi, művészeti, közéleti folyóirat krónikájában, hanem egész Nógrád megye művelődés- és egy kicsit társadalomtörténetében is. S ez nem elhanyagolandó saját pályaképe, a magyar kultúra egészét gazdagító életműve szempontjából sem.

Sulyok Bernadett a *Magyar Műhelyes „háromszögelési pontok”* című írása a salgótarjáni születésű, Párizsba emigrált író Nagy Pál miatt emelendő ki. Ugyancsak kiemelkedően fontos az irodalomtörténeti rész *Globus* című zárótanulmánya. A szerző, Kovács Anna – aki az egyik utódja volt a múzeumigazgatói székben Praznovszky Mihálynak – Balázs János lírai örökségét – a kéziratokra, immár kötetekre alapozva – tekintette át, értően elemezte verseit, bizonyítván, hogy az iskolázatlan, de olvasott, nagy műveltségű salgótarjáni cigánydombi alkotó költőként legalább olyan kivételes képességekkel rendelkezett, mint festőművészként. A következő sorok (is) példázzák ezt: „Nem homokásó, / se nem szél toló /, hanem az égen / csillag-igazgató. / Nappal a napot, / éjjel a holdat / vezeti, és együtt / a Tejúton vándorolnak. / Van az időben, / él a térben, / s a napja soha / nincsen lemenőben.” A teljességhez hozzátartozik, hogy még ugyanebben a fejezetben kapott helyet Kazareczi Noémi *Zubovits Fedor mint irodalmi hős – életének és utóéletének irodalmi aspektusai* és Kemény Aranka *A hallható irodalom – Keletkezéstörténetek* című írása. Utóbbi azért is, mert a Petőfi Irodalmi Múzeum hangfelvételeiről ad tájékoztatást. S ez azért lényeges, mert az írókat, költőket hallva velük együtt olvassuk újra a szöveget, s egyszerre az alkotók személyiségéhez is közelebb kerülünk.

A további – *Művészettörténet, Néprajz, Régészet és Természettudomány* című – fejezetek kilenc írása – Prákfalvi Endre, Várkonyi Nickel Réka, Péntek Attila–Zandler Krisztián, Horváth Tünde–Guba Szilvia–Bácsmegei Gábor, Horváth Tünde (önállóan is), Tóth Balázs és Hír János tollából – mind jelentős értéket képvisel. Jelen recenzió keretei között is feltétlenül említendő K. Peák Ildikó múzeumi művészettörténész „...már-már kacagsz / A vígjátékon, amidőn belátod, / Mi rettentő csíny az egész!” (*Lóránt János Demeter: Madách*) című opusa, értelemszerűen nem függetlenül a Tragédia-költőtől, a művész által 1973-ban festett, egy marionett Lucifert mozgató bábjátékos

Madáchot ábrázoló műalkotásától és ezáltal Praznovszky Mihálytól. Ugyanez vonatkozik Steib Janka – az intézmény néprajzos munkatársa – tanulmányára, amely a népi öltözet elemeit veszi számba Mikszáth Kálmán „jó palócainál.” A dolgozat igencsak figyelemre érdemes, váratlan fordulat-
tal zárul: „Az író a viseletek útját, szereplői sorsát a földi létben tárja elénk. Ott, ahol a szereplők életét meghatározzák a viseletek, ahol az élet fontos kellékei azok. Az Égbe azonban nem kíséri el őket. Ott Borisnak nincs szüksége kendőjére, piros karmazsin csizmájára. Ott másfajta viseletet hordanak: »az angyalok mezítláb járnak odafönn...«”

Bár fentebb már szó esett róla, szükséges megismételni: Balogh Zoltán nagy munkát tett le az asztalra, s nemcsak a szerkesztéssel, a szervezés területén kifejtett tevékenységével is. A lektori munkát Várkonyi Gábor és Markó András végezte. Az olvasószerkesztő Zgolombiczki Erzsébet volt. A tanulmányok angol rezüméit – a szerzőkön kívül – Birkás Babett, Fodor Péter, Kelemen Balázs, Tóth Balázs, Zandler Krisztián és Hutter Katalin Cecília írta. A fotók egy része is kapcsolódik a szerzőkhöz, a másikat viszont Shah Timor készítette. A borítóterv Bencze Péter és Presits Antal, a nyomdai előkészítés Horváth Zsolt munkája. Azért is szükséges valamennyiük nevét megemlíteni, mert a maguk módján mind hozzájárultak Praznovszky Mihály méltó köszöntéséhez.

(Polar Stúdió Kft., Salgótarján, 2017)

MÁNDI HAJNALKA

Szirácsik Éva: Gazdálkodás a Koháryak Nógrád vármegyei központú birtokain (1647–1731)

Dr. Szirácsik Éva – a Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár főmuzeológusa, illetve a Dominium Uradalomtörténeti Kutatócsoport alapítója, a Magyar Uradalomtörténeti Társaság elnöke – évtizedek óta elkötelezett kutatója az uradalomtörténetnek, Nógrád vármegye helytörténetének és a Koháry családnak. Legújabb kötetében a Koháryak Nógrád vármegyei központú birtokain való gazdálkodást mutatja be Koháry I. István 1647. évi Nógrád vármegyei birtokszerzéstől Koháry II. István 1731-ben bekövetkezett haláláig. A több mint háromszáz oldalas munka a Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár gondozásában került kiadásra 2017-ben.

A Koháry család a XVII. század végétől Nógrád vármegye egyik legnagyobb birtokosa volt, még annak ellenére is, hogy a család a Thököly-felkelés és a Rákóczi-szabadságharc során átmenetileg elvesztette birtokait. A Nógrád vármegyei központhoz tartozott a szécsényi, a gyöngyösi, a füleki, a másik füleki, a (karancs)sági és a zsélyi uradalmak, amelyek Nógrád, Gömör, Heves és Külső-Szolnok, Pest-Pilis-Solt vármegyék területén húzódtak. A divényi uradalmukat a többi Nógrád vármegyei birtokuktól elkülönítve, a Hont vármegyei birtokközpontból irányították.

A hatalmas birtokok részben a család közös tulajdonában, részben pedig az egyes családtagok birtokában voltak. A kötet jelentősége abban áll, hogy a Koháry családnak a Nógrád vármegyéből irányított hatalmas kiterjedésű birtokainak birtoklástörténete, működése és gazdálkodása a korszakra vonatkozóan eddig egyáltalán nem volt feldolgozva. A szakirodalom a Nógrád vármegyében lévő Koháry-birtokokról csak elszórt adatokat tartalmaz, a korabeli vármegyei monográfiák pedig a Koháry-birtokok közül egyedül a füleki uradalomról tesznek említést. A családot érintő kutatások – a család tagjainak vármegyei, illetve országos szinten betöltött fontos pozícióik miatt – elsősorban genealógiai jellegűek voltak.

A szerző a Koháryak Nógrád vármegyei központú birtokainak feltáráshoz az 1716-ban és 1718-ban készült urbáriumokat és az 1720–1731 közötti számadásokat használata fel. Míg az 1716. évi szécsényi és gyöngyösi, valamint az 1718. évi zsélyi és a füleki urbáriumok vizsgálatával a birtokok állapotáról és a jobbágyok kötelezettségeiről kaphatunk átfogó képet, addig az 1720–1731 között a különféle kiadásokról és bevételekről készült számadásokból a családon belüli birtokmegosztásról és gazdálkodásról szolgáltatnak adatot.

A Koháryak birtokgyarapodása Koháry Pétertől Koháry Andrásig figyelhető meg, de a család birtokai gróf Koháry II. István országbíró idején váltak a legnagyobbá. A Hont, Gömör, Nógrád, Heves és Külső-Szolnok, Pest-Pilis-Solt vármegyékre kiterjedő birtokhálózat alapját az apai és az anyai ági örökség adta, melyet az uralkodó iránti hűség és a családtagok saját érdemei tovább gyarapítottak. A könyv a Koháry-Coburg családtagjainak képekkel is illusztrált bemutatása mellett táblázatos formában és térképekkel részletesen szemlélteti a Koháry-birtokok kiterjedését és birtokigazgatási egységeit. A könyv írója jelen kötetében a szécsényi, majd füleki központi irányításhoz tartozó, változó kiterjedésű Koháry-

birtokokat vizsgálja Koháry I. István 1647. évi Nógrád vármegyei birtokszerzésétől egészen Koháry II. István 1731. évi haláláig a három birtoktípuson. A közös családi birtokok (szécsényi és gyöngyösi uradalmak), Koháry II. István birtoka (füleki, (karancs)sági, zsélyi uradalom) és Koháry Farkas fiainak, majd az egyetlen életben maradt fiúnak, Koháry Andrásnak a birtoka (másik füleki uradalom) külön-külön került vizsgálat alá.

Szirácsik Éva jelen írásban az úrbéri összeírások adatai alapján a Koháry család Nógrád, Heves és Külső-Szolnok vármegyei birtokok benépesülésének jellemzőit tárja fel. Összesített adatokat közöl a szécsényi uradalom, a zsélyi uradalom, a gyöngyösi uradalom, Koháry István füleki uradalma és Koháry Farkas fiainak füleki uradalmára nézve a helybeli és a jövevény gazdákra vonatkozóan. Ennek alapján kimutatásra került, hogy az összeírásban szereplő 906 gazda 58%-a helyi lakosnak vallotta magát, 32%-uk jövevénynek.

A jövevények betelepülésének idejére vonatkozóan a szerző megállapítja, hogy a bevándorlási hullám az 1687 és 1702 között tetőzött. A jövevények korábbi jogállását tekintve a többség feltehetően engedély nélkül szökött el az előző földesurától. A belső migráció számottevőnek tekinthető. A spontán bevándorlás mellett az urbáriumokból a szervezett betelepítések is kimutathatóak, melyek elsősorban a mezővárosokra voltak jellemzőek.

A rendelkezésre álló adatok alapján a szerző részletes kimutatást készített a Koháry-birtokokról való elvándorlásról is. Míg az 1716-ban és 1718-ban készült összeírás 36 szökevényről számol be, addig az 1720-as összeírás 159 Nógrád vármegyéből elszökött jobbágyról tesz említést. A két forrás eltérő szökevényyszámából arra lehet következtetni, hogy az adatfelvétel során nem minden szökevényről adtak hírt. Szirácsik Éva megállapítja, hogy a szökevények leginkább azokról a településekről vándoroltak el, ahol magas volt a helybeli gazdák aránya. Az e fejezetben közölt adatok tanúsága szerint leginkább a szomszédos vármegyékbe irányuló vándorlás volt a jellemző. A Koháry-birtokon belüli vándorlás inkább a Rákóczi-szabadságharc után vált jelentőssé. A szökések hátterében elvileg politikai okok is húzódhattak volna, azonban a jellemzően gazdasági tényezők mellett vallási ellentéteknek is szerepe lehetett, mivel a katolikus földesúri család nyíltan fellépett a birtokán élő protestáns lakosság ellen.

A helybeli és jövevény gazdák gazdasági lehetőségeit nem vizsgálták korábban, a szerző ezt a hiányosságot pótolva a forrásokat a mezőgazdaságba való bekapcsolódási lehetőség szempontjából szintén megvizsgálta a házhely, a mezőgazdasági terület és az állatállomány nagyságát is figye-

lembe véve. A vizsgálat során a szerző arra az eredményre jut, hogy a jövevények kisebb földterülethez jutottak a helybelinek számító gazdákhoz képest, azonban ez az állítás az egyes uradalmakat tekintve mégsem mondható általánosnak. Az állatállományt összehasonlítva a jövevények átlagosan több juhval és kecskével bírtak, ezzel szemben a helybeli gazdák több igással, tehénnel, sertéssel és méhkaptárral rendelkeztek.

A gazdák foglalkozását tekintve az összeírásban szereplő gazdák 6%-a pásztorként tevékenykedett. A Rákóczi-szabadságharc után a gazdák 3%-a volt iparos, akiknek nagy része házhellyel is rendelkezett, így kereset-kiegészítésként a mezőgazdasági termelésbe is be tudtak kapcsolódni. Annak ellenére, hogy a Nógrád vármegyei mezővárosok vásártartási joggal rendelkeztek, az összeírásban kereskedők nem szerepelnek. Az uradalmi tisztviselők, alkalmazottak száma is csekély. A gazdák jogállásukat tekintve szabadosok és szabadmenetelűek (2%), nemesek (5%), főként pedig jobbágyok és zsellérek voltak.

Az urbáriumok ezenfelül a családi gazdasági típusok megkülönböztetésére, területi elhelyezkedésük vizsgálatára is lehetőséget adtak a férfi családtagok számának és összetételének, valamint a gazdaságok javakkal való ellátottságának elemzése mellett. A források segítségével a szerző három családi gazdasági formát különített el egymástól, az özvegy által vezetett, az egygazdás és a nagycsaládi gazdaságokat. A családi gazdaságok legnagyobb hányada természetesen az egygazdás gazdaságokban dolgozott. Területi elhelyezkedésüket tekintve az özvegyi gazdaságok elsősorban a mezővárosokban koncentráálódtak, a nagycsaládi gazdálkodások pedig a falvakra voltak jellemzőek.

Szirácsik Éva célul tűzte ki, hogy az urbáriumok alapján bemutatja a Koháry-birtokokon összeírt végvári katonákat, leszármazottaikat és a sorsukat. A vizsgálat során arra a következtetésre jutott, hogy a források elsősorban azokról tettek említést, akik a török ellen fogtak fegyvert, az urbáriumokban azonban nem említették azt, hogy a Rákóczi-szabadságharc idején ki milyen pártállású volt. Az egykori katonák és leszármazottaik valamilyen formában bekapcsolódtak a mezőgazdasági termelésbe, és javakkal is jobban el voltak látva.

A Koháryak mezővárosainak népességére, gazdálkodására vonatkozóan kimutatható, hogy az összeírásokban szereplő 906 gazda közül 366-an mezővárosban éltek. A mezőgazdasági termelés mellett az ipari termelés is itt koncentrálódt. Az innen származó bevételek fontosságát mi sem mutatja jobban, minthogy az uradalmi bevételek 87%-a a mezővárosokból folyt be.

A Koháry-birtokok allódiúmára vonatkozóan a majorsági földek, a majorsági állatállomány, az uradalmi erdők és a folyóvizek uradalmi hasznosításáról is képet kapunk. A majorság szerepéhez képest a földművelésre alig fordítottak pénzt, a jobbágyok robotkötelezettségére támaszkodtak. A majorságban termesztett növények és a majorsági állatok mindenekelőtt az uradalmi önellátást szolgálták, a termékek értékesítése nem volt jellemző, ennek köszönhetően jelentős készletek halmozódtak fel, főleg gabonából. Míg az uradalmi vízhasználatról nincsenek adatok, addig az uradalmi erdőkről ismert, hogy vadászatra, makkoltatásra, sőt gombaszedésre is használták.

A Koháryak birtokain az ipari termelés nem volt meghatározó. A parasztok elsősorban önellátásra törekedtek. Földesúri kezelésben tartott ipari tevékenységekre vonatkozóan a források ser- és pálinkafőzőházakat, mészárszékeket és malmokat említenek, melynek jó részét a Koháryak időnként bérebe adták.

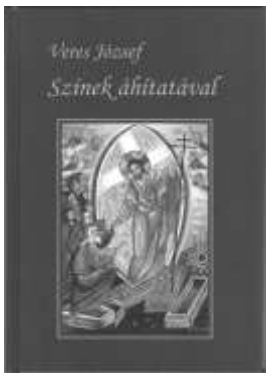
Az uradalom pénzmozgásait tekintve kimutatható, hogy a bevételek összetételét a jobbágyi eredetű (cenzus, természetbeni megváltás, pálinkafőzés), a bérbeadásból (kereskedelmi, ipari, mezőgazdasági bérbeadásból származó bevételei), a földesúri kezelésből (kocsma és vám) és más forrásokból befolyt pénzüsszegek teszik ki, melyek közül a jobbágyi eredetűek az elsődlegesek. A bevételekhez képest a működési kiadások igen alacsonyak voltak, melyeknek nagyobb hányadát a fizetések és munkadíjak tették ki. Ingatlanra, ingóságra alig költöttek. A pénzmozgások mellett ugyan a gabonáról, a szénáról, az állatállományról és a szeszes italokról vezettek kimutatásokat, azonban ezek nem minden birtokról és nem minden évből maradtak fenn.

Szirácsik Éva két igen fontos forrástípus felhasználásával rekonstruálja a Koháryak Nógrád vármegyei központú birtokain folyó gazdálkodást, melynek köszönhetően egy speciális birtoklási, birtokigazgatási és gazdálkodási rendszert ismerhettünk meg. Kutatása sokrétű és hiánypótló, melyeket táblázatos formában közölt kimutatásaival is alátámaszt. Ajánlom a könyvet mindazok figyelmébe, akik a vizsgált terület, illetve az uradalomtörténet iránt érdeklődnek, de a világosan megfogalmazott kutatási eredmények még azoknak az érdeklődésüket is felkelthetik, akik nem foglalkoznak behatóan az ilyen jellegű munkákkal.

(Mezőgazdaságtörténeti Tanulmányok 13. Budapest, 2017)

SULYOK LÁSZLÓ

Ikon-imádságok, verssel és prózával

Veres József: Színek ábítatával

Gyönyörű könyvet tart kezében az olvasó Veres József *Színek ábítatával* című munkájának forgatása közben. Nemcsak a külalakja lenyűgöző, hanem a tartalma is. Versek és prózai részletek sorjáznak a lapokon, főleg magyar, sőt jórészt a legkiválóbb szerzőktől. Egyrészt kimondottan vallásos tematikájú művek ezek, másrészt áttételesen, az emberi létezés, a természet csodáinak titkait kutatva jelenítik meg a biblikus tartalmat, mint például Madách Imrétől egy ötsoros részlet *Az ember tragédiájából*, vagy egy másik palócot említve Kassák Lajos *Esti meditáció* című költeménye. Ezeket a hitből-lélekből fakadó szellemi termékeket koronázzák meg Veres József mély ihletettséggű, Istentől vezérelt-ajándékozott ikonjai. A minket, a földrészünket civilizálttá formált-nevelt megváltó Jézus-hit univerzuma és misztériuma nem engedi ki büvköréből, magához láncolja az olvasót és vezeti előre lépésről lépésre, nem a végkifejlet felé, hisz azzal tisztában vagyunk, hanem a kötet utolsó verséhez: Pilinszky János *Imádságért* című könyörgéséhez.

A magyartanárr Veres József által válogatott és szerkesztett irodalmi alkotásokat az ikonfestő Veres József szebbnél szebb szentképei egyrészt illusztrálják, másrészt pusztán kísérik, szó szerint színesítik. Mert az ikonok színvilága az – nem véletlenül adta könyve címéül a festő: *Színek ábítatával* –, ami a képekben elsőként megragadja az embert, és csak utána következik a többi forma és a tartalom.

Veres József nagy műveltségű, mélyen vallásos, imádságos ember. A könyv előszavában meg is írja ezt, többek között ekképpen: „Az ikonfestéssel az Isten-dicséretnek új imádságát ismertem meg..., amikor ecsetet vettem a kezembe. Ezt a szenttelkes ajándékot azóta is úgy próbálom megköszönni munkás-ábitatom kiváltságos óráiban, napjaiban, hogy kérem, ’tegye teljessé benne azt, ami bennem töredékes?’”

Nála tehát a vallás nem külső dísz, nem pusztá időöltés vagy félelemtapasz. Neki a keresztény hit a családból eredő, belsővé vált, személyes tapasztalatokkal hitelesített meggyőződés, személyiséget gazdagító-formáló erő. Tüstént érthetőbbé válik állításunk, ha megosztjuk, hogy anyai nagynénje, Lakatos Margit, a hat leánytestvér legfiatalabbja, 1936-ban a szerzetesi hivatást választotta, s karmelita nővérként szolgált a rend 1948-as feloszlataáig. Aztán ott van a piliscsabai ház, melytől egy ugrás – 150 méter – a barokk műemléki templom. A felnőtt szeretettel gondol vissza plébánosukra, a zárandoklatokat gyakran szervező, eredetileg szervita atyára, aki hosszú évtizedeken keresztül gyámolította a rá bízott közösséget. Vallja: „Ahogy szüleim, nagyszüleim és 500 éves katolikus családomnak, úgy nekem is életem természetes része volt a hitélet, a gyakorló vallásosság, ministránsként az oltár szolgálata, s lett igazi otthonom a templom, a liturgia, az ima, a szinte naponta bővülő latin-értés, az orgona, egyházzene és képzőművészet, s mindezek intellektuális hozadéka.”

Vallásosságát megőrizte felnőttként is. Kiváló iskolákba járt. Az I. kerületi Petőfi – korábban Werbőczy – gimnáziumban érettségizett. Előzőleg a magyar szellemi élet és művészvilág olyan nagyjai koptatták itt a padot, mint – a sok közül kiragadva – Klaniczay Tibor, Trencsényi Waldapfel Imre, Radnóti Miklós, Bárdos Lajos, Czigány György, Szenes Iván, Makovecz Imre, Gregor József, Kass János. A szegedi József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 1964-től tanult, először történelem–angol szakon, majd egy év múlva már – mondván ez a két stúdium szervezesebben összetartozik, harmonikusabban illeszkedik – magyar–történelem szakon folytatta. Közben – hisz’ megszokta, életének mindennapi része volt – rendszeresen járt Szegeden is templomba, míg nem egyszer felfigyelt egy ifjú hölgyre, aki történetesen a természettudományi kar hallgatója volt. Összeházasodtak, s 1969-ben együtt helyezkedtek el Balassagyarmaton mint középiskolai tanárok. Ekkor és itt kezdődött Nógrád megyei életük. Két fiút ajándékozott nekik a Teremtő. Egyetértésben, szeretetben nevelték fel őket, átadva mindazt a Krisztushitet és meggyőződést, amit ők kaptak a maguk családjaitól.

A tanári munka napi robotja mellett festésről szó sem lehetett. Különben is ez csak akkor jutott az eszébe, amikor az idő múlásával csökkent a leterheltsége, illetve nyugdíjba ment. Úgy 2000 körül vett komolyan ecsetet a kezébe, „az Úristen személyes ajándékaként” – mint emlékezik rá. De miért éppen ikonokat fest? Hiszen ezek nem igazán a római katolikus valláshoz kapcsolódó produktumok, hanem az ortodox, a bizánci rítus elválaszthatatlan kellékei. Nyugaton, a középkori Európában – azt mond-

hatjuk – annyi művészeti iskola volt, ahány város egy-egy országban, Bizáncban viszont a teokratikus állam legszigorúbb ellenőrzése alatt állt az egész szellemi élet. A császár katonai győzelmeit is úgy kellett feltüntetni, mint az isteni eleve elrendelés megvalósulását. „Így a dicsőség római eszményképe – amint olvashatjuk a téma egyik legjobb ismerője, Viktor Lazarev orosz-szovjet művészettörténész a *Bizánci festészet* című könyvében – észrevétlenül önmaga tagadásává: a keresztény alázat eszméjévé alakult át... A pátriárkák nem engedték meg a dogmák szabad értelmezését, még a szertartásoktól való eltéréseket sem tűrték...” Ebből következik az ikonfestészet szigorú szabályokba merevítése, örökké való kötöttsége.

Veres József: Pentecosté

Hogy mi tetszett meg ebben a stabil, archaikus, standard műfajban Veres Józsefnek, annak magyarázata visszanyúlik a gyermekkorba. Nyolcéves volt, amikor püspökladányi keresztszülei az egyik Mária-ünnepen magukkal vitték Máriapócsra. Püspökladányhoz – innen ered az anyai ág – ez a kegyhely esett a legközelebb, s a településen régi hagyománya volt a zarándoklatoknak. A pócsi Szűzanya „a hosszú vonatos-gyalogos fáradalmakért a tömeg-áhitat hitelményével ajándékozott meg életre szólóan, ugyanakkor ez az áldozat lelki hozadékával, szépség-emlékével későbbi zarándoklataimra is mindig elkísért” – gondolkozhatunk el e sorokon a könyv bevezetőjében.

Hasonló lelki élményekben volt része évtizedekkel később, 1988-ban, amikor az úgynevezett békevonattal eljutott Szentpétervárra – akkor még Leningrádba –, és a pravoszláv templomban imádkozhatott. Az ószlávul énekelt imádság gyönyörűsége órákra ott tartotta. A kommunista rendszer ekkor már leszálló ágban tündökölt. „Eddig a párttagok, most a pártönkívüliek mennek” – fogalmazta meg az egyik hozzá hasonlóan gondolkodó tanártársa.

Veres József nagyon jól ismeri – persze hogy is lenne másként, lévén magyar-történelem szakos középiskolai tanár, hitoktató – a történelmet és az irodalmat. Könyvéhez a vallásos vagy vallásos jellegű művek garmadájából merített, céljának megfelelően, megbízható, jó érzékkel, mondhatni: isteni beavatottsággal. Számos szerzőt beválogatott már, ugyanilyen ízléssel, első, a 2011-es *Arannyal s égi kéekkel* című kötetébe is, ezúttal azonban mintha még többeknek adott volna lehetőséget. Több mint hetven költő, író, valamint tudomány-művelő alkotásai szerepelnek. Van idézet Szent László törvényeiből, Dániel könyvéből, Szent-Györgyi Alberttől, Albert Einsteintől; vannak versek – továbbra is csak példaként említve – Arany Jánostól, Ady Endrétől, Babits Mihálytól, Weöres Sándortól, Fekete Istvántól, Reményik Sándortól, Kosztolányi Dezsőtől. A legtöbb költeményt a katolikus Pilinszky Jánostól veszi, összesen kilencet, majd a szerencsétlen életsorsú Juhász Gyula következik nyolc, illetve a fiatalon elhunyt Dsida Jenő hat alkotással. Aligha kell külön ecsetelni, hogy beszédes névsor ez, miközben a terjedelmi korlátok miatt kénytelenek voltunk sok más kiválóság nevének említésétől eltekinteni.

A műalkotásokat ez esetben is 33 fejezetbe sorolja, nyilván nem véletlenül. Kezdi a *De profundis clamavival* (*A mélységből kiáltok hozzád, Uram!*), s folytatja egyrészt a bibliai eseménytörténetekkel: virágvasárnap, Urunk színeváltozása, Via dolorosa, resurrexit, pentécosté, Jézus mennybemenelete, másrészt olyan fejezetcímeket használ, mint: *A nép oltalmazója,*

Örüljetek, örvendjetek!, Ave Maria, A Napba öltözött asszony, Pacem in terris. S van egy harmadik rétege is a címadásnak, ez pedig túllép a bibliai, főleg újszövetségi főszereplőkön, és a keresztény hit, illetve hitterjesztés, számára valamilyen okból kitüntetett fontosságú alakjait idézi meg, mint például Szent László királyunkat, a mártír Szent Cecíliát, a hittérítő Cirill és Metód testvérpárt, a spanyol misztikus Keresztes Szent Jánost, az orosz ikonfestő-nagyság Andrej Rubljovot. Mindegyik fejezethez egy-egy ikon társul. Ezek Veres József alkotásai, melyeket abból az immáron nyolcvanhat is meghaladó mennyiségből válogatott ki, amelyeket a több mint másfél évtizedben, de jobbra az utóbbi évek során festett lelkesen, Istennek ajánlva, imádott felesége közreműködésével. Mert jó, ha tudjuk: az ikonfestés komoly előkészítést igényel. Nem csupán lelki-szellemi odaadást, átlényegülést kíván, hanem fizikális tennivalókat is, történetesen a szentkép alapját képező fatábla megfelelő kiválasztását és enyvezését, vászonragasztást, csiszolást és így tovább. Az előkészítést döntően a házastárs végzi. Majd a festés, az aranyozás és a védőkezelés műveletei után kerül fel az i-re a pont: a kész ikon felszentelése. A könyvben szereplő alkotásokat dr. Beer Miklós váci megyéspüspök, dr. Stella Leontin balassagyarmati kanonok plébános és Timár Mihály vikárius szentelte fel.

A fejezetek – és az egész könyv – strukturálásában Veres József szándékosan került a „sarkos megfeleléseket”. Magától értetődik azonban, hogy ez nem történhetett végig így, mert az üdvtörténetnek megvannak a maga sarkalatos eseményei, azokhoz igazodnia kellett a képeknek éppúgy, mint a szövegnek. Tudjuk, hogy a Szentírást nem úgy olvassa az ember, nem folyamatosan, mint a regényeket. A Bibliát időnként előveszünk, és szükség szerint belelapozunk, passzusonként olvasgatjuk. Ezért mondja a könyv szerkesztője, hogy számára az írás lelki kaleidoszkóp; azt pedig már mi tesszük hozzá, hogy ez a metafora határozta meg szerkesztési módszerét. Ezért van az, hogy bizonyos témák ismétlődnek a könyvben, példaként említve a karácsonyi születést vagy az utolsó vacsorát. Talán akadnak majd, akik kifogásolják ezt, igazán azonban nem zavaró, inkább szörszálhasogatásnak tűnik az észrevétel. Mivel az idézett tárgyakról aligha lehet eleget beszélni. A könyvben tehát semmi sem véletlenszerű, sem a szöveg kiválasztása, sem az ikonképek sorrendje: „szentlelkes elkövetés és ima” vezette a könyv létrehozóját; a szépség élménye és áhíta-ta, amit szeretett volna másokkal is megosztani. Ebben a könyvben van benne tanári munkájának negyvenéves tapasztalata, a könyvek imádata, a vizualitás szeretete, másképpen az irodalom és a képzőművészet – vagyis a belső és a külső látás – együttes fontosságának kiemelése és láttatása.

Veres József képes irodalomkönyve – hadd nevezzük így – minden bizonnyal nagy hatással lesz az Olvasóra, hasonlóképp, mint e sorok írójára. Már az olvasás előtt igyekeztem mentálisan megtisztulni, a jóság és a szépség gyermekien naiv, ártatlan befogadója lenni. „Ölébe bújva félve anyámnak/ Kövérkés kezemmel arcát megfogom.../ S boldogság minden nincsen egyedüllét...” – duruzsoltak fülemben Gróf József *Csecsemőkori önarckép* című versének sorai. Ha nem érezném profánnak, könnyen elragadna a képzelet, és belegondolnám magamat-magunkat az Újszövetség bensőséges anya-fiú kapcsolatába.

A *Színek ábítatával* nagyon jó minőségű, fényes lapokon jelent meg, kemény kötésben, kiváló, színes nyomdatechnikával. Mindez a budapesti Pauker Nyomda felszereltségét, szakmai hozzáértését dicséri.

Az ikonokat nézve – na meg ismerve a többi szentképet is, amelyek az első kötetben jelentek meg vagy kiállításokon voltak láthatóak – megerősödik bennem a tudás: Veres József ízig-vérig keresztény ember, nemcsak beszél, hanem úgy is él, aszerint cselekszik. Töviről hegyire ismeri a Bibliát, mind a két fő részét, az Ószövetséget és az Újszövetséget. Az ő esetében persze ez nem csoda. Az már talán igen, hogy mindenféle ellenszolgáltatás nélkül, saját költségén hozza-viszi az ikonjait a kiállításokra. S volt belőlük már sok szerte az országban, Balassagyarmattól Salgótarjánig, Budapesttől Debrecenig, Kalocsáig. Önzetlen magatartását az egyik könyvben olvasható verssel szemléltetjük a legkifejezőbben: „Krisztusnak élni és másoknak élni/ minden mennyei kincset elfogadni/ és... adni, adni, adni!” (Túrmezei Erzsébet: *Pünkösöd után*)

Veres József püspökladányi kiállításának megnyitó beszédét – részletei olvashatók a könyvben – a következőképpen fejezte be dr. Imre Mihály egyetemi tanár, kiindulva a pedagógus, az ikonfestő hitvallásából: „... e művek tegyék teljesebbé bennünk azt, ami különben létezésünkben töredékes”. Úgy legyen!... Legyen célunk – még ha igencsak embert próbáló, vagy akár hiú akarat – a teljesség.

(Balassagyarmat, 2017)

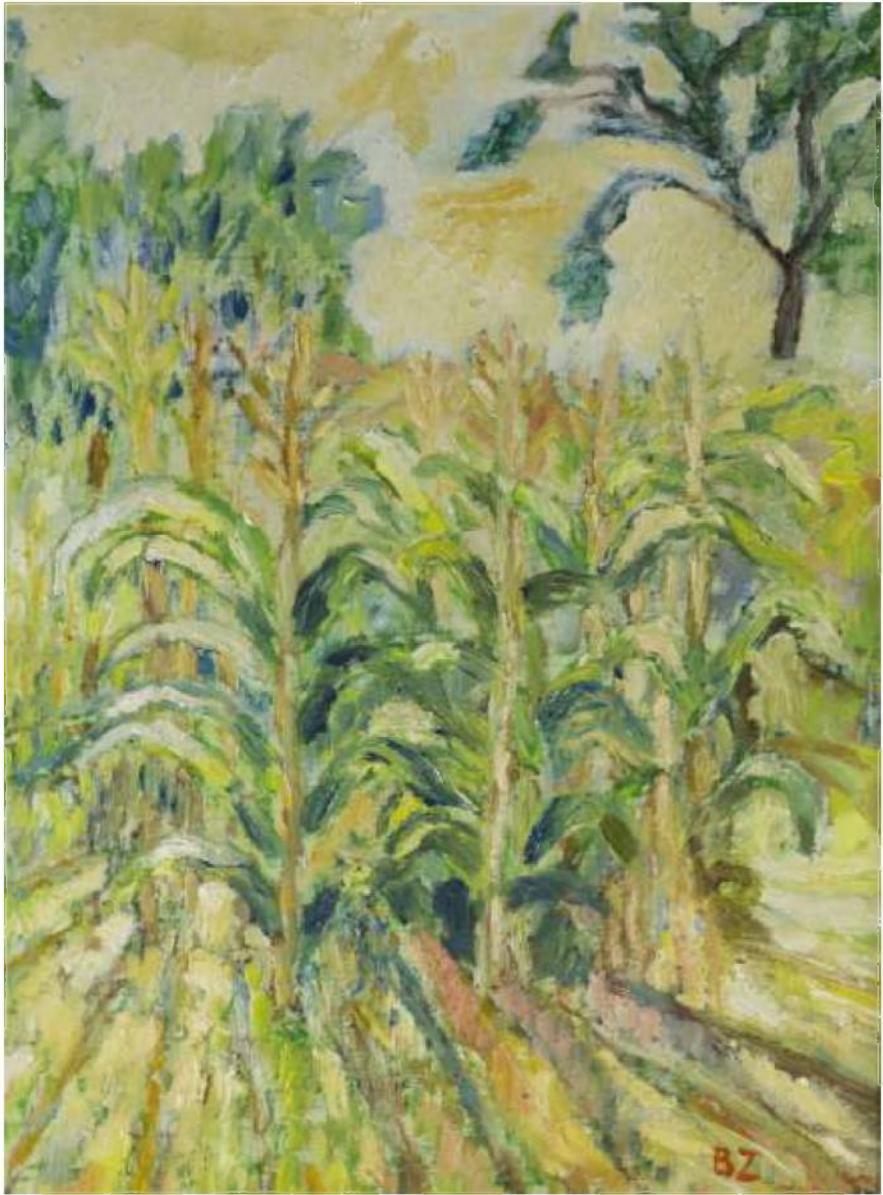

Veres József: Resurrexit

SZERZŐINKRŐL

- ABAFÁY-DEÁK CSILLAG (1949, Marosvásárhely) író, művészeti író. Kolozsváron szerzett bölcsészdiplomát, első írásai Abafáy Csillag álnéven jelentek meg. 1979-ben Németországba települt, a müncheni egyetem pszichológia szakán diplomázott. 1992 óta él Budapesten, prózát publikál, valamint a kortárs képzőművészetről rendszeresen közöl esszéket. 2013-ban Köllös Lajos társszerzővel jelent meg *Fókuszváltás* című kötetük a kortárs képzőművészetről. 2015-ben látott napvilágot *Kötött pálya* című novelláskötete (Parnasszus Kiadó).
- ÁDÁM TAMÁS (1954, Balassagyarmat) költő, szerkesztő, újságíró. Folyóiratokban, antológiákban közöl verseket. Tagja a Magyar Írószövetségnek és a MÜOSZ-nak. 11 kötete közül az első (*Gyökerek lélegzése*) és ez évben az *Így mélyül* című verseskötete a Palócföld Könyvek sorozatban jelent meg.
- ANDOR CSABA, DR. (1950, Budapest) Madách-kutató, a Madách Irodalmi Társaság alapító elnöke. Matematikus szakon végzett, majd filozófiából doktorált. Első könyve a *Jel – kultúra – információ* volt (Gondolat, 1980), regénye *Teofília* címen jelent meg (Magvető, 1989). 1987-től főképp Madách életének eseményeivel foglalkozik, a társaság könyvsorozatát szerkeszti (Madách Könyvtár).
- BÁRDOS JÓZSEF, DR. (1949, Szeged) főiskolai tanár, irodalomtörténész. Magyar-oroszl szakon végzett a József Attila Tudományegyetemen Szegeden, itt szerzett egyetemi doktori címet, majd PhD-fokozatot. Másfél évtizedig tanított irodalmat, gyermekirodalmat a Kecskeméti Főiskola Tanítóképző Főiskolai Karán. Kutatási területe Madách Imre életműve, a XIX. század második felének magyar irodalma, valamint a mesék világa.
- BRASSÓ ANNA (1989, Balassagyarmat) költő, író. Az ELTE esztétika-magyar szakán végzett. Budapesten él. Írásai folyóiratokban jelennek meg.
- CSONGRÁDY BÉLA, DR. (1941, Hatvan) Madách-díjas közíró, szerkesztő, középiskolai tanár. A Nógrád Megyei Hírlapnak 1996-tól 2002-ig volt a felelős szerkesztője. Évek óta szerkeszti a napilap Kultúra rovatát. A Madách-hagyomány Ápoló Egyesület elnöke, több ciklus óta tagja a TIT országos elnökségének.
- GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ, DR. (1974, Kőrmend) szerkesztő, irodalmi publikációk szerzője, nyelvész, egyetemi oktató. *Madách Imre levelezését* (2014) bemutató legutóbbi kötetét Andor Csabával állította össze.
- HARTAY CSABA (1977, Gyula) költő, író. Három prózakötet és nyolc verseskötet szerzője. Szarvason él és dolgozik, a munkát Nyúlzugban piheni ki.
- KÉPIRÓ ÁGNES (1981, Mátészalka) tanár, kutató, illusztrátor. Tagja a Madách Irodalmi Társaságnak és a MTA két kutatócsoportjának. Az ELTE Történettudományi Doktori Iskola abszolút hallgatója, kutatási területe az 1945 utáni magyar művészeti nyilvánosság és az alkotó értelmiség története, társadalomtörténeti kontextusba helyezve.
- KOVÁTS ISTVÁN, DR. (1974, Salgótarján) régész-történész, muzeológus, a visegrádi Mátyás Király Múzeum munkatár-

- sa. Kutatási területe a késő középkori, kora újkori és barokk anyagi kultúra, a régészeti állattan (archeozoológia), a 14–18. századi igazságszolgáltatás tárgyi emlékei és az időszak mentalitástörténete. A gazdag történelmi múltú Visegrád több lelőhelyének feltárása, illetve magyarországi és külföldi terepmunkákon dolgozott.
- KÖLÜS LAJOS (1951, Sarkad) költő, prózaíró, művészeti író. Rendszeresen publikál irodalmi és művészeti lapokban és online oldalakon. Verseskötete (*Mustármag és levendula*) 2011-ben kortárs kiállításokról Deák Csillaggal közösen írt esszékötetete (*Fókuszváltás*) 2013-ban, novelláskötete (*Ma nálad alszom*) 2016-ban jelent meg.
- MÁNDI HAJNALKA (1980, Kemece) muzeológus, történész. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán végzett történelem és új- és legújabbkori történeti muzeológus szakon. 2011 óta dolgozik a Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtárban muzeológusként. Jelenleg az ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola hallgatója.
- MÁTÉ ZSUZSANNA, DR. (1961, Kalocsa) Madách Imre-díjas művészetfilozófus, irodalmár, az SZTE JGYPK Művészeti Intézetének habilitált tanára, az SZTE Filozófia Doktori Iskolájának témavezetője, a Művészeti Szakkollégium vezetője. 9 művészetfilozófiai, művészetelméleti könyve, 12 szerkesztett kötete és közel másfél száz írása jelent meg.
- NAGY LÁSZLÓ (1953, Balassagyarmat) közíró, művelődésszervező. Budapesten él. A www.balassagyarmat.eu honlap létrehozásának egyik kezdeményezője és szerkesztője. A honlapot létrehozó Balassagyarmatért Baráti Kör 2014-ben Balassagyarmatért Emlékérem, Pro Urbe elismerésben részesült. 2013-ban jelent meg szerkesztésében a *Portrék Balassagyarmaton innen és túl* című interjúkötet.
- PARÓCZAI CSABA GERGELY, DR. (1965, Salgótarján) jogász, Teleki Blanka-díjas tanár, költő, a Cogito Általános Művelődési Központ alapítója. Verseit, helytörténeti tanulmányait, egyéb írásait 1990-től közli a Palócföld, a Nógrád, a Tarjáni Városlakó. Három önálló kötete jelent meg (1997, 2000, 2010) és több antológiában szerepelt. Újabbban színikritikákkal is jelentkezik.
- RADNAI ISTVÁN (1939, Budapest) költő. Az 1970-es évek elejétől a legjelentősebb magyar folyóiratok közlik verseit. Az *Élet és Irodalomban* glosszái jelentek meg, antológiákban szerepel. Számos színvonalas irodalmi portálon, irodalmi folyóiratban, internetes kiadásban is jelen van írásaival. Tagja a Magyar Írószövetségnek. Nyolc önálló kötete jelent meg.
- SULYOK LÁSZLÓ (1944, Nagybátony) magyar-történelem szakos középiskolai tanár, kulturális újságíró. A rendszerváltás után több Nógrád megyei napilap főszerkesztője. Első könyve, a *Recski rabszolgák* 1990-ben jelent meg, melyet további hat kötet követett. 2007-től a Politikai Foglyok Szövetsége Nógrád Megyei Szervezetének elnökhelyettese.

Palócföld

IRODALMI, MŰVESZETI, KÖZLETI FOLYÓIRAT

18002

Ára: 500 Ft